8
8-b
25
BIBLIOTECA NAZIONALE VITTORIO EMANUELE
6
6 A
34
I VIII 14

6.8.b.25

Rhetoricorum

AD HERENNIVM LIBRI QVATVOR.

ET

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE LIBRI DVO.

Omnia denuo fuerunt diligentiſſime correcta.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

VENETIIS, M D C X.

Apud Seſſas.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LIBER I.

ETSI negocijs familiaribus impediti, vix ſatis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id ipſum, quod datur otij, libentius in philoſophia conſumere conſueuimus: tamen tua nos, C. Herenni voluntas commouit, vt de ratione dicendi conſcriberemus; ne aut tua cauſſa noluiſſe nos, aut fugiſſe laborem putares. Et eò ſtudioſius hoc negotium ſuſcepimus, quòd te non ſine cauſſa velle cognoſcere rhetoricam intelligebamus. Non enim parum habet in ſe fructus copia dicendi, & commoditas orationis, ſi recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res illa, quæ Græci ſcriptores inanis arrogantiæ cauſſa ſibi aſſumpſerunt, reliquimus. Nam illi, ne parum multa ſciſſe viderentur, ea conquiſiuerunt, quæ nihil attinebant; vt ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ videbantur ad rationem dicendi pertinere, ſumpſimus. Non enim ſpe quæſtus, aut gloria commoti venimus ad ſcribendum quemadmodum cæteri; ſed ut induſtria noſtra tuæ morem geramus voluntati. Nunc, ne nimiùm longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus, ſed ſi te vnum illud monuerimus, artem ſine aſſiduitate dicendi non multùm iuuare; vt intelligas, hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

De oratoris officio.

ORATORIS officium eſt, de his rebus poſſe dicere, quæ res ad vſum ciuilē moribus ac legib. cōſtitutę ſunt, cùm aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſſarum, quæ recipere debet orator demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonſtratiuū eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, vel vituperationem. Deliberatiuū eſt, quod in conſultatione poſitum habet in ſe ſuaſionē & diſſuaſionē. Iudiciale eſt, quod poſitum in controuerſia, habet accuſationē, aut petitionē cum deſenſione.

Partis officij oratorij.

Nūc quas res oratorē habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has cauſſas tractari conueniat, oſtēdemus. Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam, & pronūciationem. Inuentio eſt excogitatio rerum verarū, aut veriſimilium, quæ cauſſam probabilē reddant. Diſpoſitio eſt ordo & diſtributio rerū, quæ demōſtrat, quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio eſt idoneorum verborum & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, eſt firma animi rerū & verborum diſpoſitionis perceptio. Pronūciatio eſt vocis, vultus, geſtus moderatio cum venuſtate. Hæc omnia tribus modis aſſequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars eſt præceptio, quæ dat certam viā rationemq; dicendi. Imitatio eſt, qua impellimur cum diligenti ratione, vt aliquorum ſimiles in dicendo velimus eſſe. Exercitatio eſt aſſiduus vſus conſuetudoq; dicēdi. Quoniam igitur demonſtratū eſt, quas cauſſas oratorē recipere, quaſq; res habere conueniret: nūc, quēadmodū ad orationē poſſint oratoris officio accō-

modari, dicendũ videtur. Inuentio in ſex partes orationis conſumitur, exordium, narrationem, diuiſionẽ, confirmationem, confutationem, concluſionem. Exordium eſt principium orationis, per quod animus auditoris, aut iudicis conſtituitur, vel apparatur ad audiendum. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde vt geſtarum expoſitio. Diuiſio eſt, per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio eſt noſtrorum argumentorum expoſitio cum aſſeueratione. Confutatio eſt contrariorum locornm diſſolutio. Concluſio eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam vnà cum oratoris officijs, quò res cognitu facilior eſſet producti ſumus, vt de orationis partib. loqueremur, et eas ad inuẽtionis rationem accomodaremus, de exordio primùm dicendum videtur. Cauſſa, poſita, quo commodius exordiri poſſimus genus cauſſę ex conſiderandum. Genera cauſſarum ſunt quatuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtũ cauſſæ genus putatur, cum aut id defendimus, quod ab omnibus defendendũ videtur, aut id oppugnamus ꝙ ab omnib. videtur oppugnari debere; vt pro viro forti cõtra parricidã. Turpe genus cauſſæ intelligitur, cũ aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubiũ genus eſt, cũ habet in ſe cauſa & honeſtatis & turpitudinis partẽ. Humile genus eſt, cum contẽpta res affertur. Cùm hęc ita ſint, cõueniet exordiorũ rationẽ ad omne genus cauſſæ accõmodari.

De quatuor generibus cauſſarum.

EXORDIORVM duo ſunt genera, principium quod græcè προίμιον appellatur, & inſinuatio, quæ

De exordiis.

ἔφοδος nominatur. Principium eſt, cùm ſtatim auditores animum nobis idoneum reddimus ad audiendũ id ita ſumitur, ut attẽtos, ut dociles, vt beneuolos auditores habere poſſimus. Si genus cauſſæ dubium habebimus, à beneuolentia principium conſtituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poſſit. Sin humile genus erit cauſſæ, faciemus attentos. Sin turpe genus cauſſæ, erit, inſinuatione vtemur, de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti fuerimus, quare aduer ſarios criminando, beneuolẽtiã captare poſſimus. Sin honeſtũ cauſſę genus erit, licebit rectè vel vti, vel non vti principio. Sin vti uolemus: aut id oportebit oſten dere, quare cauſſa ſit honeſta; aut breuiter, quibus de reb. ſimus dicturi, exponere. Si principio vti nolemus à lege, à ſcriptura, aut ab aliquo firmiſſimo noſtræ cauſſæ adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attẽtum habere auditorẽ volumus, quo modo quidq; cõfici poſſit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummã cauſſæ breuiter exponemus, & ſi attentos eos faciemus. Nam docilis eſt is, qui attentè vult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de reb. magnis nouis, inuſitatis verba facturos, aut de ijs reb. quæ ad rẽp. ꝑtinent, aut ad eos ipſos, qui audient, aut ad deorũ immortaliũ religionẽ; et ſi rogabimus, vt attẽte audiãt; & ſi numero exponemus res, qbus de reb. dicturi ſumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis poßumus, à noſtra, ab aduerſariorũ, ab auditorum ꝑſona & à reb. ipſis. A noſtra ꝑſona beneuolẽtiã cõtrahe mus, ſi noſtrũ officiũ ſine arrogantia laudabimus, aut

in rēp. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos aut in eos ipſos, qui audiunt, aliquid referimus; dūmmodo hæc omnia ad eam ipſam rem, de qua igitur, ſint accommodata. Item ſi noſtra incommoda proferemus inopiam, ſolitudinem, calamitatem; et ſi orabimus, ut nobis ſint auxilio; & ſimul oſtendemus, nos in aliјs ſpē uoluiſſe habere. Ab aduerſariorū perſona beneuolentia captabitur, ſi eos in odium, in inuidiā, in contē ptionem adducemus. In odiū rapiemus, ſi quid eorū ſpurcè, ſuperbè, pfidiosè, crudeliter, confidenter, malitiosè, flagitiosè factum proferemus. In inuidiā trahemus, ſi uim, ſi potentiā, factionē, diuitias, incōtinētiā nobilitatem, cliētelas, hoſpitium, ſodalitatem, affinitates aduerſariorum proferemus, & his adiumētis magis, quā ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionē adducemus, ſi inertiam, ignauiā, deſidiam, luxuriam aduerſariorum proferemus. Ab auditorū perſona beneuolentiam colligetur, ſi res eorū, fortiter, ſapienter, manſuetè, magnificè iudicatas proferemus: & ſi, quæ de ијs exiſtimatio, quæ iudicij expectatio ſit aperiemus. A reb. ipſis beneuolum efficiemus auditorē, ſi noſtrā cauſſam laudādo extollemus, aduerſariorū per cōtētionē deprimemus. Deinceps de inſinuatione aperiendū eſt. Tria ſunt tēpora, quib. principio vti nō poſſumus: quæ diligenter ſunt conſiderāda: aut cū turpem cauſſam habemus, hoc eſt, cùm ipſa res animum auditoris à nobis alienat: aut cū animus auditoris pſuaſus eſſe uidetur ab ијs, q antè contrà dixerūt: aut cū defeſſus eſt eos audiendo, qui antè dixerūt. Si cauſſa turpitudinē habebit, exordiri poterimus his

Tria inſinuationis temporis.

 rationi-

rationibus:rem,non hominem, aut hominem nō rem: ſpectari oportere:non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſariis, & eſſe indigna, aut nefaria. Deinde cum diu rem auxerimus, nihil ſimile à nobis factum oſtendemus, aut aliquorū iudicium de ſimili cauſſa,aut de eadē,aut de minore,aut de maiore,proferemus: Deinde ad noſtrā cauſſam pedetētim accedemus, & ſimilitudinē conferemus. Itē ſi negabimus nos de aduerſariis,aut de aliqua re eorum dicturos, et tamen occultè dicemus interiectione verborum. Si perſuaſus auditor fuerit, id eſt ſi oratio aduerſariorū auditoribus fidem fecerit:(neque enim non facilè ſcire poterimus; quoniā nō ſumus neſcij, quibus rebus fides fieri ſoleat.) ergo ſi fidem factam putabimus,his reb.nos inſinuabimus ad cauſſam, ſi de eo, quod aduerſarij firmiſſimum ſibi adiumentū putauerint, primùm nos dicturos pollicebimur:aut ab aduerſarij dicto exordiemur,& ab eò maximè, quod ille nuperrimè dixerit: aut dubitatione vtemur, quid potiſſimū dicamus,aut cui loco primùm reſpondemus cum admiratione.Si defeſſi erūt audiendo,ab aliqua re, quæ riſū mouere poſſit,exordiemur, ab apologo,à fabula veriſimili,imitatione, deprauatione,inuerſione,abiectione,ambiguo,ſuſpicione,irriſione,ſtultitia,exuperatione,collocatione,literarum mutatione: præterea expectatione,ſimilitudine,nouitate,hiſtoria, verſu: aut ab alicuius interpelatione,aut arriſione:etſi ꝓmiſerimus aliter, ac parati fuerimus, nos eſſe dicturos nos nō eodē modo,vt cæteri ſoleāt verba facturos:qd alij ſoleāt,qd nos facturi ſumus,breuiter exponemus.

Inter

Inter inſinuationē & principium hoc intereſt, quod principiū huiuſmodi debet eſſe, vt ſtatim apertis rationibus, quas præſcripſimus, aut beneuolū, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at inſinuatio eiuſmodi debet eſſe, vt occultè per diſſimulationē eadem illa omnia conficiamus, vt ad eandem commoditatē in dicēdi opere venire poſſimus. Verum hæ tres vtilitates tametſi in tota ratione ſunt cōparandæ, hoc eſt, vt auditores ſeſe perpetuò nobis attentos, dociles beneuolos præbeant: tamen id per exordiū cauſſæ maximè cōparandum eſt. Nunc ne quando vitioſo exordio vtamur, quæ vitia vitanda ſunt docebo. In exordienda cauſſa ſeruādum eſt, vt lenis ſit ſermo, et vſitata verborum conſuetudo, vt non apparata oratio eſſe videatur. Vitioſum exordiū eſt, quod in plures cauſas poteſt accōmodari, quod vulgare dicitur. Item vitioſum eſt, quo nihilominus aduerſarius* poteſt vti, quod commune appellatur. Itē illud, quo aduerſarios poteſt vti ex contrario. Itē vitioſum eſt, quod nimiùm apparatis verbis compoſitum eſt, aut nimis longum eſt, & quod non ex ipſa cauſſa natū videtur, vt propriè cohæreat cum narratione; & quod neq; beneuolū, neq; docilem, neq; attētum facit auditorem. De exordio ſatis dictum eſt, deinceps ad narrationem tranſeamus.*

Inſinuationis, & principij differētia.

* in dicendo ven.

Vitioſa exordia

NARRATIONVM tria sūt genera. Vnū quo exponimus rē geſtā, & unumquodq; trahimus ad utilitatem noſtrā uincēdi cauſſa: quod pertinet ad eas cauſſas, de quib. iudicium futurū eſt. Alterū genus narrationis eſt, qđ intercurrit nōnūquā, aut fidei, aut criminationis, aut tranſitionis, aut alicuius apparationis,

De tribus narrationū generibus.

vel

16.8.b.25

Rhetoricorum

AD HERENNIVM LIBRI QVATVOR.

ET

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE LIBRI DVO.

Omnia denuo fuerunt diligentiſſime correcta.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

VENETIIS, M D C X.

Apud Seſſas.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

LIBER I.

ETSI negocijs familiaribus impediti, vix ſatis otium ſtudio ſuppeditare poſſumus, & id ipſum, quod datur otij, libentius in philoſophia conſumere conſueuimus: tamen tua nos, C. Herenni voluntas commouit, vt de ratione dicendi conſcriberemus; ne aut tua cauſſa noluiſſe nos, aut fugiſſe laborem putares. Et eò ſtudioſius hoc negotium ſuſcepimus, quòd te non ſine cauſſa velle cognoſcere rhetoricam intelligebamus. Non enim parum habet in ſe fructus copia dicendi, & commoditas orationis, ſi recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res illa, quæ Græci ſcriptores inanis arrogantiæ cauſſa ſibi aſſumpſerunt, reliquimus. Nam illi, ne parum multa ſciſſe viderentur, ea conquiſiuerunt, quæ nihil attinebant; vt ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quæ videbantur ad rationem dicendi pertinere, ſumpſimus. Non enim ſpe quæſtus, aut gloria commoti venimus ad ſcribendum quemadmodum cæteri; ſed ut induſtria noſtra tuæ morem geramus voluntati. Nunc, ne nimiùm longa ſumatur oratio, de re dicere incipiemus, ſed ſi te vnum illud monuerimus, artem ſine aſſiduitate dicendi non multùm iuuare; vt intelligas, hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

De oratoris officio.

ORATORIS officium eſt, de his rebus poſſe dicere, quæ res ad vſum ciuilẽ moribus ac legib. cõſtitutę ſunt, cùm aſſenſione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria ſunt genera cauſſarum, quæ recipere debet orator demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonſtratiuũ eſt, quod tribuitur in alicuius certæ perſonæ laudem, vel vituperationem. Deliberatiuũ eſt, quod in conſultatione poſitum habet in ſe ſuaſionẽ & diſſuaſionẽ. Iudiciale eſt, quod poſitum in controuerſia, habet accuſationẽ, aut petitionẽ cum deſenſione. Nũc quas res oratorẽ habere oporteat, docebimus: deinde quomodò has cauſſas tractari conueniat, oſtẽdemus. Oportet igitur in oratore eſſe inuentionem, diſpoſitionem, elocutionem, memoriam, & prenũciationem. Inuentio eſt excogitatio rerum verarũ, aut veri ſimilium, quæ cauſſam probabilẽ reddant. Diſpoſitio eſt ordo & diſtributio rerũ, quæ demõſtrat, quid quibus in locis ſit collocandum. Elocutio eſt idoneorum verborum & ſententiarum ad inuẽtionem accommodatio. Memoria, eſt firma animi rerũ & verborum diſpoſitionis perceptio. Pronũciatio eſt vocis, vultus, geſtus moderatio cum venuſtate. Hæc omnia tribus modis aſſequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars eſt pręceptio, quæ dat certam viã rationemq́; dicendi. Imitatio eſt, qua impellimur cum diligenti ratione, vt aliquorum ſimiles in dicendo velimus eſſe. Exercitatio eſt aſſiduus vſus conſuetudoq; dicẽdi. Quoniam igitur demonſtratũ eſt, quas cauſſas oratorẽ recipere, quasq́; res habere conueniret: nũc, quẽadmodũ ad oratiõnẽ poſſint oratoris officio accõmodari,

Partis officij oratorij.

modari, dicendũ videtur. Inuentio in ſex partes orationis conſumitur, exordium, narrationem, diuiſionẽ, confirmationem, confutationem, concluſionem. Exordium eſt principium orationis, per quod animus auditoris, aut iudicis conſtituitur, vel apparatur ad audiendum. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde vt geſtarum expoſitio. Diuiſio eſt, per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuerſia ſit, & per quam exponimus quibus de rebus ſimus dicturi. Confirmatio eſt noſtrorum argumentorum expoſitio cum aſſeueratione. Confutatio eſt contrariorum locorum diſſolutio. Concluſio eſt artificioſus terminus orationis. Nunc quoniam vnà cum oratoris officijs, quò res cognitu facilior eſſet producti ſumus, vt de orationis partib. loqueremur, et eas ad inuẽtionis rationem accomodaremus, de exordio primùm dicendum videtur. Cauſſa, poſita, quo commodius exordiri poſſimus genus cauſſę ex conſiderandum. Genera cauſſarum ſunt quatuor, honeſtum, turpe, dubium, humile. Honeſtũ cauſſæ genus putatur, cùm aut id defendimus, quod ab omnibus defendendũ videtur, aut id oppugnamus ꝙ ab omnib. videtur oppugnari debere; vt pro viro forti cõtra parricidã. Turpe genus cauſſæ intelligitur, cũ aut honeſta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubiũ genus eſt, cũ habet in ſe cauſa & honeſtatis & turpitudinis partẽ. Humile genus eſt, cum contẽpta res affertur. Cùm hęc ita ſint, cõueniet exordiorũ rationẽ ad omne genus cauſſæ accõmodari.

De quatuor generibus cauſſarum.

EXORDIORVM duo ſunt genera, principium quod græcè προίμιον appellatur, & inſinuatio, quæ

De exordiis.

ἔφοδος nominatur. Principium eſt, cùm ſtatim auditores animum nobis idoneum reddimus ad audiendũ id ita ſumitur, ut attẽtos, ut dociles, vt beneuolos auditores habere poſſimus. Si genus cauſſæ dubium habebimus, à beneuolentia principium conſtituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poſſit. Sin humile genus erit cauſſæ, faciemus attentos. Sin turpe genus cauſſæ, erit, inſinuatione vtemur, de qua poſterius dicemus, niſi quid nacti fuerimus, quare aduerſarios criminando, beneuolẽtiã captare poſſimus. Sin honeſtũ cauſſę genus erit, licebit rectè vel vti, vel non vti principio. Sin vti uolemus: aut id oportebit oſtendere, quare cauſſa ſit honeſta; aut breuiter, quibus de reb. ſimus dicturi, exponere. Si principio vti nolemus à lege, à ſcriptura, aut ab aliquo firmiſſimo noſtræ cauſſæ adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attẽtum habere auditorẽ volumus, quo modo quidq; cõfici poſſit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummã cauſſæ breuiter exponemus, & ſi attentos eos faciemus. Nam docilis eſt is, qui attentè vult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de reb. magnis nouis, inuſitatis verba facturos, aut de ijs reb. quæ ad rẽp. ꝑtinent, aut ad eos ipſos, qui audient, aut ad deorũ immortaliũ religionẽ; et ſi rogabimus, vt attẽte audiãt; & ſi numero exponemus res, q̃bus de reb. dicturi ſumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis poßumus, à noſtra, ab aduerſariorũ, ab auditorum ꝑſona & à reb. ipſis. A noſtra ꝑſona beneuolẽtiã cõtrahemus, ſi noſtrũ officiũ ſine arrogantia laudabimus, aut

in rẽp. quales fuerimus, aut in parentes, ant in amicos aut in eos ipſos, qui audiunt, aliquid referimus, dũmodo hæc omnia ad eam ipſam rem, de qua igitur, ſint accommodata. Item ſi noſtra incommoda proferemus inopiam, ſolitudinem, calamitatem; et ſi orabimus, ut nobis ſint auxilio; & ſimul oſtendemus, nos in alijs ſpẽ noluiſſe habere. Ab aduerſariorũ perſona beneuolentia captabitur, ſi eos in odium, in inuidiã, in contẽptionem adducemus. In odiũ rapiemus, ſi quid eorũ ſpurcè, ſuperbè, pfidiosè, crudeliter, confidenter, malitiosè, flagitiosè factũm proferemus. In inuidiã trahemus, ſi uim, ſi potentiã, factionẽ, diuitias, incõtinẽtiã nobilitatem, cliẽtelas, hoſpitium, ſodalitatem, affinitates aduerſariorum proferemus, & his adiumẽtis magis, quã ueritati eos confidere aperiemus. In contemptionẽ adducemus, ſi inertiam, ignauiã, deſidiam, luxuriam aduerſariorum proferemus. Ab auditorũ perſona beneuolentiam colligetur, ſi res eorũ, fortiter, ſapienter, manſuetè, magnificè iudicatas proferemus: & ſi, quæ de ijs exiſtimatio, quæ iudicij expectatio ſit aperiemus. A reb. ipſis beneuolum efficiemus auditorẽ, ſi noſtrã cauſſam laudãdo extollemus, aduerſariorũ per cõtẽtionẽ deprimemus. Deinceps de inſinuatione aperiendũ eſt. Tria ſunt tẽpora, quib. principio vti nõ poſſumus: quæ diligenter ſunt conſiderãda: aut cũ turpem cauſſam habemus, hoc eſt, cùm ipſa res animum auditoris à nobis alienat: aut cũ animus auditoris pſuaſus eſſe uidetur ab ijs, q antè contrà dixerũt: aut cũ defeſſus eſt eos audiendo, qui antè dixerũt. Si cauſſa turpitudinẽ habebit, exordiri poterimus his

Tria inſinuationis temporis.

A 4 rationi-

rationibus:rem,non hominem, aut hominem nō rem. ſpectari oportere:non placere nobis ipſis quæ facta dicantur ab aduerſarijs, & eſſe indigna , aut nefaria. Deinde cum diu rem auxerimus, nihil ſimile à nobis factum oſtendemus, aut aliquorū iudicium de ſimili cauſſa,aut de eadē,aut de minore,aut de maiore,proferemus : Deinde ad noſtrā cauſſam pedetētim accedemus, & ſimilitudinē conferemus.Itē ſi negabimus nos de aduerſarijs,aut de aliqua re eorum dicturos, et tamen occultè dicemus interiectione verborum. Si perſuaſus auditor fuerit, id eſt ſi oratio aduerſariorū auditoribus fidem fecerit:(neque enim non facilè ſcire poterimus; quoniā nō ſumus neſcij, quibus rebus fides fieri ſoleat) ergo ſi fidem factam putabimus,his reb.nos inſinuabimus ad cauſſam, ſi de eo, quod aduerſarij firmiſſimum ſibi adiumentū putauerint, primùm nos dicturos pollicebimur:aut ab aduerſarij dicto exordiemur,& ab eò maximè, quod ille nuperrimè dixerit : aut dubitatione vtemur, quid potiſſimū dicamus,aut cui loco primùm reſpondemus cum admiratione.Si defeſſi erūt audiendo,ab aliqua re, quæ riſū mouere poſſit,exordiemur, ab apologo,à fabula veriſimili,imitatione, deprauatione,inuerſione,abiectione,ambiguo,ſuſpicione,irriſione,ſtultitia,exuperatione,collocatione,literarum mutatione : præterea expectatione,ſimilitudine,nouitate,hiſtoria,verſu : aut ab alicuius interpelatione,aut arriſione:etſi ꝓmiſerimus aliter , ac parati fuerimus , nos eſſe dicturos nos nō eodē modo,vt cæteri ſoleāt verba facturos:qd alij ſoleāt,qd nos facturi ſumus,breuiter exponemus.

Inter

Inter inſinuationē & principium hoc intereſt, quod principiū huiuſmodi debet eſſe, vt ſtatim apertis rationibus, quas præſcripſimus, aut beneuolū, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem: at inſinuatio eiuſmodi debet eſſe, vt occultè per diſſimulationē eadem illa omnia conficiamus, vt ad eandem commoditatē in dicēdi opere venire poſſimus. Verum hæ tres vtilitates tametſi in tota ratione ſunt cōparandæ, hoc eſt, vt auditores ſeſe perpetuò nobis attentos, dociles beneuolos præbeant: tamen id per exordiū cauſſæ maximè cōparandum eſt. Nunc ne quando vitioſo exordio vtamur, quæ vitia vitanda ſunt docebo. In exordienda cauſſa ſeruādum eſt, vt lenis ſit ſermo, et vſitata verborum conſuetudo, vt non apparata oratio eſſe videatur. Vitioſum exordiū eſt, quod in plures cauſas poteſt accōmodari, quod vulgare dicitur. Item vitioſum eſt, quo nihilominus aduerſarius* poteſt vti, quod commune appellatur. Itē illud, quo aduerſarios poteſt vti ex contrario. Itē vitioſum eſt, quod nimiùm apparatis verbis compoſitum eſt, aut nimis longum eſt, & quod non ex ipſa cauſſa natū videtur, vt propriè cohæreat cum narratione; & quod neq; beneuolū, neq; docilem, neq; attētum facit auditorem. De exordio ſatis dictum eſt, deinceps ad narrationem transeamus.*

Inſinuationis, & principij differētia.

in dicendo ven.

Vitioſa exordia

NARRATIONVM tria sūt genera. Vnū quo expônimus rē geſtā, & unumquodq; trahimus ad utilitatem noſtrā uincēdi cauſſa: quod pertinet ad eas cauſſas, de quib. iudicium futurū eſt. Alterū genus narrationis eſt, qđ intercurrit nōnūquā, aut fidei, aut criminationis, aut tranſitionis, aut alicuius apparationis,

De tribus narrationū generibus.

vel laudationis cauſſa. Tertiũ genus eſt id, qđ à cauſſa ciuili remotũ eſt: in quo tamẽ exerceri cõuenit, quo cõmodius illas ſuperiores in narrationes in cauſſis tractare poſſimus. Eius narrationis duo sũt genera, vnũ quod in negocijs, alterũ quod in perſonis poſitum eſt. Id, quod in negociorum expoſitione poſitum eſt, tres habet partes, fabulam, hiſtoriã, argumentum. Fabula eſt, quæ neq; veras, neq; verſimiles cõtinet res, ut hę, quæ tragœdijs traditæ ſunt. Hiſtoria eſt res geſta, ſed ab ætatis noſtræ memoria remota. Argumentum eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit, velut argumenta comędiarum. Illud genus narrationis, qđ in perſonis poſitum eſt, debet habere ſermonis feſtiuitatem, animorũ diſſimilitudinem, grauitatem, lenitatem, ſpem metum, ſuſpicionem, deſiderium, diſſimulationem, miſericordiam, rerum varietates, fortunæ cõmutationem, inſperatum incõmodum, ſubitam lætitiam, iucũdum exitum rerum: verum hoc in exercẽdo tranſigitur. Illud, quod ad veritatem ꝑtinet, quomodo tractari conueniat, aperiemus. Tres conuenit res habere narrationẽ, vt breuis, vt dilucida, vt veriſimilis ſit: q̃ quoniã fieri oportere ſcimus, quemadmodũ faciamus, cognoſcẽdũ eſt. Rẽ breuiter narrare poterimus, ſi inde incipiemus narrare, vnde neceſſe erit; & ſi nõ ab vltimo initio repetere volemus; et ſi ſummatim, nõ particulatim narrabimus; & ſi nõ ad extremũ, ſed vſq; eò, quò opus erit, proſequemur; & ſi trãſitionibus nullis vtemur; & ſi nõ deertabimus ab eo, quod cæperimus exponere; et ſi exitus rerũ ita exponemus, vt antè quoq; quę facta ſunt, ſciri poſſint, tametſi nos reticuerimus.

Narratio breuis.

quod

quod genus, ſi dicã me ex prouincia rediijſſe, profectũ quoq; in prouinciã intelligatur. Et omnino non modò id, quòd obeſt, ſed etiã id, quod neq; obeſt, neq; adiuuat, ſatius eſt, præterire. Et ne bis aut ſæpius idẽ dicamus, cauendũ eſt, etiã ne id, quod ſemel ſup. diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megaram veſperi aduenit Simo: ubi aduenit Megarã, inſidias fecit virgini: inſidias poſtquã fecit, vim in loco attulit. Rem dilucidè narrabimus, ſi ut quidq; primũ geſtum Dilucida. *erit, ita primum exponemus, et rerum, ac tẽporum ordinẽ conſeruabimus, vt geſtæ res erunt, aut vt potuiſſe geri uidebuntur. Hic erit conſiderandum, ne quid perturbatè, ne quid cõtortè, ne quid ambiguè, ne quid nouè dicamus; ne quã in aliã rem tranſeamus; ne ab vltimò repetamus; ne lõgè perſequamur; ne qd quod ad rẽ pertineat, prætereamus, & ſi perſequemur ea, quæ de breuitate præcepta sũt. nã quò breuior, eò dilucidior, et cognitu facilior narratio fiet. Veriſimilis* veriſimilis. *narratio erit, ſi, vt mos, vt opinio, vt natura poſtulat dicemus: ſi ſpatia tẽporũ, perſonarũ dignitates, conſiliorum rationes, locorum oportunitates conſtabunt: ne refelli poſſit, aut temporis parũ fuiſſe, aut cauſſã nullam, aut locum idoneũ non fuiſſe, aut homines ipſos facere, aut pati non potuiſſe. Si uera res erit, nihilominus hæc omnia narrando conſeruanda ſunt. nam ſæpe veritas, niſi hæc ſeruata ſint, fidem facere nõ poteſt. Sin erit ficta, eò magis erũt cõſeruanda: De iis rebus cautè confligendum eſt, qbus in rebus tabulæ aut alicuius firma auctoritas videbitur interfuiſſe. Adhuc quæ dicta ſunt, arbitror nihil conſtare cũ cæteris*

artis ſcriptoribus, niſi, qa de inſinuatione noua excogit auimus, ꝙ eam ſoli præter cæteros, in tria tempora diuiſimus, vt planè certam uiam, & perſpicuã ratiõnẽ exordiorũ haberemus. Nunc, quod reliquũ, eſt quoniam de rerũ inuentione diſputandũ eſt, in qua ſingulare cõſumitur oratoris officiũ, dabimus operã, ut nihilominus induſtriæ, q̃ rei utilitas poſtulabit, q̃ſiuiſſe uideamur, ſi prius pauca de cãrum diuiſione dixerimus

De diuiſione cauſarũ. *CAVSARVM diuiſio ĩ duas partes diſtributa eſt, Primũ, perorata narratione, debemus aperire, quid nobis conueniat cum aduerſarijs; ſi ea, quę nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuerſia relinquatur, hoc modo: Interfectam eſſe ab Oreſte matrem cõuenit mihi cũ aduerſarijs: iure fecerit, & licuerit ne facere, id eſt in controuerſia. Itẽ è contrario, Agamẽnonem eſſe à Clytemneſtra occiſum confitentur: cùm id ita ſit, me vlciſci parentem negant oportuiſſe. Deinde cũ hoc fecerimus, diſtributione debemus vti. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expoſitionem. Enumeratione vtemur, cùm dicemus numero, quot de rebus dicturi ſumus. Eam plus, quàm trium partium numero eſſe non oportet. Nam & periculoſum eſt, ne quando plus minusve dicamus: & ſuſpicionem afferet auditori meditationis & artificij, quæ res fidem abrogat oratori. Expoſitio eſt, cùm res, quibus de rebus dicturi ſumus, exponimus breuiter & abſolutè. Nunc ad confirmationem tranſeamus.*

TOTA ſpes vincẽdi, ratioq; perſuadẽdi poſita eſt in cõfirmatione & cõfutatione. Nam cũ adiumẽta noſtra expoſuerimus, contrariaq; diſſoluerimus, abſolutè

tè nimirũ munus oratoriũ cõfecerimus. vtrũq; igitur facere poterimus, ſi cõſtitutionẽ cauſæ cognouerimus. Cauſſarum cõnſtitutiones alij quatuor fecerũt, noſter doctor Hermetes tres putauit eſſe, non vt de illo rũ quidquam detraheret inuentione, ſed vt oſtẽderet id, quod oportuiſſet ſimpliciter & ſingulari modo docere, illos diſtribuiſſe dupliciter & bipertito. Cõſtitutio eſt prima deprecatio defenſoris cum acccuſatoris inſimulatione coniuncta. Conſtitutiones itaq;, vt diximus, tres ſunt, coniecturalis, legitima, iuridicialis. Cõiecturalis eſt, cum de facto cõtrouerſia eſt, hoc modo: Aiax in ſylua, poſtquam reſciuit quæ feciſſet per inſaniam, gladio incubuit. Vlyſſes interuenit, occiſum cõſpicatur, è corpore telum cruentum educit. Teucer interuenit: cùm fratrẽ occiſum, & inimicum fratris cũ gladio cruento videt, capitis arceſſit. Hic, quoniam coniectura verum quęritur, de facto erit cõtrouerſia, & ex eo cõſtitutio cauſę coniecturalis nominatur. Legitima conſtitutio eſt, cùm in ſcripto aut ex ſcriptis aliquid controuerſiæ naſcitur. Ea diuiditur in partes ſex ſcriptum & ſentẽtiam, cõtrarias leges, ambiguũ definitionem, translationem, ratiocinationẽ. Ex ſcripto & ſententia naſcitur cõtrouerſia, cũ videtur ſcriptoris voluntas cum ſcripto ipſo diſſentire, hoc modo: ſi lex ſit, quæ iubeat eos, qui propter tẽpeſtatẽ nauim reliquerint, omnia ꝑdere; eorum nauim cęteraq; eſſe, ſi nauis conſeruata ſit, q remanſerunt in naui, magnitudine tẽpeſtatis omnes ꝑterriti nauim relinquerũt, ĩ ſcapham cõſcenderũt, præter vnũ ægrotũ. is propter morbum exire & fugere non potuit. caſu & fortuna

De cõſtitutionibus cauſſarum.

na

na nauis in portũ incolumis delata eſt. illam ægrotus poſſidet. nauim petit ille, cuius fuerat. Hęc conſtitutio legitima eſt ex ſcripto & ſententia. Ex cõtrarijs legibus controuerſia conſtat, cùm alia lex iubet, aut per mittit, alia vetat quippiã fieri hoc modo: Lex vetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus ſit, in concione orationẽ habere. Altera lex iubet augurem, in demortui locum qui petat, in cõcione nominare. Augur quidã damnatus de pecunijs repetũdis, in demortui locũ qui petat, nominauit: petitur ab eo: mulcta. Conſtitutio hæc eſt legitima ex contrarijs legib. Ex ambiguo cõtrouerſia naſcitur, cùm ſcriptũ duas aut plures res ſignificat, hoc modo: Paterfamilias cum filium hęredẽ faceret, teſtamento vaſa argentea vxori legauit. Tullius hæres meus Terẽtiæ vxori meæ xxx. pondo vaſorum argẽteorũ dato quæ volet. Poſt mor tẽ eius, vaſa pretioſa & cęlata mágnificè, illa petit. Tullius ſe, quæ velit ipſe, xxx. pondo ei debere dicit. Conſtitutio eſt legitima ex ambiguo. Et definitione conſtat cauſſa, cùm in controuerſia eſt, quo nomine factum appelletur. ea eſt huiuſmodi: cùm L. Saturninus legẽ frumentariã de ſemiſſibus & trientibus laturus eſſet, Q. Cæpio, qui per id tẽporis quæſtor vrbanus erat: docuit ſenatum, ęrarium pati non poſſe largitionẽ tãtã: ſenatus decreuit, ſi eam legem ad populũ ferat, aduerſus remp. videri eũ facere, Saturninus fer re cœpit. collegę intercedere. ille nihilominus ciſtellã detulit. Cæpio, vt illum cõtra S. C. intercedentib. collegis, aduerſus rẽp. vidit ferre, cũ viris bonis impetũ facit, põtes diſturbat, ciſtas deijcit, impedimẽto eſt quo

ſecius ferebatur lex: accerſitur Cæpio maieſtatis. Cõſtitutio eſt legitima ex definitione. Vocabulum.n.definitur ipſum, cũ quæritur, quid ſit minuere maieſtatẽ. Ex tranſlatione controuerſia naſcitur, cum aut tempus differendũ, aut accuſatorẽ mutãdum, aut iudices cõmutandos reus dicit. Hac parte cõſtitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunq; vtimur. In hac parte nos iuris ciuilis ſcientia iuuabit. In iudicijs tamen nõ nihil ea utimur, vt hoc modo: Si quis peculatus accuſatur, quod vaſa argẽtea publica de loco priuato dicatur ſuſtuliſſe; poſſit dicere, cũ definitione ſit vſus, quid ſit furtũ, quid peculatus; ſecũ furti agi, nõ peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ cõſtitutionis his de cauſſis rarò venit in iudicium, quòd in priuata actione prætoriæ exceptiones fiunt, & cauſſa cadit is, qui non, quẽadmodũ oportet, egerit, & in publicis quæſtionibus cauetur legibus, vt ante, ſi reo cõmodũ ſit, iudiciũ de accuſatore fiat, vtrũ illi liceat accuſare, nec ne. Ex ratiocinatione cõtrouerſia cõſtat, cum res ſine propria lege venit in iudicium, quæ tamẽ ab alijs legibus ſimilitudinem quãdã aucupatur. Ea eſt huiuſmodi: Lex eſt, Si furioſus exiſtet, agnatorum gẽtiliumq; in eo, pecuniaq; eius poteſtas eſto. Et lex: Qui parentem necaſſe iudicatus erit, is obuolutus, & obligatus culeo deijciatur in ꝓfluentẽ. Et lex. Pater familias vti ſuper familia, pecunia ve ſua legauerit, ita ius eſto. Et lex: Si paterfamilias itẽſtato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorũ gẽtiliumq; eſto. Malleolus iudicatus eſt matrẽ necaſſe, ei damnato ſtatim folliculo lupino os obuolutũ eſt, et ſoleę ligneæ pedib.

inductæ

inducta ſunt,& in carcerem ductus eſt. Qui defendebant eum,tabulas in carcerē afferunt,teſtamentū ipſo præſente conſcribūt,teſtes ritè affuerūt,de illo ſupplicium paulò poſt ſumitur.Ii,qui hæredes erāt,teſtamento hæreditatem aderunt.Frater minor Malleoli q eum oppugnauerat in eius periculo,ſuam vocat hæreditatem lege agnationis . Hic certa lex in rem nulla affertur,& tamen multæ afferuntur,è quibus ratiocinatio naſcitur,quare potuerit,aut nō potuerit iure teſtamentum facere.Conſtitutio legitima eſt ex ratiocinatione.Cuiuſmodi partes eſſent legitimæ conſtitutionis, oſtendimus: nunc de iuridiciali conſtitutione dicamus.Iuridicialis conſtitutio eſt,cum factum conuenit,ſed,iure an iniuria factum ſit,quęritur.Eius conſtitutionis partes ſunt duæ,quarū vna abſoluta, altera aſſumptiua nominatur. Abſoluta eſt,cū id ipſum , quod factum eſt,vt aliud nihil foris aſſumatur, rectè factum eſſe dicemus. Ea eſt huiuſmodi: Mimus quidā nominatim Accium poetam compellauit in ſcena , cum eo Accius iniuriarum agit.hic nihil aliud defendit, niſi licere nominari eum,cuius nomine ſcripta dētur agenda.Aſſumptiua pars eſt, cū per ſe defenſio infirma eſt,ſed,aſſumpta extranea re comprobatur. Aſſumptiuæ partes ſunt quatuor,cōceſſio,remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Conceſſio eſt , cū reus poſtulat ſibi ignoſci.Ea diuiditur in purgationē , & deprecationem. Purgatio eſt,cùm conſultò ſe negat reus feciſſe. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiā, neceſſitatē.Fortunam,vt Cæpio ad tribunos pl.de amiſſione exercitus.Imprudentiam,vt ille,q de eo ſeruo, qui

uo, qui dominum occiderat, ſupplicium ſumpſit, cui frater eßet, antequam tabulas teſtamenti aperuerit, cum is ſeruus manumiſſus teſtamento eſſet. Neceſſitudinem, vt ille, qui ad diem commeatus non venit, quòd eum aquæ interclusißet. Deprecatio eſt, cùm & peccaſſe ſe, & conſulto feciſſe cõfitetur, & tamen poſtulat vt ſui miſereantur. Hoc, in iudicio nõ poteſt ſe re vſu venire, niſi quando ꝑ eo dicimus, cuius multa rectè facta eſſe conſtat. Hoc modo in loco communi per amplificationẽ inijciemus. Quòd ſi hoc feciſſet, tamen ei pro priſtinis beneficijs ignoſci conueniret: verùm nihil poſtulat ignoſci. Ergo in iudicio non venit: at in ſenatum, aut ante imperatorem, & in conciliũ talis cauſſa poteſt venire. Ex tranſlatione criminis cauſſa conſtat, cùm feciſſe nos nõ negamus, ſed aliorũ peccatis coactos feciſſe dicimus: vt Oreſtes, cùm ſe defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis cauſſa conſtat, cum à nobis non crimen ſed culpam ipſam amouemus, & vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem trãsfertur, vt ſi accuſetur is, qui P. Sulpitiũ ſe fateatur occidiſſe, & id iuſſu cõſulũ ſe feciſſe defendat, & eos dicat non modò imperaſſe, ſed rationẽ quoq; oſtẽdiſſe quare id facere liceret. In rem confertur, vt ſi quis ex teſtamento quod facere iuſſus ſit, ex plebiſcito vetetur. Ex comparatione criminis cauſſa conſtat, cùm dicimus neceſſe fuiſſe alterutrum facere, & id quod fecerimus, ſatius fuiße facere. Ea cauſa huiuſmodi eſt: C. Põpilius, cùm à Gallis obſideretur, neq; effugere vllo modo poſſet, venit cũ hoſtiũ ducibus in

collocutionem: ita diſceſſit vt impedimẽta relinqueret, exercitum educeret: ſatius eſſe duxit amittere impedimenta, quàm exercitum: exercitum eduxit, impedimenta reliquit: accerſitur maieſtatis. Quæ cõſtitutiones, & quæ conſtitutionum partes ſint, ſatis videor oſtẽdiſſe. Nunc, quo modo eas, & qua via tractari conueniat, demonſtrandum eſt, ſi prius aperuerimus, quid oporteat ab ambob. in cauſſa deſtinari, quò ratio omnis totius orationis conferatur. Conſtitutione igitur cauſæ reperta, ſtatim q̃renda eſt ratio. Rō eſt, quæ cauſſam facit, & continet defenſionem, hoc modo: (vt docendi cauſſa in hac potiſſimum conſiſtamus) Oreſtes cũ confiteatur ſe occidiſſe matrẽ, niſi attulerit facti rationem, peruertet defenſionem: ergo affert eam, quæ niſi intercederet, ne cauſſa quidem eſſet. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, vt oſtendi, ratio ea eſt, quæ continet defenſionem, ſine qua ne parua quidem dubitatio poteſt remorari damnationẽ. Inuenta ratione, firmamentum quærendum eſt. i. quod continet accuſationẽ, quod affertur contra rationem defenſionis, de qua antè dictum eſt. Id conſtituetur hoc modo: Cùm vſus fuerit Oreſtes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrem meũ occiderat: vtetur accuſator firmamento, hoc modo: Sed non abs te tamen occidi, neq; indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defenſionis, & ex firmamento accuſationis iudicij quæſtio naſcatur oportet, qua nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea cõſtituitur ex coniunctione firmamenti, & rationis defenſione, hoc modo: Cùm dicat Oreſtes, ſe patris vl-

ciſcendi cauſſa matrē occidiſſe, rectum ne fuerit a filio ſine iudicio Clytēneſtram occidi. Ergo hac ratione iudicationē inueniri cōuenit. Inuenta iudicatione omnē ratione totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus conſtitutionibus et partibus conſtitutionum hac via iudicationes reperientur, pręterquam in coniecturali cōſtitutione. In ea enim nec ratio quæritur, quare fecerit; feciſſe enim negatur: nec firmamentum exquiritur, quoniam non ſubeſt ratio quare ex intentione & inficiatione iudicatio cōſtituitur, hoc modo: Intentio eſt, Occidiſti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occiderit ne. Ratio omnis vtriuſque orationis, vt antè dictum eſt, ad hanc iudicationem conferenda eſt. Si plures erunt conſtitutiones, aut partes conſtitutionum; iudicationes quoque plures erunt in vna cauſſa, ſed omnes ſimili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, vt breuiter & dilucidè, quibus de rebus adhuc dicendū fuit, diceremus. Nūc quoniam ſatis huius voluminis magnitudo creuit, cōmodius eſt in altero libro de cęteris reb. deinceps exponere, ne qua propter multitudinē literarum poſſit animum tuum defatigatio retardare. Sed ſi quidem hæc tardius, quam ſtudes, abſoluētur: cum rerum magnitudini, tum noſtris quoq; occupationibus aſſignare debebis. Veruntamē maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exæquabimus induſtria; vt pro tuo in nos officio, & noſtro in te ſtudio munus hoc accumulatiſſimè tuæ largiamus voluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER II.

Dictorum, & dicendorũ enumeratio.

IN primo libro, Herenni, breuiter expoſuimus, quas cauſſas recipere oratorem oportet, & in quibus officijs elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillimè conſequi poſſet. Verùm quòd neque de omnibus rebus ſimul dici poterat, & de maximis primum ſcribendum fuit, quò cætera tibi faciliora cognitu viderentur; ita nobis placitum eſt, vt ea, quæ difficillima eſſent, potiſſimũ ſcriberemus. Cauſſarum tria genera ſunt, demonſtratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimũ eſt iudiciale: ergo id primũ abſoluemus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima eſt. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum abſoluta, & paruam partem eius in tertium volumen transferemus. De ſex partibus orationis primum ſcribere incepimus. In primo libro locuti ſumus de exordio, narratione, diuiſione, nec pluribus verbis, quàm neceſſe fuit, nec minus dilucidè, quàm te velle exiſtimabamus. Deinde coniunctè de confirmatione, & confutatione dicendum fuit. Quare genera conſtitutionum & earum partes aperuimus: ex quo ſimul oſtendebatur, quo modo conſtitutionẽ, & partes cõſtitutionis, cauſſa poſita, reperiri oporteret. Deinde docuimus iudicationẽ quemadmodũ quæri cõueniret, qua inuẽta,

curandum, vt omnis ratio totius rationis ad eam cõferatur. Poſtea admonuimus eſſe cauſſas complures, in quibus plures cõſtitutiones, aut partes conſtitutionum accommodarentur. Reliquum videbantur eſſe vt oſtenderemus, quæ ratio poſſet inuẽtiones ad vnãquenq; conſtitutionem, aut partem conſtitutionis accommodare; & item quales argumentationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellãt, ſequi, & quales vitari oporteret; quorum vtrunq; pertinet ad confirmationem & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiuſmodi concluſionibus orationẽ vti oporteat qui locus erat extremus de ſex partibus orationis.

Primum ergo quæremus, quemadmodũ quanq; cauſſam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima eſt, potiſſimũ cõſideremus.

In cauſſa coniecturali narratio accuſatoris, ſuſpiciones interiectas, & diſperſas habere debet, vt nihil actum, nihil dictum, nuſquam ventũ, aut abitũ, nihil deniq; factũ ſine cauſa putetur. Defenſoris narratio ſimplicẽ, & dilucidã expoſitionẽ debet habere cũ attenuatione ſuſpicionis. Huius conſtitutionis ratio in ſex partes eſt diſtributa, probabile, collationẽ, ſignũ, argumentum, conſecutionem, approbationem. Horũ vnumquodq; quid valeat, aperiemus. Probabile eſt, per quod probatur expediſſe reo peccare, & à ſimili turpitudine hominẽ nunquã abſuiſſe. Id diuiditur in cauſſam & in vitã. Cauſa eſt ea, quæ induxit ad maleficiũ cõmodorũ ſpe, aut incõmodorũ euitatione: vt cũ quęritur, nũ quod cõmodum maleficio acquiſierit, num honorem, num pecuniam, num dominationẽ, nũ

Coniecturalis cauſſa. Probabile.

aliquam cupiditatem amoris, aut huiuſmodi libidinis voluerit explere: aut nũ quod incõmodũ vitarit, inimicitias, infamiam, dolorẽ, ſupplicium. Hic accuſator in ſpe cõmodi, cupiditatẽ oſtẽdet aduerſarij: in vitatione incõmodi formidinẽ augebit. Defenſor autem negabit fuiſſe cauſſam, ſi poterit: aut eam vehemẽter extenuabit. Deinde iniquũ eſſe dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in ſuſpicionẽ maleficij deuocari. Deinde vita hominis ex antè factis ſpectabitur. In quo primũ conſiderabit accuſator, nũ quãdo ſimile quid fecerit. Si id nõ reperiet, quæret nũ quando venerit in ſimilem ſuſpicionem, et in eo debebit eſſe occupatus, vt ad eã cauſſã peccati, quã paulò antè expoſuerit, vita hominis poſſit accõmodari, hoc modo. Si dicet pecuniæ cauſſa feciſſe, oſtẽdet eũ ſẽper auarũ fuiſſe; ſi honoris, ambitioſum: ita poterit animi vitiũ cũ cauſſa peccati conglutinare. Si non poterit par vitiũ cũ cauſſa reperire, reperiat diſpar. Si non poterit auarũ demõſtrare, demõſtret corruptorẽ vel perfidioſum, ſi quo modo poterit. Deniq; aliquo aut quamplurimis vitijs contaminabit perſonam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam feciſſe non eſſe mirandum. Si vehemẽter caſtus & integer exiſtimabitur, aduerſarius dicet, facta, non famam ſpectari oportere: illum antè occultaſſe ſua flagitia: ſe planum facturũ ab eo maleficium non abeſſe. Defenſor primum demonſtrabit vitam integram, ſi poterit: id ſi nõ poterit, confugiet ad imprudentiam, ſtultitiam, adoleſcẽtiam, vim, perſuaſionẽ: quib. de reb. vituperatio eorum, quæ extra

*id crimen erũt,nõ debeat aſſignari.Sin vehemẽter vi-
tę hominis turpitudine impedietur,et infamia : prius
dabit operã , vt falſos rumores diſſipatos eſſe dicat de
innocẽte:& vtetur loco communi: Rumoribus credi
non oportere.Sin nihil horum fieri poterit,vtatur ex
trema defenſione,& dicat, non ſe de moribus eius a-
pud cenſores,ſed de criminibus aduerſariorum apud
iudices dicere.Collatio eſt,cùm accuſator id, quod ad* Collatio.
*uerſarium feciße criminatur,alij nemini,niſi reo,bo-
no fuiſſe demonſtrat:aut alium neminem potuiße per
ficere,niſi aduerſarium:aut eũ ipſum alijs rationibus
aut non potuiſſe, aut nõ æque cõmode potuiſſe;aut eũ
effugiſſe alias rationes cõmodiores propter cupidita-
tẽ.Hoc loco defenſor,vt demõſtret,oportet,aut alijs
quoque bono fuiße;aut alios quoq;id,quod ipſe inſi
muletur,facere potuiſſe.Signum eſt, per quod oſten-* Signũ.
*ditur idonea perficiendi facultas eſſe quæſita. Id diui
ditur in partes ſex,locum,tempus,ſpatiũ, occaſionẽ,
ſpem perficiendi,ſpem celandi. Locus quæritur cele-* Locus.
*bris an deſertus;ſemper,an tum,cùm id factũ ſit, fue
rit in eo loco ſolitudo: ſacer an profanus:publicus an
priuatus fuerit:cuiuſmodi loci attingãt: num qui eſt
paſſus,perſpectus aut exauditus eſſe poſſit.Horũ quid
reo,quid accuſatori cõueniat,perſcribere nõ grauare
mur,niſi facilè quiuis, cauſſa poſita, poſſet iudicare.
initia enim inuentionis ab arte debent proficiſci: cæ-
tera facilè comparabit execitatio. Tempus ita quæri* Tẽpus.
*tur,qua parte anni,qua hora:noctu an interdiu,qua
diei,qua noctis hora factum eſſe dicatur ; & cuiuſ-
modi temporibus. Spatium ita conſideratur ſatis ne* Spatiũ.

longum fuerit ad eam rē tranſigendā, & potuerit ne ſcire, ſatis ad id perficiendum ſpatij futurū. Nam par ui refert ſatis ſpatij fuiſſe ad id perficiendū, ſi id antè ſciri, & ratione prouideri non potuerit. Occaſio quæritur; idonea ne ſatis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior; quæ aut præterita ſit, aut non expectata.

Occa-ſio.

Spes.

Spes perficiendi quæ fuerit, ſpectabitur hoc modo: Si quæ ſupradicta ſunt ſigna, cōcurrēt: ſi præterea ex altera parte vires, pecunia, conſilium, ſcientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, ſtultitia, imprudentia, inapparatio demonſtrabitur fuiſſe: p quas res ſcire poterimus, vtrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conſcijs, arbitris, adiutorib. liberis, aut ſeruis, aut utriſq;.

Argu-mentū.

Argumētū eſt, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma ſuſpicione. Id diuiditur in tempora tria, præteritum, inſtans, conſequens. In præterito tempore oportet conſiderare vbi fuerit, vbi viſus ſit, qui cum viſus ſit, nunquid appararit, num quem conuenerit, nunquid dixerit, nū quem habuerit de conſcijs, de adiutoribus, de adiumentis, num quo in loco præter cōſuetudinem fuerit, aut alieno tempore. In inſtanti tempore quæritur, num viſus ſit cū faciebat, nū qui ſtrepitus, clamor, crepitus exauditus ſit, aut deniq; num quid aliquo ſenſu perceptum ſit, aſpectu, auditu, tactu, odoratu, guſtatu. Nā quiuis horum poteſt conflare ſuſpicionem. In conſequenti tempore ſpectabitur, num quid re tranſacta relictum ſit, quod indicet aut factum eſſe maleficiū, aut à quo ſit factū. Factum eſſe, hoc modo: Si timore aut liuore decolo-

Tempora tria.

ratũ eſt corpus mortui, ſignificat eum veneno necatum. A quo factum ſit, hoc modo: Si telum, ſi veſtimẽtum, ſi quid eiuſmodi relictum ſit, aut ſi veſtigium rei fuerit, aut ſi cruor in veſtimentis, aut ſi in eo loco comprehenſus, aut viſus ſit tranſacto negotio quo in loco res geſta dicatur.

Conſecutio eſt, cùm quæritur, quæ ſigna nocẽtis et innocentis conſequi ſoleant. Accuſator dicet, ſi poterit, aduerſarium, cùm ad eum ventum ſit, erubuiſſe, expalluiſſe, titubaſſe, inconſtanter locutum eſſe, concidiſſe; pollicitum eſſe aliquid: quæ ſigna conſcientiæ ſunt. Si reus horum nihil fecerit, accuſator dicet: eum vſque adeò præmeditatum fuiſſe, quid ſibi eſset vſu venturum, vt confidentiſſimè reſiſtens reſponderet: quæ ſigna confidentiæ, non innocentiæ ſint. Defenſor, ſi pertimuerit, magnitudine periculi, non conſcientia peccati ſe commotum eſſe dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit eſſe commotum. Approbatio eſt, qua vtimur ad extremum confirmata ſuſpicione. Et habet locos proprios atq; communes. Proprij ſunt ij, quibus niſi accuſator nemo poteſt vti; & ij; quibus niſi defenſor. Communes ſunt, qui alia in cauſſa ab reo, alia ab accuſatore tractantur. In cauſſa coniecturali proprius locus accuſatoris eſt, cum dicit malorum miſereri nõ oportere, & cùm auget peccati atrocitatem. Defenſoris proprius locus eſt, cum miſericordiam captat, & cùm accuſatorem calumniari criminatur. Communes loci ſunt, cùm accuſatoris, tum defenſoris, à teſtibus, contra teſtes; à quæſtionibus, contra quæſtiones; ab argumentis, contra

Conſecutio. Aprobatio. Loc⁹ accuſatoris proprius.

argumenta; à rumoribus, contra rumores. A teſtibus dicemus ſecundum auctoritatem & vitam teſtium, & conſtantiam teſtimoniorum. Contra teſtes, vitæ turpitudinem, teſtimoniorum inconſtantiam; ſi aut fieri non potuiſſe dicemus, aut non factum eſſe quod dicant, aut ſcire illos non potuiſſe, aut cupidè dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem, & approbationem teſtium pertinebunt. A quæſtionibus dicemus, cùm demonſtrabimus, maiores veri inueniendi cauſſa, tormentis & cruciatibus voluiſſe quæri, & ſummo dolore homines cogi, vt quicquid ſciant, dicant. Et præterea confirmatior hæc erit diſputatio, ſi quę dicta erunt argumẽtãdo, iiſdẽ vijs, quibus omnis cõiectura tractatur, trahemus ad veriſimilẽ ſuſpicionem: idemq; hoc in teſtimonijs facere oportebit. Contra quęſtiones hoc modo dicemus: Primum, maiores voluiſſe certis in rebus interponi quæſtiones, vt quæ verè dicerentur, ſciri; quæ falsò in quæſtione pronunciarentur, refelli poſſent, hoc modo: Quo in loco quid poſitum ſit, & ſi quid eſſet ſimile, quod videri, aut aliquo ſimili ſigno percipi poſſet: deinde dolori credi nõ oportere, quòd alius alio reticentior ſit in dolore, quòd ingenioſior ad comminiſcendum, quòd denique ſæpe ſcire aut ſuſpicari poſſit, quid quæſitor velit audire: quod cũ dixerit, intelligat ſibi finẽ doloris futurum. Hæc diſputatio cõprobabitur, ſi refellemus quæ in quæſtionibus erunt dicta probabili argumentatione: idq; partibus cõiecturę, quas antè expoſuimus, facere oportebit. Ab argumẽtis & ſignis & cęteris locis, quib. augetur ſuſpicio, dicere hoc modo conuenit;

Cùm

Cùm multa concurrant argumenta & ſigna, quæ inter ſe conſentiant, rem perſpicuam, non ſuſpicioſã videri oportere. Item plus oportere ſignis & argumentis credi, quàm teſtibus: hæc enim eo modo exponi, quomodo re vera ſunt geſta; teſtes corrumpi poſſe, vel pretio, vel gratia, vel metu, vel ſimultate. Contra argumenta & ſigna, & cæteras ſuſpiciones dicemus hoc modo, ſi demonſtrabimus nullam rem eſſe; quam non ſuſpicionibus quiuis poſſit criminari: deinde vnã quanq; ſuſpicionem extenuabimus, & dabimus operam, vt oſtendamus, nihilo magis in nos eã, quàm in aliũ quempiã conuenire: indignum facinus eſſe, ſine teſtibus coniecturam & ſuſpicionẽ firmamenti ſatis habere. A rumoribus dicemus, ſi negabimus temere famam naſci ſolere, quin ſubſit aliquid: et ſi dicemus cauſſam non fuiſſe, quare quiſpiam confingeret & cõminiſceretur. Et præterea ſi cæteri falſi ſoleant eſſe, argumentabimur hunc eſſe verum. Contra rumores dicemus primũ, ſi docebimus multos eſſe falſos rumores, & excẽplis vtemur, de quibus falſa fama fuerit: & aut inimicos noſtros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxiſſe, dicemus: & aliquam aut fictam fabulam in aduerſarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore eſſe: aut verum rumorẽ proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat: neq; tamen ei rumori nos fidem habere dicemus; ideo quod quiuis homo poſſit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam diſsipare. Veruntamen ſi rumor vehementer probabilis eſſe videbitur, argumentando famæ fidẽ poterimus abrogare.

Quod

Quòd & difficillima tractatu eſt conſtitutio coniecturalis, & in veris cauſſis ſæpiſſime tractanda eſt, eò diligentius omnes eius partes perſcrutati ſumus, vt ne paruula quidem titubatione aut offenſione impediremur, ſi ad hanc rationem præceptionis, aſſiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ conſtitutionis partes tranſeamus.

Conſtitutionis legitimæ partes.

CVM voluntas ſcriptoris cum ſcripto diſſidere videbitur, ſi à ſcripto dicemus, his locis vtemur ſecūdū narrationem. Primū ſcriptoris collaudatione: deinde ſcripti recitatione: deinde percunctatione, ſcirent ne aduerſarij id ſcriptum fuiſſe in lege, aut in teſtamēto, aut in ſtipulatione, aut in quolibet ſcripto, q̄d ad eandē rē pertineat. Deinde collatione q̄d ſcriptū ſit, q̄d aduerſarij ſe feciſſe dicant, quid iudicē ſequi conueniat, vtrū id, quod diligēter perſcriptū ſit, an id, quod acutè ſit excogitatū. Deinde ea ſententia, quæ ab aduerſarijs ſit excogitata, & ſcripto attributa, cōtēnetur, & infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, ſi id voluiſſet ſcribere, vt non potuerit perſcribere. Deīde à nobis ſententia aperietur, & cauſſa proferetur, quare id ſcriptor ſenſerit, q̄d perſcripſit: & demonſtrabitur ſcriptū eſſe illud dilucidè, breuiter, commodè, perfectè, certa cū ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cū ab aduerſarijs ſentētia redderetur, & uoluntas afferretur, à ſcripto potius iudicatæ ſint. Deinde oſtēdetur, quā periculoſū ſit à ſcripto recedere. Locus cōmunis eſt contra eū, qui cùm fateatur ſe contra id, quod legibus ſancitum eſt, aut teſtamento perſcriptū ſit, feciſſe: tamē facti quærat defenſionē. A ſen-

tentia ſic dicemus: Primũ laudabimus ſcriptoris cõmoditatẽ atq; breuitatẽ, quod tantũ ſcripſerit quod neceſſe fuerit; illud, quod ſine ſcripto intelligi potuerit, non neceſſario ſcribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris eſſe officium verba, & literas ſequi, negligere voluntatem. Deinde id, quod ſcriptũ ſit aut non poſſe fieri, aut non lege, non more, non natura non bono & æquo poſſe fieri: quæ oĩa ſcriptorẽ uoluiſſe quã rectiſſimè fieri, nemo dubitet: at ea, quæ à nobis facta ſint, iuſtiſſimè facta. Deinde contrariã ſententiã aut nullã eſſe, aut ſtultam, aut iniuſtam, aut non poſſe fieri, aut nõ conſtare cum ſuperioribus, & inferioribus ſententijs, aut cum iure cõmuni, aut cũ alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis diſſentire. Deinde exemplorum à voluntate, & contra ſcriptum iudicatorum enumeratione vtemur. Deinde legum & ſtipulationum breuiter exſcriptarum, in quibus intelligatur ſcriptorum uolũtas & expoſitio. Locus cõmunis cõtra eum, qui ſcriptũ recitet, & voluntatem ſcriptoris non interpretetur. Cùm duæ leges inter ſe diſcrepant, videndum eſt primùm: num quę obrogatio aut derogatio ſit. Deinde vtrũ leges ita diſſentiãt, vt altera iubeat, altera vetent; an ita, vt altera cogat, altera pmittat. Infirma enim erit eius defenſio, qui negabit ſe feciſſe qđ cogeretur, cum altera lex permitteret: plus enim valet ſanctio permiſſione. Itẽ illa defenſio tenuis eſt, cùm oſtenditur id factum eſſe, quod ea lex ſanciat, cui legi obrogatum vel derogatum ſit; id, quod poſteriori lege ſancitum ſit, eſſe neglectum. Cùm hæc erunt conſiderata, ſtatim noſtræ Siduę leges contrariæ.

legis

legis expoſitione, recitatione, collaudatione vtemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uoluntatem; & eam trahemus ad noſtræ cauſſæ commodum. Deinde de iuridiciali abſoluta ſumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, vtrũ cum ea faciat: de qua parte poſterius diſſeremus. Si ambiguũ eſſe ſcriptum putabitur, quod in duas aut plures ſententias trahi poſſit, hoc modo tractandum eſt. Primum, ſit ne ambiguum, quærendum eſt. Deinde, quomodo ſcriptum eſſet, ſi id, quod aduerſarij interpretãtur, ſcriptor fieri uoluiſſet, oſtendendum eſt. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri poſſe, & honeſtè, rectè, lege, more, natura, æquo & bono fieri poſſe: quod aduerſarij interpretantur, à contrario: nec eſſe ambigue ſcriptũ, cũ intelligatur utra ſententia vera ſit. Sunt qui arbitrantur ad hanc cauſſam tractandã uehementer pertinere cognitionẽ amphibologiarũ eã, quæ a dialecticis profertur. Nos uerò arbitramur, nõ modo nullo adiumento eſſe, ſed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphibologias aucupãtur, eas etiã quæ ex altera parte ſentẽtiã nullam poſſunt interpretari. Itaq; & alieni ſermonis moleſti interpellatores, & ſcripti tũ odioſi, tum obſcuri interpretes ſũt: & dum cautè et expeditè loqui volunt, infantisſimi reperiuntur. ita dum metuunt, in dicendo nequid ambiguum dicant, nomen ſuum pronunciare non poſſunt. Verùm horũ pueriles opiniones rectisſimis rationibus, cùm voles, refellemus. In præſenti hæc interſerere non alienum fuit, vt huius infantiæ garrulam diſciplinã cõtemneremus. Cùm definitione vtemur, primùm af-

Si ambiguum

De definitione.

ſcre-

feremus breuẽ uocabuli definitionem, hoc modo: Maieſtatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo conſtat; quę ſunt ea, quæ capiunt ſuffragia populi & magiſtratus conſilia. Nempe igitur tu & populũ ſuffragio, & magiſtratum conſilio priuaſti, cùm pontes diſturbaſti. Item ex contrario: Maieſtatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non affeci; ſed prohibui detrimento, ærarium enim conſeruaui, libidini malorum reſtiti, maieſtatem omnem interire non paſſus ſum. Primũ igitur vocabuli ſententia breuiter, & ad vtilitatem accommodatã cauſſæ diſcribetur. Deinde factum noſtrum cũ verbi deſcriptione coniungetur. Deinde contraria deſcriptionis ratio refelletur, ſi aut falſa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniurioſa. Id quoq; ex iuris partib. ſumetur de iuridiciali abſoluta, de qua iã loquemur. Quæritur in tranſlationibus primũ, nũ aliquis eius rei actionẽ, petitionẽ, aut executionem habeat, quẽ nõ oporteat: num alio modo, tempore, loco: num alia lege; num alio quærente; aut agente. Hęc legibus & moribus; ęquo & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali abſoluta. In cauſſa rationali primũ quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut ſimilibus, ſimiliter ſcriptum aut iudicatum ſit. Deinde, vtrum ea res ſimilis ſit ei rei, de qua agitur, an diſsimilis. Deinde utrum conſultò de ea re ſcriptum non ſit, quod noluerit cauere, an quod ſatis cautum putarit, propter cęterorum ſcriptorũ ſimilitudinem. De partibus legitimę conſtitutionis ſatis dictum eſt: nunc ad iuridicialem reuertamur.

De trãslatione.

De cauſſa rationali.

Abſo-

De iuridiciali abſoluta.

Abſoluta iuridiciali conſtitutione vtemur, cùm ipſam rem, quam non feciſſe confitemur, iure factam dicemus, ſine vlla aſſumptione extrariæ defenſionis. In ea conuenit quæri, iure ne factum ſit. De eo cauſa poſita dicere poterimus ſi ex quibus partibus ius conſtet, cognouerimus. Cõſtat igitur ius ex his partibus, natura, lege, conſuetudine, iudicato, æquo & bono, pacto. Natura ius eſt, qđ cognationis aut pietatis cauſſa obſeruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur.

Lex

Lege ius eſt id, quod populi iuſſu ſancitum eſt, quod genus, vt in ius eas cum uoceris.

Conſuetudo.

Conſuetudine ius eſt id, quod ſine lege æquè ac ſi legitimum ſit, vſitatum eſt: qđ genus id, quod argentario obtuleris expẽſum, à ſocio eius rectè repetere poſſit.

Iudicatum.

Indicatum eſt id, de quo ſententia lata eſt, aut decretum interpoſitum. Ea ſæpe diuerſa ſunt, vt aliud alij iudici, aut prætori: aut conſuli, aut tribuno pl. placitum ſit: & ſit, vt de eadẽ re ſæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit. Quod genus: M. Druſus prætor vrbanus, qđ cũ hærede mandati ageretur, iudiciũ reddidit. Sext. Iulius non reddidit. Item C. Cælius iudex abſoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in ſciena nominatim læſerat: P. Mutius eum, qui L. Acciũ poetã nominauerat, condemnauit. Ergo quia poſſunt res ſimili de cauſſa diſſimiliter iudicatæ proferri, cùm id vſu venerit: iudice cum iudice, tẽpus cum tẽpore, numerum cum numero iudiciorum proferemus.

Ex æquo

Ex æquo & bona ius conſtat, quod ad ueritatem & utilitatẽ communem uidetur pertinere: quod genus, vt maior annis 60. & cui

mor-

morbus cauſſa eſt, cognitorem det. Ex eo nouum ius conſtitui conuenit ex tempore, & ex hominis dignitate. Ex pacto ius eſt, ſi quid inter ſe pepigerunt, ſi quid inter quos conuenit. Pacta ſunt, quæ legibus obſeruanda ſunt, hoc modo: Rem vbi pagunt, oratione pagunt. In comitio aut in foro ante meridiẽ cauſſam conijcito. Sunt itẽ pacta, quæ ſine legibus obſeruãtur ex cõuentu, quæ iuri præſtare dicũtur. His igitur partibus iniuriã demonſtrari, ius confirmari conuenit, idque in abſoluta iuridiciali faciẽdũ videtur. Cũ ex cõparatione q̃reretur, vtrũ ſatius fuerit agere id q̃d reus dicat ſe feciſſe, aut id, quod accuſator dicat oportuiſſe fieri; primũ quæri conuenit, vtrũ fueri vtilius ex cõtẽtione, hoc eſt, vtrũ venuſtius, facilius, cõducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsũ ne oportuerit iudicare, vtrum fuerit vtilius, an aliorum fuerit ſtatuẽdi poteſtas. Deinde interponetur ab accuſatore ſuſpicio ex conſtitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum eſſe, quo melius deteriori anteponeretur, ſed dolo malo negotiũ geſtum. Deinde quæretur, potuerit ne vitari, ne in eum locũ veniretur. Ab defenſore contrà refellitur argumentatio coniecturalis, aliqua probabili cauſſa, de qua antè dictum eſt. His locis ita tractatis, accuſator vtetur loco cõmuni in eũ, qui inutile vtili prępoſuerit, cũ ſtatuendi nõ habuerit poteſtatẽ. Defenſor cõtra eos, qui æquũ cẽſeãt, rem perniciosam vtili præponi vtetur loco communi per conqueſtionem, & ſimul quæret ab accuſatoribus & ab iudicibus ipſis, quid facturi eſſent, ſi in eo loco fuiſſent: & tempus, locum, rem, deliberationem ſuam

Ex pacto.

De comparatione.

Translatio ponet ante oculos. Translatio criminis eſt, cum ab reo facti cauſſa in aliorum peccatum transfertur. In qua primùm quærendum eſt, iure ne in alium crimē transferatur. Deinde ſpectandum eſt, an æquè magnum ſit illud peccatū, quod in alium transferatur, atq; illud qđ reus ſuſcepiſſe ſe fateatur. Deinde oportuerit ne ī ea re peccare, ī qua alius antè peccarit. Deinde oportuerit ne iudicium antè fieri. Deinde cum factū iudicium non ſit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non venerit. Locus communis accuſatoris, cōtra eum, qui plus cenſebat vim, quàm iudicia valere oportere: & ab aduerſarijs percūctabitur accuſator, quid futurum ſit, ſi idem cæteri faciant, vt de indēnatis ſupplicia ſumant, quòd eos idem feciſſe dicant. Quid ſi ipſe accuſator idē facere voluiſſet? Defenſor eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen trāsferetur: rem, locum, tēpus ante oculos ponet, vt ij, qui audient, exiſtiment, aut non potuiſſe, aut non fuiſſe vtile, rem iudicium venire. Conceſſio eſt, per

Conceſſio. quam nobis ignoſci poſtulamus. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem. Purgatio eſt, cùm conſultò à nobis factum negamus. Ea diuiditur in neceſſitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primùm partibus oſtendendum eſt, deinde ad deprecationem reuertendum videtur. Primùm, conſiderandum eſt, vtrum per culpam ventum ſit in neceſſitudinem, nū culpam veniendi neceſſitudo fecerit. Deinde quærendum eſt, ecquo modo vis illa vitari potuerit ac leuari. Deinde is, qui in neceſſitudinem cauſſam cōferet, exper-

pertus ne ſit, quid cōtrà facere, aut excogitare poſſet. Deinde, num quæ ſuſpiciones ex coniecturali cōſtitutione trahi poſſint, quæ ſignificent inconſultò factum eſse, quod neceſsario accidiſse dicitur. Deīde, ſi maximè neceſſitudo quæpiam fuerit, conueniat ne eam ſatis idoneam putari. Si autem imprudentia reus ſe peccaſse dicet, primùm quæretur, vtrū potuerit ſcire, an nō potuerit. Deinde, vtrum data ſit opera vt ſciretur an non. Deinde, vtrum caſu neſcierit, an culpa. Nam qui ſe propter vinum, aut amorem, aut iracundiam fugiſse rationē dicet: is animi vitio videbitur neſciſſe, non imprudētia. Quare non imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali cōſtitutione quæretur, vtrum ſcierit, an ignorauerit: & conſiderabitur, ſatis ne imprudentia præſidij debeat eſse, cùm factum eſse conſtet. Cùm in fortunam cauſsa conferetur, & ea re defenſor ignoſci dicet reo oportere; eadem omnia videntur conſiderāda, quę de neceſſitudine perſcripta ſunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt, vt in omneis eadē ferè poſſint accōmodari. Loci communes in his cauſſis: Accuſatoris contra eum, qui cùm ſe peccaſse cōfiteatur tamē oratione iudices moretur: Defenſoris, de humanitate, miſericordia, voluntatem in omnibus rebus ſpectari conuenire; & quę conſulto facta nō ſint, in ijs fraudē eſſe nō oportere. Deprecatione vtemur, cùm fatebimur nos peccaſse, neq; id imprudenter aut fortuitu, aut neceſsario feciſse dicemus, et tamē ignoſci nobis poſtulabimus. Hic ignoſcēdi ratio quæritur ex ijs locis, ſi plura aut maiora officia, quàm maleficia

cia, videbũtur cõſtare: ſi qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui ſupplicabit: ſi qua ſpes erit, uſui futurũ, ſi ſine ſupplicio diſceſſerit: ſi ipſe ille ſuplex, manſuetus & miſericos in poteſtatibus oſtendetur fuiſſe: ſi ea, quę peccauit, non odio, non crudelitate, ſed officio & recto ſtudio commotus fecit: ſi tali de cauſſa alijs quoq; ignotum eſt: ſi nihil ab eo periculi nobis futurũ uidebitur, ſi eũ miſſum fecerimus: ſi nulla aut à noſtris ciuibus, aut ab aliqua alia ciuitate vituperatio ex ea re ſuſcipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione: His locis omnibus ex contrario vtetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc cauſſa iudicialis fieri non poteſt, vt in primo libro oſtendimus, ſed, quod poteſt vel ad ſenatum, vel ad conſilium venire, non uiſa eſt ſuperſedenda. Cùm à nobis crimẽ remouere uolemus, aut in rem aut in hominem, noſtri peccati cauſſam conferemus. Si cauſa in hominem conferetur, quęrendum erit primũ, potuerit ne tãtum, quantũ reus demõſtrabit, is, in quem cauſſa cõferetur: & ecquonam modo aut honeſte: aut ſine periculo potuerit obſiſti: ſi maximè ita ſit, nũ ea re cõcedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit, deinde in cõiecturalem trahetur controuerſiã & quæretur, nũ conſulto factum ſit. Si cauſſa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia, quæ de neceſſitudine præcepimus, conſideranda erũt.

Remotio criminis.

Quoniam ſatis oſtendiſſe uidemur, quibus argumentationibus in unoquoque genere cauſſę iudicialis vti conueniret, cõſequi uidetur, vt doceamus, quemadmo-

argumẽtationes quomodo ſint tractandæ.

admodũ ipſas argumentationes, ornatè, & abſolutè tractare poſſimus nam ferè non difficile eſt inuenire, quid ſi cauſſæ adiumento: difficillimum verò eſt inuentum expolire, & expeditè pronuntiare. hæc.n. res facit, vt neque diutius, quàm ſatis ſit, eiuſdem locis commoremur; neque eodem identidem reuoluamur, neq; inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommodè ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione & ipſi meminiße poterimus, quid quoquo loco dixerimus: & auditor cũ totius cauſſę, tũ vniuſcuiuſq; argumẽtationis diſtributionẽ pcipere, & meminiſſe poterit. Ergo abſolutiſſima, & perfectiſſima argumentatio eſt ea, quę in quinque partes eſt diſtributa; propoſitionem, rationem, rationis confirmationem, exornationẽ, complexionẽ. Propoſitio eſt, per quam oſtendimus ſummatim, quid ſit, quod probare volumus. Ratio eſt cauſſa, quæ demonſtrat id verum eſſe, quod intendimus, breui ſubiectione. Rationis confirmatio eſt ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expoſitam rationem. Exornatio eſt, qua vtimur rei honeſtandæ, & collocupletandæ cauſſa, confirmata argumentatione. Complexio eſt, quæ concludit, breuiter colligens partes argumentationis. Hiſce igitur quinq; partibus vt abſolutiſſimè vtamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Caußam oſtendemus Vlyſſi fuiſſe quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat, à quo ſibi nõ iniuria ſummum periculum metuebat. videbat illo incolumi, ſe incolumẽ non futurum. ſperabat illius morte, ſe ſalutem ſibi compa-

rare. conſueuerat, ſi iure non poterit, quauis iniuria inimico exitiū machinari: cui rei mors indigna Palamedis teſtimoniū dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo ſupplicium verebatur: & conſuetudo peccandi, maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cùm minima peccata cū cauſſa ſuſcipiunt, tū verò illa, quæ multo maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. Si multos induxit in peccatū pecuniæ ſpes, ſi cōplures ſcelere ſe contaminauerunt imperij cupiditate, ſi multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum videbitur, iſtū à maleficio propter accerrimam formidinem nō temperaſſe? Virum fortiſſimū, integerrimum, inimicitiarum perſequentiſſimum, iniuria laceſſitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, cōſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumen eſſe noluit: cui tandem hoc mirum videbitur? Nam cùm feras beſtias videamus alacres & erectas vadere, vt alteri beſtiæ noceant: non eſt incredibile putandum iſtius quoq; animum ferum, crudelem atq; inhumanū cupidè ad inimici perniciē profectū; præſertim cùm in beſtijs nullam neq; bonā, neq; malam rationē eſſe videamus, in iſto plurimas & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturum cauſſā, qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium; & ſi inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum interceſſiſſe demonſtraui; non eſt dubium quin confiteatur cauſſam maleficij fuiſſe. Ergo abſolutiſſima eſt argumentatio ea, quæ ex quinque partibus

tibus conſtat:ſed ea nō ſemper neceſſe eſt vti. Tum enim complexione ſuperſedendum eſt,ſi res breuis eſt, vt facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda eſt, ſi parum locuples ad amplificandum,& exornandum res videtur eſſe. Sin & breuis erit argumentatio,& res tenuis,aut humilis: tum exornatione & complexione ſuperſedendum eſt. In omni autem argumentatione de duabus partibus poſtremis,hæc, quam expoſui, ratio eſt habenda. Ergo ampliſſima eſt argumentatio quinque partita: breuiſſima eſt tripartita: mediocris,ſublata aut exornatione,aut complexione quadripartita.

Genera ſunt duo vitioſarum argumentationum: vnum,quod ab aduerſario reprehendi poteſt,idq; pertinet ad cauſſam: alterum, quod tametſi nugatorium eſt,tamen nō indiget reprehenſione.Quæ ſint quæ reprehenſione confutari cōueniat,quæ tacitè cōtemni, atq; vitari ſine reprehenſione, niſi exēpla ſubiecero, intelligere dilucidè non poteris. Hæc cognitio vitioſarū argumentationū duplicē vtilitatem afferet: nā & vitare in argumētatione vitiū admonebit, & ab alijs non vitatū cōmode reprehendere docebit. Quoniam igitur oſtendimus perfectam & plenam argumentationem ex quinque partibus conſtare, in vnaquaque parte argumentationis,quæ vitia euitanda ſunt conſideremus,vt & ipſi ab his vitijs recedere,& aduerſariorū argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare,& ab aliqua parte labefactare poſſimus.Expoſitio vitioſa eſt, cùm ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non neceſſa- Argumentationes vitioſæ.

rìò eſt omnibus attributũ: vt ſi quis hoc modo expõnat, Omnes, qui in paupertate ſunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo expoſuerit argumentationẽ, vt non curet quærere, qualis ratio aut rationis confirmatio ſit ipsá facile reprehendemus expoſitionẽ, cũ oſtẽdemus id, quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri. Item vitioſa expoſitio, eſt cùm id, quòd rarò fit, fieri omnino negatur hoc modo: Nemo poteſt vno aſpectu, neque præteriens in amorem incidere: nã cùm nõ nemo deuenerit in amorem vno aſpectu, & cùm ille neminem dixerit, omnino nihil differt rarò id fieri, dummodo aliquando fieri, aut poſſe fieri intelligatur. Item vitioſa expoſitio eſt, cùm omnes res oſtendemus non collegiſſe, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occiſum conſtat eſſe, neceſſe eſt aut à prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille hæredem teſtamento ex parte faciebat. prędones illo loco nunquam ſunt viſi: inimicum nullum habebat: relinquitur, ſi neq; à prędonibus, neque ab inimicis occiſus eſt, quod alteri non erant, alteros nõ habebat: vt abs te ſit interemptus. Nã in huiuſcemodi expoſitione, reprehenſione vtemur, ſi quos præter eos, quos ille dixerit, potuiſſe ſuſcipere maleficium oſtenderimus: velut in hoc exẽplo cũ dixerit neceſſe eſſe aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occiſum eſſe, dicemus potuiſſe vel a familia, vel a cohæredibus noſtris. Cùm hoc modo illorum collectionem diſturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi

Expoſitio vitioſa.

relin-

relinquemus. Ergo hoc quoq; vitandum eſt in expoſitione, ne quãdo, cum omnia collegiſſe videamur, aliquã idoneam partem relinquerimus. Item uitioſa expoſitio eſt, quæ cõſtat ex falſa enumeratione, vt ſi cũ plura ſunt, pauciora dicamus, hoc modo. Duæ res ſunt iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquis quiſpiã. quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia per multa? Item falſa enumeratio eſt, cum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo: Tres res ſunt, quæ oẽs homines ſollicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixiſſe metum & cupiditatẽ: quoniã ægritudinẽ cum utraq; re cõiunctã eſſe neceſſe eſt. Item uitioſa expoſitio eſt, quę nimiũ lõgè repetitur, hoc modo; Omniũ malorũ ſtultitia eſt mater quæ parit immenſas cupiditates: immẽſæ porro cupiditates infinitæ, & immoderatę ſunt hæ pariũt auaritiã: auaritia porrò hominẽ ad qđuis maleficiũ impellit: igitur auaritiæ inducti aduerſarij noſtri hoc ĩ ſe facinus admiſerũt. Hic id, qđ extremũ dictũ eſt: ſatis fuit exponere, ne Enniũ, et cæteros poetas imitetur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt:

Enumeratio falſa.

Vide Cænitum. li. 15. ca. 6.

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes;
Neue inde nauis inchoandę exordium
Cepiſſet, quæ nunc nominatur nomine
Argo; qua vecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquã hera errans mea, domo efferret pedem

Medea,

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Medea, animo ęgra amore ſæuo ſaucia.

Nā hic ſatis erat dicere, (ſi id modò, quod eſſet ſatis, curaſſet poeta)

Vtinam ne hera errans mea, domo efferret pedes
Medea, animo ægra, amore ſæuo ſaucia.

Ergo hac quoq; ab vltimo repetitione in expoſitionibus magnopere ſuperſedendū eſt. non. n. reprehenſione eget, ſicut aliæ cōplures, ſed ſua ſponte uitioſa eſt.

Ratio uitioſa. *Vitioſa ratio eſt, quæ ad expoſitionem non eſt accommodata uel propter infirmitatem, vel propter vanitatem.* Infirma *Infirma ratio eſt, quę non neceſſariò oſtendit ita eſſe, quemadmodum expoſitum eſt, uelut apud Plautum,*

Amicum caſtigare ob meritam noxiam,
Immane eſt facinus; verùm in ętate vtile,
Et conducibile.

Hęc expoſitio eſt. uideamus quæ ratio afferatur.

Nam ego amicum hodie meum
Concaſtigabo pro commerita noxia.

Ex eo, quod ipſe facturus eſt, nō ex eo, quod fieri cō- Vana. *uenit, utile quid ſit, ratiocinatur. Vana ratio eſt, quæ ex falſa cauſſa conſtat, hoc modo: Amor fugiendus non eſt: nam ex eo ueriſſima naſcitur amicitia. Aut hoc modo: Philoſophia eſt uitāda: affert enim ſocordiam, atq; deſidiā. Nam hæ rationes niſi falſæ eſsēt, expoſitiones quoque earum veras eſse confiteremur. Item infirma ratio eſt, quę non neceſſariam cauſſam affert expoſitionis: uelut Pacuuius, Fortunam inſanam eſse, & cęcam, & brutam perhibent philoſophi. Saxoq; illam inſtare globoſo prædicant uolubili:*

Ideo-

[illegible library stamp]

Ideoq; quò ſaxum impulerit fors, eò cadere fortunam autumant.

Cæcam ob eam rem eſse iterant, quia nihil cernat, quo ſeſe applicet.

Inſanā autē aiūt, quia atrox, incerta, inſtabilisq; ſit;

Brutā, qa dignum atq; indignū nequeat internoſcere.

Sunt autem alij philoſophi, qui contra fortunā negāt

Eſse ullā, ſed temeritate oīa autument regi. id magis

Veriſimile aiūt, quod uſus reapſe experiūdo edocet.

Velut Oreſtes modò fuit rex, modò mendicus factus eſt:

Naufragio res cōtigit. nēpe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cū ait, verius eſse temeritate, quàm fortunæ res regi. Nam vtraque opinione philoſophorū fieri potuit, vt is, qui rex fuiſſet, mendicus factus eſset. Item infirma ratio eſt, quæ uidetur pro ratione afferri, ſed idem dicit, quod in expoſitione dictum eſt, hoc modo: Magno malo eſt omnibus auaritia, iccirco ꝗ *homines magnis & multis incōmodis conflictantur propter immensā pecuniæ cupiditatē. Nam hic alijs uerbis idē per rationē dicitur, quod dictum eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt, quæ minus idoneam, quàm res poſtulat, cauſsā ſubijcit expoſitioni, hoc modo: Vtilis eſt ſapientia, propterea quod qui ſapientes ſunt, pietatem colere cōſueuerunt. Item Vtile eſt amicos veros habere. habes enim quibuſcū iocari poſſis. Nā huiuſmodi in rationibus non uniuerſali neq; abſoluta, ſed extenuata ratione expoſitio cōfirmatur. Item infirma ratio eſt, quæ vel alij expoſitioni poteſt accommodari, vt ſa-*

Tranſla tio ponet ante oculos. Tranſlatio criminis eſt, cum ab reo
facti cauſſa in aliorum peccatum transfertur. In qua
primùm quærendum eſt, iure ne in alium crimẽ trans
feratur. Deinde ſpectandum eſt, an æquè magnum ſit
illud peccatũ, quod in alium transferatur, atq; illud
qđ reus ſuſcepiſſe ſe fateatur. Deinde oportuerit ne ĩ
ea re peccare, ĩ qua alius antè peccarit. Deinde opor
tuerit ne iudicium antè fieri. Deinde cum factũ iudi-
cium non ſit de illo crimine, quod in alium transfera-
tur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iu-
dicium non venerit. Locus communis accuſatoris, cõ
tra eum, qui plus cenſebat vim, quàm iudicia valere
oportere: & ab aduerſarijs percũctabitur accuſator,
quid futurum ſit, ſi idem cæteri faciant, vt de indẽna
tis ſupplicia ſumant, quòd eos idem feciſſe dicant.
Quid ſi ipſe accuſator idẽ facere voluiſſet? Defenſor
eorum peccati atrocitatem proferet, in quos crimen
trãsferetur: rem, locum, tẽpus ante oculos ponet, vt
ij, qui audient, exiſtiment, aut non potuiſſe, aut non
fuiſſe vtile, rem iudicium venire. Conceſſio eſt, per
Conceſſio. quam nobis ignoſci poſtulamus. Ea diuiditur in pur-
gationem & deprecationem. Purgatio eſt, cùm con-
ſultò à nobis factum negamus. Ea diuiditur in neceſſi
tudinem, fortunam, imprudentiam. De his primùm
partibus oſtendendum eſt, deinde ad deprecationem
reuertendum videtur. Primùm, conſiderandum eſt,
vtrum per culpam ventum ſit in neceſſitudinem, nũ
culpam veniendi neceſſitudo fecerit. Deinde quæren-
dum eſt, ecquo modo vis illa vitari potuerit ac leuari.
Deinde is, qui in neceſſitudinem cauſſam cõferet, ex-
per-

pertus ne ſit, quid cōtrà facere, aut excogitare poſſet. Deinde, num quæ ſuſpiciones ex coniecturali cōſtitutione trahi poſſint, quæ ſignificent inconſultò factum eſse, quod neceſsario accidiſse dicitur. Deīde, ſi maximè neceſſitudo quæpiam fuerit, conueniat ne eam ſatis idoneam putari. Si autem imprudentia reus ſe peccaſse dicet, primùm quæretur, vtrū potuerit ſcire, an nō potuerit. Deinde, vtrum data ſit opera vt ſciretur an non. Deinde, vtrum caſu neſcierit, an culpa. Nam qui ſe propter vinum, aut amorem, aut iracundiam fugiſse rationē dicet: is animi vitio videbitur neſciſſe, non imprudētia. Quare non imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali cōſtitutione quæretur, vtrum ſcierit, an ignorauerit: & conſiderabitur, ſatis ne imprudentia præſidij debeat eſse, cùm factum eſse conſtet. Cùm in fortunam cauſsa conferetur, & ea re defenſor ignoſci dicet reo oportere; eadem omnia videntur conſiderāda, quę de neceſſitudine perſcripta ſunt. Etenim hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt, vt in omneis eadē ferè poſſint accōmodari. Loci communes in his cauſſis: Accuſatoris contra eum, qui cùm ſe peccaſse cōfiteatur tamē oratione iudices moretur: Defenſoris, de humanitate, miſericordia, voluntatem in omnibus rebus ſpectari conuenire; & quę conſulto facta nō ſint, in ijs fraudē eſſe nō oportere. Deprecatione vtemur, cùm fatebimur nos peccaſse, neq; id imprudenter aut fortuitu, aut neceſsario feciſse dicemus, et tamē ignoſci nobis poſtulabimus. Hic ignoſcēdi ratio quæritur ex ijs locis, ſi plura aut maiora officia, quàm maleficia

cia, videbũtur cõſtare: ſi qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui ſupplicabit: ſi qua ſpes erit, uſui futurũ, ſi ſine ſupplicio diſceſſerit: ſi ipſe ille ſuplex, manſuetus & miſericos in poteſtatibus oſtendetur fuiße: ſi ea, quę peccauit, non odio, non crudelitate, ſed officio & recto ſtudio commotus fecit: ſi tali de cauſſa alijs quoq; ignotum eſt: ſi nihil ab eo periculi nobis futurũ uidebitur, ſi eũ miſſum fecerimus: ſi nulla aut à noſtris ciuibus, aut ab aliqua alia ciuitate vituperatio ex ea re ſuſcipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione: His locis omnibus ex contrario vtetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc cauſſa iudicialis fieri non poteſt, vt in primo libro oſtendimus, ſed; quod poteſt vel ad ſenatum, vel ad conſilium venire, non uiſa eſt ſuperſedenda. Cùm à nobis crimẽ remouere uolemus, aut in rem aut in hominem, noſtri peccati cauſſam conferemus.

Remotio criminis. Si cauſsa in hominem conferetur, quęrendum erit primũ, potuerit ne tãtum, quantũ reus demõſtrabit, is, in quem cauſſa cõferetur: & ecquonam modo aut honeſte: aut ſine periculo potuerit obſiſti: ſi maximè ita ſit, nũ ea re cõcedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit, deinde in cõiecturalem trahetur controuerſiã & quæretur, nũ conſulto factum ſit. Si cauſſa in rem quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia, quæ de neceſsitudine præcepimus, conſideranda erũt.

argumẽtationes quomodo ſint tractandæ. Quoniam ſatis oſtendiſſe uidemur, quibus argumentationibus in unoquoque genere cauſſę iudicialis vti conueniret, cõſequi uidetur, vt doceamus, quemadmo-

admodũ ipſas argumentationes, ornatè, & abſolutè tractare poſſimus nam ferè non difficile eſt inuenire, quid ſi cauſſæ adiumento: difficillimum verò eſt inuentum expolire, & expeditè pronuntiare. hæc. n. res facit, vt neque diutius, quàm ſatis ſit, eiuſdem locis commoremur, neque eodem identidem reuoluamur, neq; inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommodè ad aliam deinceps tranſeamus. Itaque hac ratione & ipſi meminiße poterimus, quid quoquo loco dixerimus: & auditor cũ totius cauſſę, tũ vniuſcuiuſq; argumẽtationis diſtributionẽ pcipere, & meminiſſe poterit. Ergo abſolutiſſima, & perfectiſſima argumentatio eſt ea, quę in quinque partes eſt diſtributa; propoſitionem, rationem, rationis confirmationem, exornationẽ, complexionẽ. Propoſitio eſt, per quam oſtendimus ſummatim, quid ſit, quod probare volumus. Ratio eſt cauſſa, quæ demonſtrat id verum eſſe, quod intendimus, breui ſubiectione. Rationis confirmatio eſt ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expoſitam rationem. Exornatio eſt, qua vtimur rei honeſtandæ, & collocupletandæ cauſſa, confirmata argumentatione. Complexio eſt, quæ concludit, breuiter colligens partes argumentationis. Hiſce igitur quinq; partibus vt abſolutiſſimè vtamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Caußam oſtendemus Vlyſſi fuiſſe quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat, à quo ſibi nõ iniuria ſummum periculum metuebat. videbat illo incolumi, ſe incolumẽ non futurum. ſperabat illius morte, ſe ſalutem ſibi compa-

rare. conſueuerat, ſi iure non poterit, quauis iniuria inimico exitiũ machinari: cui rei mors indigna Palamedis teſtimoniũ dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo ſupplicium verebatur: & conſuetudo peccandi, maleficij ſuſcipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cùm minima peccata cũ cauſſa ſuſcipiunt, tũ verò illa, quæ multo maxima ſunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti ſuſcipere conantur. Si multos induxit in peccatũ pecuniæ ſpes, ſi cõplures ſcelere ſe contaminauerunt imperij cupiditate, ſi multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum videbitur, iſtũ à maleficio propter accerrimam formidinem nõ temperaſſe? Virum fortiſſimũ, integerrimum, inimicitiarum perſequentiſſimum, iniuria laceſſitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, cõſcius ſui peccati, inſidioſus, inimicum incolumen eſſe noluit: cui tandem hoc mirum videbitur? Nam cùm feras beſtias videamus alacres & erectas vadere, vt alteri beſtiæ noceant: non eſt incredibile putandum iſtius quoq; animum ferum, crudelem atq; inhumanũ cupidè ad inimici perniciẽ profectũ; preſertim cùm in beſtijs nullam neq; bonã, neq; malam rationẽ eſſe videamus, in iſto plurimas & peſſimas rationes ſemper fuiſſe intelligamus. Si ergo pollicitus ſum, me daturum cauſsã, qua inductus Vlyſſes acceſſerit ad maleficium; & ſi inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum interceſſiſſe demonſtraui; non eſt dubium quin confiteatur cauſſam maleficij fuiſſe. Ergo abſolutiſſima eſt argumentatio ea, quæ ex quinque partibus

tibus conſtat:ſed ea nō ſemper neceſſe eſt vti. Tum enim complexione ſuperſedendum eſt, ſi res breuis eſt, vt facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda eſt, ſi parum locuples ad amplificandum, & exornandum res videtur eſſe. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis: tum exornatione & complexione ſuperſedendum eſt. In omni autem argumentatione de duabus partibus poſtremis, hæc, quam expoſui, ratio eſt habenda. Ergo ampliſſima eſt argumentatio quinque partita: breuiſſima eſt tripartita: mediocris, ſublata aut exornatione, aut complexione quadripartita.

Genera ſunt duo vitioſarum argumentationum: vnum, quod ab aduerſario reprehendi poteſt, idq; pertinet ad cauſſam: alterum, quod tametſi nugatorium eſt, tamen nō indiget reprehenſione. Quæ ſint quæ reprehenſione confutari cōueniat, quæ tacitè cōtemni, atq; vitari ſine reprehenſione, niſi exēpla ſubiecero, intelligere dilucidè non poteris. Hæc cognitio vitioſarū argumentatiōnū duplicē vtilitatem afferet: nā & vitare in argumētatione vitiū admonebit, & ab alijs non vitatū cōmode reprehendere docebit. Quoniam igitur oſtendimus perfectam & plenam argumentationem ex quinque partibus conſtare, in vnaquaque parte argumentationis, quæ vitia euitanda ſunt conſideremus, vt & ipſi ab his vitijs recedere, & aduerſariorū argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare poſſimus. Expoſitio vitioſa eſt, cùm ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non neceſſa- Argumentationes vitioſæ.

riò eſt omnibus attributũ: vt ſi quis hoc modo exponat, Omnes, qui in paupertate ſunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo expoſuerit argumentationẽ, vt non curet quærere, qualis ratio aut rationis confirmatio ſit ipſã facile reprehendemus expoſitionẽ, cũ oſtẽdemus id, quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri. Item vitioſa expoſitio, eſt cùm id, quòd rarò fit, fieri omnino negatur hoc modo: Nemo poteſt vno aſpectu, neque præteriens in amorem incidere: nã cùm nõ nemo deuenerit in amorem vno aſpectu, & cùm ille neminem dixerit, omnino nihil differt rarò id fieri, dummodo aliquando fieri, aut poſſe fieri intelligatur. Item vitioſa expoſitio eſt, cùm omnes res oſtendemus non collegiſſe, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occiſum conſtat eſſe, neceſſe eſt aut à prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te, quem ille hæredem teſtamento ex parte faciebat. prędones illo loco nunquam ſunt viſi: inimicum nullum habebat: relinquitur, ſi neq; à prędonibus, neque ab inimicis occiſus eſt, quod alteri non erant, alteros nõ habebat: vt abs te ſit interemptus. Nã in huiuſcemodi expoſitione, reprehenſione vtemur, ſi quos præter eos, quos ille dixerit, potuiſſe ſuſcipere maleficium oſtenderimus: velut in hoc exẽplo cũ dixerit neceſſe eſſe aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occiſum eſſe, dicemus potuiſſe vel a familia, vel a cohæredibus noſtris. Cùm hoc modo illorum collectionem diſturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi

Expoſitio vitioſa.

relinquemus. Ergo hoc quoq; vitandum eſt in expoſitione, ne quãdo, cum omnia collegiſſe videamur, aliquã idoneam partem relinquerimus. Item uitioſa expoſitio eſt, quæ cõſtat ex falſa enumeratione, vt ſi cũ plura ſunt, pauciora dicamus, hoc modo. Duæ res ſunt iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquis quiſpiã. quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia per multa? Item falſa enumeratio eſt, cum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo: Tres res ſunt, quæ oẽs homines ſollicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixiſſe metum & cupiditatẽ: quoniã ægritudinẽ cum utraq; re cõiunctã eſſe neceſſe eſt. Item uitioſa expoſitio eſt, quę nimiũ lõgè repetitur, hoc modo; Omniũ malorũ ſtultitia eſt mater quæ parit immenſas cupiditates: immẽſæ porro cupiditates infinitæ, & immoderatę ſunt hæ pariũt auaritiã: auaritia porrò hominẽ ad q̃uis maleficiũ impellit: igitur auaritiæ inducti aduerſarij noſtri hoc ĩ ſe facinus admiſerũt. Hic id, q̃ extremũ dictũ eſt: ſatis fuit exponere, ne Enniũ, et cæteros poetas imitetur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt:

Enumeratio falſa.

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes:
Neue inde nauis inchoandę exordium
Cepiſſet, quæ nunc nominatur nomine
Argo; qua vecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquã hera errans mea, domo efferret pedem

vide Critnitum li. 15. ca. 6.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Ideoq; quò ſaxum impulerit fors, eò cadere fortunam autumant.

Cæcam ob eam rem eſse iterant, quia nihil cernat, quo ſeſe applicet.

Inſanã autẽ aiũt, quia atrox, incerta, inſtabiliſq; ſit;

Brutã, qa dignum atq; indignũ nequeat internoſcere.

Sunt autem alÿ philoſophi, qui contra fortunã negãt

Eſse ullã, ſed temeritate oĩa autument regi. id magis

Veriſimile aiũt, quod uſus reapſe experiũdo edocet.

Velut Oreſtes modò fuit rex, modò mendicus factus eſt:

Naufragio res cõtigit. nẽpe ergo haud fortuna obti(git.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cũ ait, verius eſse temeritate, quàm fortunæ res regi. Nam vtraque opinione philoſophorũ fieri potuit, vt is, qui rex fuiſſet, mendicus factus eſset. Item infirma ratio eſt, quæ uidetur pro ratione afferri, ſed idem dicit, quod in expoſitione dictum eſt, hoc modo: Magno malo eſt omnibus auaritia, iccirco ꝙ homines magnis & multis incõmodis conflictantur propter immensã pecuniæ cupiditatẽ. Nam hic aliÿs uerbis idẽ per rationẽ dicitur, quod dictum eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt, quæ minus idoneam, quàm res poſtulat, cauſsã ſubÿcit expoſitioni, hoc modo: Vtilis eſt ſapientia, propterea quod qui ſapientes ſunt, pietatem colere cõſueuerunt. Item Vtile eſt amicos veros habere. habes enim quibuſcũ iocari poſſis. Nã huiuſmodi in rationibus non uniuerſali neq; abſoluta, ſed extenuata ratione expoſitio cõfirmatur. Item infirma ratio eſt, quæ vel alÿ expoſitioni poteſt accommodari, vt ſa-

vt facit Pacuuius, qui eandẽ affert rationem, quare cæca: eandem, quare bruta fortuna dicatur.

Confirmatio vitioſa.

In confirmatione rationis multa uitanda in noſtra, & obſeruanda in aduerſariorum ratione ſunt vitia, propterea(que) diligentius conſideranda ſunt, quod accurata confirmatio rationis totam vehementiſſimè comprobat argumentationem.

Vtuntur igitur ſtudioſi in confirmanda ratione duplici concluſione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras:
Cur me huic locabas nuptijs? ſin eſt probus:
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex ſimplici parte reprehendentur.

Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus eſt; bene locaui: ſin autem eſt improbus;
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendentur, ſi ex duplici cõcluſione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras:
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui poſt cognoui, & fugio cognitum,

Ergo reprehẽſio huius cõcluſionis duplex eſt, acutior illa ſuperior, facilior hæc poſterior ad excogitandum. Item uitioſa eſt cõfirmatio rationis, cùm ea re, quæ plura ſignificat, abutimur pro certo vnius rei ſigno, hoc modo: Neceſſe eſt, quoniã pallet, ægrotaſſe: aut, neceſſe eſt peperiſſe, quoniam

ſantem.Nam hęc ſua ſponte certa ſigna non habeant, ſi non cętera quoq; ſimilia cõcurrant : quòd ſi concurrerint,nõ nihil huiuſmodi ſigni adaugent ſuſpicionẽ. Item vitioſum eſt,cùm vel in alium,vel in eũ ipſum, qui dicit, id,quod in aduerſarium dicitur,poteſt conuenire,hoc modo:Miſeri ſunt,qui vxores ducunt:aut tu dixiſti alteram.Item vitioſum eſt id, quod vulgarem habet defenſionẽ,hoc modo: Iracundia inductus peccauit,aut adoleſcentia,aut amore. Huiuſcemodi enim deprecationes ſi probabuntur, impunè maxima peccata dilabentur.Item vitioſum eſt,cùm id pro certo ſumitur,quod inter omnes non conſtat,quia cũ nunc in controuerſia eſt,hoc modo ; Ego tu, dij quib. eſt poteſtas motus ſuperum atque inferum, Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Nã ita pro ſuo iure hoc exemplo vſum Creſphontẽ Ennius induxit, quaſi iã ſatis certis rationibus ita eſſe demõſtraſſet.Itẽ viciosum eſt, quod iã quaſi ſerò atq; acto negotio dici videtur, hoc modo : In mẽtẽ mihi ſi veniſſet Quirites,nõ commiſiſſẽ, vt hunc in locũ res veniret:nã hoc aut hoc feciſſem: ſed metũ hæc ratio fugit:Itẽ vitiosũ eſt,cũ id, q̃d in aperto delicto poſitũ eſt,tamẽ aliqua leui tegitur defẽſione, hoc modo

Cùm expetebant omnes,florentiſſimo
Regno,reliqui:nunc deſertum ab omnibus
Summo periculo ſola vt reſtituam parò.

Itẽ vitiosũ eſt,quod in aliã partẽ,ac dictum ſit, poteſt accipi. Id eſt huiuſmodi [illegible] *quis potens ac factioſus in concione dixeri*[illegible] *eſt vti regibus, quàm malis le*[illegible] *tſi rei arguendę*

cauſſa

cauſſa poteſt ſine malitia dicit tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur ſine atroci ſuſpicione. Item vitioſum eſt, falſis aut vulgaribus definitionibus vti. Falſæ ſũt huiuſmodi, ſi quis dicat iniuriã nullam eſſe, niſi quæ ex pulſatione, aut conuitio conſtet. Vulgares ſunt, quæ nihilominus in aliam rem transferri poſſunt, vt ſi quis dicat, Quadruplator, vt breuiter deſcribam, capitalis eſt. Eſt enim improbus, & peſtifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quàm ſicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item vitioſum eſt, pro argumento ſumere quod in diſquiſitione poſitum eſt: vt ſi quis quem furti arguat, dicat eum eſſe hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei teſtimonium eſse, quod ſibi furtum fecerit. Item vitioſum eſt controuerſiam controuerſia diſſoluere, hoc modo: Non conuenit cenſores iſtum vobis ſatisfacere, ex eo quòd ait ſe nõ potuiſſe adesse, ita vt iuratus fuerat: quòd ſi ad exercitum nõ veniſset, id ne tribuno militum diceret? Hoc ideo vitioſum eſt, quia non expedita, aut iudicata res, ſed impedita & in ſimili controuerſia poſita exempli loco profertur. Item vitioſum eſt, cum id, de quo ſumma controuerſia eſt, parum expeditur, & quaſi tranſactum ſit, relinquitur, hoc modo:

Apertè fatur dictio, ſi intelligas:
Tali dari arma, qualis qui geſſit fuit,
Iubet, potiri ſi ſtudeamus Pergamo:
Quæ ergo profiteor eſse mea. nam me æquum eſt frui
Fraternis armis, mihique adiudicarier,
Vel quòd propinquus, vel quòd virtute æmulus.

Item

Item uitioſum eſt, ipſum ſibi in ſua oratione diſſẽtire, et contra ea, quæ antè dixerit, dicere, hoc modo: Quare accuſem hunc, nequeo exputando euoluere. Nam ſi veretur: quid eum accuſem, qui eſt probus? Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet, Quid eum accuſem, quid id parui auditu exiſtimet? Non incommoda ratione videtur ſibi oſtendiſſe, quare non accuſaret. Quid quod poſtea ait: Nunc ego te ab ſummo iam detexam exordio.

Item vitioſum eſt, quod dicitur cõtra iudicis volũtatem, aut eorum qui audiunt, ſi aut partes, quib. illi ſtudẽt, aut homines, quos illi charos habent, lædãtur, aut aliquo huiuſmodi vitio læditur auctoris voluntas. Itẽ vitioſũ eſt, nõ omnes res cõfirmare, quas pollicitus ſis in expoſitione. Itẽ verendũ eſt, ne, de alia re dicatur, cum alia de re controuerſa ſit: inq; huiuſmodi vitio conſiderandum eſt, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota cauſſa mutata in aliam cauſſam deriuetur: vti apud Pacuuium Zethus cum Amphione, quorum controuerſia cum de muſica inducta ſit, diſputatio in ſapientiæ rationem & virtutis vtilitatem conſumitur. Item conſiderandum eſt, ne aliud accuſatoris criminatio conti neat, aliud defenſoris ratio purget: quod ſæpe conſultò multi ab reo faciunt anguſtijs cauſſæ coacti. vti ſi quis cũ accuſetur ambitu magiſtratum petijſse, ab imperatoribus ſæpenumero ſe apud exercitum donatum eſse dicat. Hoc ſi diligenter in aduerſariorũ oratione obſeruauerimus, ſæpe dephẽdemus, & in huiuſmodi deprehenſione oſtendemus eos, de ea re quid dicant,

cant,

cant,non habere.Item vitioſum eſt,artem, aut ſcientiam,aut ſtudium quodpiam vituperare propter eorum vitia,qui in eo ſtudio ſunt:veluti quia rhetoricã vituperãt, propter alicuius oratoris vituperandam vitã.Item vitioſum eſt,ex eo quod perperam factum eſſe conſtat, putare oſtendi à quo homine factum eſt, hoc modo.Mortuũ deformatũ tumore præditum, corpore decoloratum fuiſſe conſtat: ergo veneno necatus eſt: Deinde ſi ſit vſque adeò in eo occupatus, vt multi faciunt,uenenũ datũ,vitio non mediocri cõflictetur non enim factumne ſit quæritur: ſed à quo factum ſit.Item vitioſum eſt, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius diſputare: vt ſi comparetur,vtrum ſatius ſit populum frumentum accipere,an non accipere:quæ commoda ſint in altera re curet enumerare:quæ in altera re incommoda ſint, veluti depreſſa prætereãt,aut ea,quæ minima ſunt,dicãt.Item vitioſum eſt,in rebus comparãdis neceſſe putare alteram rem vituperari:cùm alteram laudes.Quod genus, ſi quæratur,vtris maior honor habendus ſit, Albenſibus, an Venuſinis. quòd Reip.& populo R. profuerunt;& is,qui dicat alteris, alteros lædat. non enim neceſſe eſt, ſi alteros præponas, alteros vituperare. fieri enim poteſt,vt cùm alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, nè cupidè pugnaſſe contra veritatem puteris. Itẽ vitioſum eſt,de nomine & vocabulo eius rei controuerſiã ſtruere, quam rem conſuetudo poteſt optimè iudicare:velut Sulpicius,qui interceſſerat,ne exules,quibus cauſsã

dice-

dicere non licuiſſet, reducerentur: idem poſterius immutata voluntate, cùm eandem legem ferret, aliam ſeſe ferre dicebat propter nominum commutationem. Nam non exules, ſed vi eiectos ſe reducere aiebat: perinde quaſi id fuiſſet in controuerſia, quo illi nomine appellarentur à populo R: aut perinde quaſi non omnes, quib. aqua & igni interdictum eſt, exules appellentur. Verum illi fortaſſe ignoſcimus, ſi cum cauſſa fecit: nos tamẽ intelligamus vitioſum eſſe intendere controuerſiam propter nominum mutationem.

Exornatio vitioſa.

QVONIAM exornatio conſtat ex ſimilibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis, & cęteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam, & collocupletandam argumentationem: quę ſint ijs rebus vitia cõſideremus. Simile vitioſum eſt, quod ex aliqua parte diſſimile eſt, nec habet parem rationem comparationis, aut ſibi ipſi obeſt, qui affert. Exemplum vitioſum eſt, ſi aut falſum eſt, vt reprehendatur: aut ſi improbum, vt non ſit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res poſtulabit. Res iudicata vitioſè profertur, ſi aut diſſimili de re proferatur: aut de ea re, de qua cõtrouerſia non eſt: aut ſi improba, aut huiuſmodi, aut vt plures, aut magis idoneę res iudicatæ ab aduerſarijs proferri poſſint. Itẽ vitioſum eſt id, quod aduerſarij factum eſſe confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum eſſe: nam ad tantùm augeri oportet. Item vitioſum eſt, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo. Vt ſi quis quem arguat hominem occidiſſe, & antè quàm ſatis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indi-

gnius eſſe, quàm hominem occidere. non enim vtrum indignum ſit an nō, ſed factū ne ſit, quęritur. Cōpletio vitioſa. *Complexio vitioſa eſt, quæ nō, vt quidq; primum dictum eſt, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex numeratione certum & conſtans aliquid relinquit; vt intelligatur quid propoſitum in argumentatione ſit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonſtratum.*

Concluſiones. *CONCLVSIONES, quæ apud Græcos* ἐπίλογος *nominantur, tripartitæ ſunt: nam conſtat ex enumeratione, amplificatione, & commiſeratione. In quatuor locis vti poſſumus concluſionibus: in principio, ſecundum narrationem, ſecundùm firmiſſimam argumentationem, in concluſione.* Enumeratio. *Enumeratio, eſt, per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breuiter, vt renouetur, non redintegretur oratio: & ordine, vt quicquid erit dictum, referemus: vt auditor, ſi memoriæ mandauerit, ad id, quod ipſe meminerit, reducatur. Item curandum eſt, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio: ficta enim & dedita opera comparata oratio videbitur eſſe artificij ſignificandi, aut ingenij venditandi, aut memorię oſtentandę cauſſa. Quapropter initium enumerationis ſumendum eſt à diuiſione. deinde ordine breuiter exponendæ ſunt res, quæ tractatę erunt in confirmatione & confutatione.* Amplificatio. *Amplificatio eſt res, quæ per locum communem inſtigationis auditorum cauſſa ſumitur.* Loci cōmunes vnde ſumūtur. *Loci communes ex decem præceptis commodiſſimè ſumuntur ad augendi criminis cauſſa. Primus locus ſumitur ab au-*

ab auctoritate, cum commemoramus, quãtæ curæ ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus noſtris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus ſapientiſſimis; ſenatui: item maximè, quomodo de his reb. in legibus ſancitum ſit. Secundus locus eſt, cum conſideramus, illæ res, de quibus criminatur, ad quos pertineant, vtrum ad omnes, quod atrociſſimum eſt; an ad ſuperiores, quod genus ij ſunt, à quibus auctoritatis locus communis ſumitur; an ad pares, hoc eſt, in eiſdẽ partibus animi, corporis, fortunarũ poſitos; an ad inferiores; qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus eſt, quo percunctamur, quid ſit euẽturum, ſi omnibus idem cõcedatur: & ea re neglecta, oſtendemus, quid periculorum aut incommodorũ conſequatur. Quartus locus eſt, quo demonſtratur, ſi huic ſit remiſſum, multos alacriores ad maleficia futuros; quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus, ſi ſemel aliter iudicatum ſit, nullã rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere poſſit. Quo in loco non incommodum erit vti cæterarum rerum comparatione, vt oſtendamus alias res poſſe aut vetuſtate ſedari, aut conſilio corrigi: huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus eſt, cùm oſtendemus ex conſulto factum, & dicemus voluntario facinori nullam eſſe excuſationem, ſed imprudentiæ iuſtam deprecationem paratam. Septimus locus eſt, quo oſtẽdemus tetrum facinus, crudele, nefariũ, tyrãnicum eſſe: quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarũ rerũ cauſſa

riò eſt omnibus attributũ: vt ſi quis hoc modo expo-
Expoſitio vitioſa. nat, Omnes, qui in paupertate ſunt, malunt maleficio
parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si
quis hoc modo expoſuerit argumentationẽ, vt non cu
ret quærere, qualis ratio aut rationis confirmatio ſit
ipſã facile reprehendemus expoſitionẽ, cũ oſtẽdemus
id, quod in aliquo paupere improbo ſit, in omnes pau
peres falsò & iniuria conferri. Item vitioſa expoſi-
tio, eſt cùm id, quòd rarò fit, fieri omnino negatur hoc
modo: Nemo poteſt vno aſpectu, neque præteriens in
amorem incidere: nã cùm nõ nemo deuenerit in amo-
rem vno aſpectu, & cùm ille neminem dixerit, omni-
no nihil differt rarò id fieri, dummodo aliquando fie-
ri, aut poſſe fieri intelligatur. Item vitioſa expoſitio
eſt, cùm omnes res oſtendemus non collegiſſe, & ali-
quam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam
igitur hominem occiſum conſtat eſſe, neceſſe eſt aut à
prædonibus, aut ab inimicis occiſum eſſe, aut abs te,
quem ille hæredem teſtamento ex parte faciebat. prę-
dones illo loco nunquam ſunt viſi: inimicum nullum
habebat: relinquitur, ſi neq; à prędonibus, neque ab
inimicis occiſus eſt, quod alteri non erant, alteros nõ
habebat: vt abs te ſit interemptus. Nã in huiuſcemo
di expoſitione, reprehenſione vtemur, ſi quos præter
eos, quos ille dixerit, potuiſſe ſuſcipere maleficium
oſtenderimus: velut in hoc exẽplo cũ dixerit neceſſe
eſſe aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis oc-
ciſum eſſe, dicemus potuiſſe vel a familia, vel a cohæ-
redibus noſtris. Cùm hoc modo illorum collectionem
diſturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi

 relin-

relinquemus. Ergo hoc quoq; vitandum eſt in expoſitione, ne quãdo, cum omnia collegiſſe videamur, aliquã idoneam partem relinquerimus. Item uitioſa expoſitio eſt, quæ cõſtat ex falſa enumeratione, vt ſi cũ plura ſunt, pauciora dicamus, hoc modo. Duæ res ſunt iudices, quæ homines ad maleficium impellunt, luxuries & auaritia. Quid amor? inquis quiſpiã. quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia per multa? Item falſa enumeratio eſt, cum pauciora ſunt, & plura dicimus, hoc modo: Tres res ſunt, quæ oẽs homines ſollicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixiſſe metum & cupiditatẽ: quoniã ægritudinẽ cum utraq; re cõiunctã eſſe neceſſe eſt. Item uitioſa expoſitio eſt, quę nimiũ lõgè repetitur, hoc modo; Omniũ malorũ ſtultitia eſt mater quæ parit immenſas cupiditates: immẽſæ porro cupiditates infinitæ, & immoderatę ſunt hæ pariũt auaritiã: auaritia porrò hominẽ ad q̃uis maleficiũ impellit: igitur auaritiæ inducti aduerſarij noſtri hoc ĩ ſe facinus admiſerũt. Hic id, q̃ extremũ dictũ eſt: ſatis fuit exponere, ne Enniũ, et cæteros poetas imitetur, quibus hoc modo loqui conceſſum eſt:

Enumeratio falſa.

Vtinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes;
Neue inde nauis inchoandę exordium
Cepiſſet, quæ nunc nominatur nomine
Argo; qua vecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum:
Nam nunquã hera errans mea, domò efferret pedem

vide Crinitum li. 15. ca. 6.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Ideoq; quò ſaxum impulerit fors, eò cadere fortunam autumant.

Cæcam ob eam rem eſſe iterant, quia nihil cernat, quo ſeſe applicet.

Inſanã autẽ aiũt, quia atrox, incerta, inſtabilisq; ſit; Brutã, qa dignum atq; indignũ nequeat internoſcere. Sunt autem alij philoſophi, qui contra fortunã negãt Eſſe ullã, ſed temeritate oĩa autument regi. id magis Veriſimile aiũt, quod uſus reapſe experiũdo edocet. Velut Oreſtes modò fuit rex, modò mendicus factus eſt: Naufragio res cõtigit. nẽpe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cũ ait, verius eſſe temeritate, quàm fortunæ res regi. Nam vtraque opinione philoſophorũ fieri potuit, vt is, qui rex fuiſſet, mendicus factus eſſet. Item infirma ratio eſt, quæ uidetur pro ratione afferri, ſed idem dicit, quod in expoſitione dictum eſt, hoc modo: Magno malo eſt omnibus auaritia, iccirco ꝙ homines magnis & multis incõmodis conflictantur propter immensã pecuniæ cupiditatẽ. Nam hic alijs uerbis idẽ per rationẽ dicitur, quod dictum eſt per expoſitionem. Item infirma ratio eſt, quæ minus idoneam, quàm res poſtulat, cauſsã ſubijcit expoſitioni, hoc modo: Vtilis eſt ſapientia, propterea quod qui ſapientes ſunt, pietatem colere cõſueuerunt. Item Vtile eſt amicos veros habere. habes enim quibuſcũ iocari poſſis. Nã huiuſmodi in rationibus non uniuerſali neq; abſoluta, ſed extenuata ratione expoſitio cõfirmatur. Item infirma ratio eſt, quæ vel alij expoſitioni poteſt accommodari,

vt fa-

vt facit Pacuuius, qui eandẽ affert rationem, quare cæca: eandem, quare bruta fortuna dicatur.

Confirmatio vitioſa. In confirmatione rationis multa uitanda in noſtra, & obſeruanda in aduerſariorum ratione ſunt vitia, propterea diligentius conſideranda ſunt, quod accurata confirmatio rationis totam vehementiſſimè comprobat argumentationem.

Vtuntur igitur ſtudioſi in confirmanda ratione duplici concluſione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras:
Cur me huic locabas nuptijs? ſin eſt probus:
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex ſimplici parte reprehendentur.

Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus eſt; bene locaui: ſin autem eſt improbus;
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex ſimplici parte reprehendentur, ſi ex duplici cõcluſione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam ſi improbum Chreſphontem exiſtimaueras:
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui poſt cognoui, & fugio cognitum,

Ergo reprehẽſio huius cõcluſionis duplex eſt, acutior illa ſuperior, facilior hæc poſterior ad excogitandum. Item uitioſa eſt cõfirmatio rationis, cùm ea re, quæ plura ſignificat, abutimur pro certo vnius rei ſigno, hoc modo: Neceſſe eſt, quoniã pallet, ægrotaſſe: aut, neceſſe eſt peperiſſe, quoniam ſuſtinet puerũ infantem.

ſantem. Nam hęc ſua ſponte certa ſigna non habeant, ſi non cętera quoq; ſimilia cōcurrant: quòd ſi concurrerint, nō nihil huiuſmodi ſigni adaugent ſuſpicionē. Item vitioſum eſt, cùm vel in alium, vel in eū ipſum, qui dicit, id, quod in aduerſarium dicitur, poteſt conuenire, hoc modo: Miſeri ſunt, qui vxores ducunt: aut tu dixiſti alteram. Item vitioſum eſt id, quod vulgarem habet defenſionē, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adoleſcentia, aut amore. Huiuſcemodi enim deprecationes ſi probabuntur, impunè maxima peccata dilabentur. Item vitioſum eſt, cùm id pro certo ſumitur, quod inter omnes non conſtat, quia etiā nunc in controuerſia eſt, hoc modo; Ego tu, dij quib: eſt poteſtas motus ſuperum atque inferum, Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam.

Nā ita pro ſuo iure hoc exemplo vſum Creſphontē Ennius induxit, quaſi iā ſatis certis rationibus ita eſſe demōſtraſſet. Itē viciosum eſt, quod iā quaſi ſerò atq; acto negotio dici videtur, hoc modo: In mētē mihi ſi veniſſet Quirites, nō commiſiſſē, vt hunc in locū res veniret: nā hoc aut hoc feciſſem: ſed metū hæc ratio fugit: Itē vitiosū eſt, cū id, qđ in aperto delicto poſitū eſt, tamē aliqua leui tegitur defēſione, hoc modo

Cùm expetebant omnes, florentiſſimo
Regno, reliqui: nunc deſertum ab omnibus
Summo periculo ſola vt reſtituam parò.

Itē vitiosū eſt, quod in aliā partē, ac dictum ſit, poteſt accipi. Id eſt huiuſmodi, vt ſi quis potens ac factioſus in concione dixerit: Statius eſt vti regibus, quàm malis legibus. Nam hoc tametſi rei arguendę

cauſſa

cauſſa poteſt ſine malitia dicit tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur ſine atroci ſuſpicione. Item vitioſum eſt, falſis aut vulgaribus definitionibus vti. Falſæ ſũt huiuſmodi, ſi quis dicat iniuriã nullam eſſe, niſi quæ ex pulſatione, aut conuitio conſtet. Vulgares ſunt, quæ nihilominus in aliam rem transferri poſſunt, vt ſi quis dicat, Quadruplator, vt breuiter deſcribam, capitalis eſt. Eſt enim improbus, & peſtiferciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quàm ſicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item vitioſum eſt, pro argumento ſumere quod in diſquiſitione poſitum eſt: vt ſi quis quem furti arguat, dicat eum eſſe hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei teſtimonium eße, quod ſibi furtum fecerit. Item vitioſum eſt controuerſiam controuerſia diſſoluere, hoc modo: Non conuenit cenſores iſtum vobis ſatisfacere, ex eo quòd ait ſe nõ potuiſſe adeſse, ita vt iuratus fuerat: quòd ſi ad exercitum nõ veniſset, id ne tribuno militum diceret? Hoc ideo vitioſum eſt, quia non expedita, aut iudicata res, ſed impedita & in ſimili controuerſia poſita exempli loco profertur. Item vitioſum eſt, cum id, de quo ſumma controuerſia eſt, parum expeditur, & quaſi tranſactum ſit, relinquitur, hoc modo:

Apertè fatur dictio, ſi intelligas:
Tali dari arma, qualis qui geſſit fuit,
Iubet, potiri ſi ſtudeamus Pergamo:
Quæ ergo profiteor eſse mea. nam me æquum eſt frui
Fraternis armis, mihique adiudicarier,
Vel quòd propinquus, vel quòd virtute æmulus.

Item uitioſum eſt, ipſum ſibi in ſua oratione diſſẽtire, et contra ea, quæ antè dixerit, dicere, hoc modo:

Quare accuſem hunc, nequeo exputando euoluere.
Nam ſi veretur: quid eum accuſem, qui eſt probus?
Sin inuerecundum animi ingenium poſſidet,
Quid eum accuſem, quid id parui auditu exiſtimet?

Non incommoda ratione videtur ſibi oſtendiſſe, quare non accuſaret. Quid quod poſtea ait.
Nunc ego te ab ſummo iam detexam exordio.

Item vitioſum eſt, quod dicitur cõtra iudicis volũtatem, aut eorum qui audiunt, ſi aut partes, quib. illi ſtudẽt, aut homines, quos illi charos habent, lædãtur, aut aliquo huiuſmodi vitio læditur auctoris voluntas. Itẽ vitioſũ eſt, nõ omnes res cõfirmare, quas pollicitus ſis in expoſitione. Itẽ verendũ eſt, ne, de alia re dicatur, cum alia de re controuerſa ſit: inq; huiuſmodi vitio conſiderandum eſt, ne aut ad rem addatur quid, aut quippiam de re detrahatur, aut tota cauſſa mutata in aliam cauſſam deriuetur: vti apud Pacuuium Zethus cum Amphione, quorum controuerſia cum de muſica inducta ſit, diſputatio in ſapientiæ rationem & virtutis vtilitatem conſumitur. Item conſiderandum eſt, ne aliud accuſatoris criminatio contineat, aliud defenſoris ratio purget: quod ſæpe conſultò multi ab reo faciunt anguſtijs cauſſæ coacti. vti ſi quis cũ accuſetur ambitu magiſtratum petijſse, ab imperatoribus ſæpenumero ſe apud exercitum donatum eſse dicat. Hoc ſi diligenter in aduerſariorũ oratione obſeruauerimus, ſæpe dephẽdemus, & in huiuſmodi deprehenſione oſtendemus eos, de ea re quid dicant,

cant, non habere. Item vitioſum eſt, artem, aut ſcientiam, aut ſtudium quodpiam vituperare propter eorum vitia, qui in eo ſtudio ſunt: veluti quia rhetoricã vituperãt, propter alicuius oratoris vituperandam vitã. Item vitioſum eſt, ex eo quod perperam factum eſſe conſtat, putare oſtendi à quo homine factum eſt, hoc modo. Mortuũ deformatũ tumore præditum, corpore decoloratum fuiſſe conſtat: ergo veneno necatus eſt: Deinde ſi ſit vſque adeò in eo occupatus, vt multi faciunt, uenenũ datũ, vitio non mediocri cõflictetur non enim factumne ſit quæritur: ſed à quo factum ſit. Item vitioſum eſt, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius diſputare: vt ſi comparetur, vtrum ſatius ſit populum frumentum accipere, an non accipere: quæ commoda ſint in altera re curet enumerare: quæ in altera re incommoda ſint, veluti depreſſa prætereãt, aut ea, quæ minima ſunt, dicãt. Item vitioſum eſt, in rebus comparãdis neceſſe putare alteram rem vituperari: cùm alteram laudes. Quod genus, ſi quæratur, vtris maior honor habendus ſit, Albenſibus, an Venuſinis. quòd Reip. & populo R. profuerunt, & is, qui dicat alteris, alteros lædat. non enim neceſſe eſt, ſi alteros præponas, alteros vituperare. fieri enim poteſt, vt cùm alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, nè cupidè pugnaſſe contra veritatem puteris. Itẽ vitioſum eſt, de nomine & vocabulo eius rei controuerſiã ſtruere, quam rem conſuetudo poteſt optimè iudicare: velut Sulpicius, qui interceſſerat, ne exules, quibus cauſsã

dice-

dicere non licuiſſet, reducerentur: idem poſterius immutata voluntate, cùm eandem legem ferret, aliam ſeſe ferre dicebat propter nominum commutationem. Nam non exules, ſed vi eiectos ſe reducere aiebat: perinde quaſi id fuiſſet in controuerſia, quo illi nomine appellarentur à populo R. aut perinde quaſi non omnes, quib. aqua & igni interdictum eſt, exules appellentur. Verum illi fortaſſe ignoſcimus, ſi cum cauſſa fecit: nos tamẽ intelligamus vitioſum eſſe intendere controuerſiam propter nominum mutationem.

Exornatio vitioſa.

QVONIAM exornatio conſtat ex ſimilibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis, & cæteris rebus, quæ pertinent ad exaggerandam, & collocupletandam argumentationem: quę ſint ijs rebus vitia cõſideremus. Simile vitioſum eſt, quod ex aliqua parte diſſimile eſt, nec habet parem rationem comparationis, aut ſibi ipſi obeſt, qui affert. Exemplum vitioſum eſt, ſi aut falſum eſt, vt reprehendatur: aut ſi improbum, vt non ſit imitandum: aut maius, aut minus, quàm res poſtulabit. Res iudicata vitiosè profertur, ſi aut diſſimili de re proferatur: aut de ea re, de qua cõtrouerſia non eſt: aut ſi improba, aut huiuſmodi, aut vt plures, aut magis idoneę res iudicatæ ab aduerſarijs proferri poſſint. Itẽ vitioſum eſt id, quod aduerſarij factum eſſe confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum eſſe: nam ad tantùm augeri oportet. Item vitioſum eſt, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo. Vt ſi quis quem arguat hominem occidiſſe, & antè quàm ſatis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indi-

gnius eſſe, quàm hominem occidere. non enim vtrum indignum ſit an nõ, ſed factũ ne ſit, quęritur. Complexio vitioſa eſt, quæ nõ, vt quidq; primum dictum eſt, primum complectitur, & quæ non breuiter concludit, & quæ non ex numeratione certum & conſtans aliquid relinquit; vt intelligatur quid propoſitum in argumentatione ſit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonſtratum.

Cõplexio vitioſa.

CONCLVSIONES, quæ apud Græcos ἐπίλογος nominantur, tripartitæ ſunt: nam conſtat ex enumeratione, amplificatione, & commiſeratione. In quatuor locis vti poſſumus concluſionibus: in principio, ſecundum narrationem, ſecundum firmiſſimam argumentationem, in concluſione. Enumeratio, eſt, per quam colligimus & commonemus, quibus de rebus verba fecerimus, breuiter, vt renouetur, non redintegretur oratio: & ordine, vt quicquid erit dictum, referemus: vt auditor, ſi memoriæ mandauerit, ad id, quod ipſe meminerit, reducatur. Item curandum eſt, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio: ficta enim & dedita opera comparata oratio videbitur eſſe artificij ſignificandi, aut ingenij venditandi, aut memorię oſtentandę cauſſa. Quapropter initium enumerationis ſumendum eſt à diuiſione. deinde ordine breuiter exponendæ ſunt res, quæ tractatę erunt in confirmatione & confutatione. Amplificatio eſt res, quæ per locum communem inſtigationis auditorum cauſſa ſumitur. Loci communes ex decem præceptis commodiſſimè ſumuntur ad augendi criminis cauſſa. Primus locus ſumitur ab au-

Concluſiones.

Enumeratio.

Amplificatio.

Loci cõmunes vnde ſumũtur.

ab auctoritate, cum commemoramus, quãtæ curæ ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus noſtris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus ſapientiſſimis, ſenatui: item maximè, quomodo de his reb. in legibus ſancitum ſit. Secundus locus eſt, cum conſideramus, illæ res, de quibus criminatur, ad quos pertineant, vtrum ad omnes, quod atrociſſimum eſt; an ad ſuperiores, quod genus ij ſunt, à quibus auctoritatis locus communis ſumitur; an ad pares, hoc eſt, in eiſdẽ partibus animi, corporis, fortunarũ poſitos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus eſt, quo percunctamur, quid ſit euẽturum, ſi omnibus idem cõcedatur: & ea re neglecta, oſtendemus, quid periculorum aut incommodorũ conſequatur. Quartus locus eſt, quo demonſtratur, ſi huic ſit remiſſum, multos alacriores ad maleficia futuros; quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus, ſi ſemel aliter iudicatum ſit, nullã rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere poſſit. Quo in loco non incommodum erit vti cæterarum rerum comparatione, vt oſtendamus alias res poſſe aut vetuſtate ſedari, aut conſilio corrigi: huius rei aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus eſt, cùm oſtendemus ex conſulto factum, & dicemus voluntario facinori nullam eſſe excuſationem, ſed imprudentiæ iuſtam deprecationem paratam. Septimus locus eſt, quo oſtẽdemus tetrum facinus, crudele, nefariũ, tyrannicum eſſe: quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarũ rerũ cauſſa

bella ſuſcipiunt, & cũ hoſtibus de vita dimicatur. Octauus locus eſt, quo oſtendimus non vulgare, ſed ſingulare eſſe maleficium, ſpurcum, nefarium, inuſitatum, quò maturius & atrocius vindicandum ſit. Nonus locus conſtat ex peccatorum comparatione, quaſi cùm dicemus maius eſſe maleficium ſtuprare ingenuam, quàm ſacrum lædere; quod propter egeſtatem alterum, alterum, propter intemperantem ſuperbiam fiat. Decimus locus eſt, per quem omnia, quæ in negocio gerendo acta ſunt, quæque rem conſequi ſolent, exponemus acriter, & criminosè, & diligenter, vt agi res, & geri negotium videatur rerum conſequentium enumeratione.

Miſericordia mouetur animus.

Miſericordia cõmouebitur auditoris animus, ſi variam fortunarum commutationem dicemus; ſi oſtendemus in quibus cõmodis fuerimus, quibusq́; incommodis ſimus comparatione. Si quæ nobis futura ſint, niſi cauſſam obtinuerimus, enumerabimus & oſtendemus. Si ſupplicabimus, & nos ſub eorum, quorum miſericordiam captabimus, poteſtatem ſubijciemus. Si quid noſtris parentibus, liberis, cæteris neceſſarijs cauſarum ſit propter noſtras calamitates, aperiemus, & ſimul oſtendemus, illorum nos ſollicitudine & miſeria, non noſtris incõmodis dolore. Si de clementia, humanitate, miſericordia noſtra, qua in alios vſi ſumus, aperiemus. Si nos ſemper, aut diu in malis fuiſſe oſtendemus. Si noſtrum fatum, aut fortunam conqueremur. Si animum noſtrum fortem, patientem incommodorum oſtendemus futurum. Commiſeratio nem breuem eſſe oportet. nihil enim lacryma citius

tius areſcit. Ferè locos obſcuriſſimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic volumini modus hic ſit. reliquas præceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Hæc ſi, vt conquiſitè conſcripſimus, ita tu diligenter fueris conſecutus: & nos induſtriæ fructus ex tua ſcientia capiemus, & tute noſtram diligentiam laudabis, tuaque perceptione lætabere; tu ſcientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum perſoluendum. Verum hæc futura ſatis ſcio: te enim non ignoro: ſed nos deinceps ad cætera præcepta tranſeamus, vt, quod libentiſſimè facimus, tuæ voluntati rectiſſimè morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER III.

AD OMNEM iudicialem cauſſam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, ſatis abundāter, vt arbitror, ſuperiorib. libris demōſtratū eſt. Nunc earū rationē rerum inueniendarum, quæ pertinebant ad cauſſas deliberatiuas & demonſtratiuas in hunc librum tranſtulimus, vt omnis inueniendi præceptio tibi quam primùm perſolueretur. Reliquæ quatuor partes erant artificij. De tribus partibus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronunciatione, & memoria. de elocutione, quia

plura dicenda uidebantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, vt arbitror, tibi librum celeriter abſolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deeſſe poſſit. Interea prima quæque & nobiſcum, cùm voles, et interdum ſine nobis legendo cõſequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiſcum progredi poſſis. Nunc tu fac ut attentum te præbeas: nos proficiſci ad inſtituta pergemus.

De genere demõſtratiuo. *Deliberationes partim ſunt huiuſmodi, vt quæratur utrum potius faciendum ſit; partim huiuſmodi, ut quid potiſſimum faciendum ſit, conſideretur, hoc modo: Vtrum potius Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potiſſimum, hoc pacto: vt ſi Hannibal conſultet, cùm ex Italia Carthaginem accerſitur, in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipſe propter ſe conſultandæ ſunt; vt ſi deliberet ſenatus, captiuos ab hoſtibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam cauſſam veniunt in deliberationem & conſultationem; vt ſi deliberet ſenatus, bello Italico ſoluat ne legibus Scipionem, vt eum liceat ante tempus conſulem fieri: partim & propter ſe ſunt deliberandæ, & magis propter extraneam caußam veniunt in conſultationem; vt ſi deliberet ſenatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus cauſſis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipſam rem accommodabitur. In quibus extranea cauſſa conficiet deliberationem, in his ea ipſa erit caußa adaugenda aut deprimenda. Omnem rationem eorum, qui ſententiam*

tiam dicent, finem ſibi conueniet utilitatis proponere, vt omnis eò totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili conſultatione diuiditur, tutam & honeſtam. Tuta eſt, quæ conficit inſtantis aut conſequentis periculi uitationem qualibet ratione. Hæc diſtribuitur in vim & dolum, quorum aut alterum ſeparatim, aut vtrunque ſumemus cõiunctim. Vis ſecernitur per exercitus, claſſes, arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiuſmodi res. Dolus conſumitur in pecuniam, pollicitationes, diſſimulationes, maturationes, mẽtitiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, ſi quando de re militari, aut de adminiſtratione reipubl. ſcribere uelimus. Honeſta res diuiditur in rectum & laudabile. Rectum eſt, quod cum uirtute & officio fit. id diuiditur in prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, modeſtiam. Prudentia eſt calliditas, quæ ratione quadam poteſt delectum habere bonorum & malorum: dicitur item prudentia, ſcientia cuiuſdam artificij. item appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & uſus complurium negotiorũ. Iuſtitia eſt ęquitas, ius vnicuiq; tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo eſt rerum magnarum appetitio, & rerum humiliũ cõtẽptio, et laboris cũ utilitatis ratione perpeſſio. Modeſtia eſt in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, ſi commoda cũ cõmodis conferemus, cũ alterum ſequi, uitare alterum cohortabimur: aut ſi qua in re cohortabimur aliquem, cuius rei aliquã diſciplinabilem ſcientiã poterimus habere, & quo modo, aut qua quidq; ratione fie-

Vtilitas. Vis. Dolus. Rectum. Prudentia. Iuſtitia. Fortitudo. Modeſtia. Prudentię partes.

ri oporteat, oſtēdemus: aut ſi ſuadebimus quippiam, cuius rei geſtæ aut præſentem, aut auditā memoriam poterimus habere: qua in re facilè, id quod velimus, exemplo allato perſuadere poſſimus. Iuſtitiæ partibus vtemur, ſi aut innocentum, aut ſupplicū dicemus miſereri oportere: ſi oſtendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: ſi demonſtrabimus vlciſci malè meritos oportere: ſi fidem magnopere cenſebimus conſeruandam: ſi leges & mores ciuitatis egregie dicemus ſeruari oportere: ſi ſocietates, atque amicitias ſtudioſè dicemus coli conuenire: quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit; id religioſè colendum demonſtrabimus: ſi hoſpitia, clientelas, cognationes, affinitates caſtè colendas eſſe dicemus: ſi nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec ſimultate a uia recta oſtendemus deduci oportere: ſi dicemus in omnibus æquabile ius ſtatui conuenire. His atq; huiuſmodi partibus iuſtitiæ ſi quam rem in concione, aut in conſilio faciendam cenſebimus; iuſtā eſſe oſtendemus, contrariis iniuſtam. ita fiet, vt eiſdē locis & ad ſuadendū, & ad diſſuadendū ſimus parati. Sin fortitudinis retinendę cauſſa faciendum quid eſſe dicemus, oſtendemus res magnas & excelſas ſequi & appeti oportere: & item res humiles & indignas uiris fortibus viros fortes propterea cōtemnere oportere, nec idoneas dignitate ſua iudicare. Item à nulla re honeſta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere: antiquiorem mortē turpitudine haberi; nullo dolore cogi, vt ab officio recedatur; nullius p rei veritate metuere inimicitias; quolibet pro patria,

Iuſtitiæ partes.

Fortitudinis partes.

tria,

triæ, parentibus, hoſpitibus, amicis, & ijs rebus, quas iuſtitia colere cogit, adire periculum, & quēlibet ſuſcipere laborē. Modeſtiæ partibus vtemur, ſi nimias libidines honoris, pecuniæ, ſimiliumq́; rerum vitupe- rabimus: ſi vnāquāq́; rem certo naturæ termino definiemus. ſi deniq́;, quod cuiq́; ſatis ſit, oſtendemus, & nimium progredi diſſuadebimus, & modum vnicuique rei ſtatuemus. Huiuſmodi partes ſunt virtutis amplificādæ, ſi ſuadebimus; attenuandæ, ſi ab his dehortabimur, vt hæc attenuentur, quæ ſuprà demōſtraui. Nam nemo erit, qui cenſeat à virtute recedēdum, Verùm aut res huiuſmodi non dicatur eſſe, vt virtutē poſſimus egregiam experiri, aut in contrarijs potius rebus, quàm in his virtus conſtare oſtendatur: Itē ſi quo pacto poterimus, quam is, qui contradicet, iuſtitiam vocarit: nos demonſtrabimus ignauiam eſſe & inertiam ac prauam liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam & garrulam & odioſam ſcientiam eſſe dicemus. Quam ille modeſtiam dicet eſſe, eam nos inertiam & diſſolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam et inconſideratam appellabimus temeritatem. Laudabile eſt, quod conficit honeſtā & præſentem & ſequentem commemorationem. Hoc nos eò à recto ſeparauimus, non quod hæ quatuor partes, quæ ſubijciuntur ſub vocabulo recti, hanc honeſtatis commemorationem dare non ſoleant: ſed quanquàm ex recto laudabile naſcatur, tamen in dicendo ſeorſum tractandum eſt hoc ab illo. Neque.n. ſolum laudis cauſſa rectum ſequi conuenit: ſed ſi laus conſequitur,

Modeſtiæ partes.

Laudabile.

tur, duplicatur recti appetendi voluntas. Cùm igitur erit demonſtratum rectum, laudabile eſſe demonſtrabimus aut ab idoneis hominibus, vt ſi qua res honeſtiori ordini placet, quæ à deteriore ordine improbetur; aut ab aliquibus ſocijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, poſteriſque noſtris. Cùm huiuſmodi locorum diuiſio ſit in conſultatione, breuiter aperienda eſt totius tractatio cauſſa. Exordiri licebit vel à principio, vel ab inſinuatione, vel ab iiſdē rationibus, quibus in iudiciali cauſſa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam huiuſmodi cauſſis finis eſt vtilitas, & ea diuiditur in rationem tutam atque honeſtam: ſi vtrunque poterimus oſtendere, vtrumque pollicebimur nos in dicendo demonſtraturos eſſe: ſin alterum demonſtraturi erimus, ſimpliciter, quod dicturi ſumus, oſtendemus. At ſi noſtram rationem tutam eſſe dicemus, diuiſione vtemur in vim, & conſilium. Nam quod in docendo rei dilucidandæ cauſſa dolum appellauimus, id in dicendo honeſtius conſilium appellabimus. Si rationis noſtræ ſententiam rectam eſſe dicemus, et omnes partes recti incident, quadripartita diuiſione vtemur: ſi non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In cōfirmatione & confutatione vtemur locis, quos ante oſtendimus, noſtris confirmandis, contrariis confutandis. Argumentationis artificioſæ tractandæ ratio de ſecundo libro petetur. Sed ſi acciderit, vt in conſultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honeſta ſententia ſit, vt in deliberatione eorum, qui à Pœnis circunſeſſi deliberant quid agant: qui tutam

ratio-

rationem ſequi ſuadebit, his locis vtetur: nullam rem vtiliorem eſſe incolumitate: virtutibus vti neminem poſſe, qui ſuas rationes in tuto nõ collocarit: nec deos quidem eſſe auxilio ijs, qui ſe incõſultò in periculum mittant: honeſtum nihil oportere exiſtimari, quod non ſalutem pariat. qui tutæ rei præponet rationem honeſtam, his locis vtetur: virtutem nullo tempore relinquendam: vel dolorem, ſi is timeatur; vel mortem, ſi ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem eſſe: conſiderare quæ ſit turpido conſecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem cõſequi; nec eſſe exploratum: illo uitato periculo, nullum in aliud periculum venturos; virtute, vel vltrò, 7
ad mortem proficiſci eſſe præclarum, fortitudini fortunam quoque eſſe adiumento ſolere; eum tutè viuere, qui honeſtè uiuat, non qui in præſentia incolumis ſit: & eum, qui turpiter uiuat, incolumem in perpetuum eße non poße. Concluſionibus fere ſimilibus in his, & iudicialibus cauſſis uti ſolemus, niſi quod his maximè conducit quamplurima rerum antè geſtarum exempla proferre. Nunc ad demonſtratiuum genus cauſſæ tranſeamus. De genere deliberatiua

QVONIAM hæc cauſſa diuiditur in laudem & uituperationem, quibus ex rebus laudem conſtituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur poteſt eſſe rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum ſunt ea, quæ caſu aut fortuna ſecunda, aut aduerſa accidere poſſunt; ut genus, educatio, diuitiæ, poteſtates, gloriȩ, ciuitates, amicitiæ, & quȩ huiuſmodi ſunt, & ea, quæ his Laus.

ſunt

ſunt contraria. Corporis ſunt ea, quę natura corpori attribuit commoda aut incommoda; vt velocitas, vires, dignitas, valetudo, & quæ contraria ſunt. Animi ſunt ei, quæ conſilio, & cogitatione noſtra conſtãt, ut prudẽtia, iuſtitia, fortitudo, modeſtia, & quæ cõtraria ſunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiuſmodi cauſſa principium ſumetur aut ab noſtra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorũ, q audient, perſona, aut ab re. Ab noſtra, ſi laudabimus, dicemus aut officio facere, quod cauſſa neceſſitudinis intercedat; aut ſtudio, ꝙ eiuſmodi uirtutis ſit, vt oẽs cõmemorare debeant velle: aut ꝙ rectũ ſit, ex aliorũ laude oſtendere qualis noſter animus ſit. Si uituperabimus, aut merita facere, quod ita tractati ſumus; aut ſtudio, quod vtile putemus eſſe ab omnibus vnicam malitiam atq; nequitam cognoſci; aut quod placeat oſtendi, quid nobis diſpliceat, ex aliorum vituperatione. Ab eius perſona, de quo loquemur, ſi laudabimus; uereri nos dicemus; vt illius facta verbis conſequi nõ poſſimus: oẽs homines illius uirtutes prędicare oportere; ipſa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea, quæ videbimus contraria, paucis verbis commutatis, dici poſſe dicemus, ut paulò antè ſuprà exempli cauſa demonſtratum eſt. Ab auditorum perſona, ſi laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi cauſa pauca eſſe dicturos: aut ſi erunt ignoti, vt talem virum velint cognoſcere, petemus; quoniam in eodem virtutis ſtudio ſint apud quos laudemus, quo ille, qui laudatus fuerit, ſperare

Vituperatio.

nos

nos facilè iis, quibus velimus, huius facta probaturos: Contraria vituperatio, quoniã norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus vt cognoſcant, vti malitiam uitare poſſint: quoniam diſſimiles ſint qui audiunt, atq; ille, qui vituperatur, nos ſperare eos illius vitam vehementer improbaturos. Ab rebus ipſis, incertos eſſe quid potiſſimũ laudemus: vereri nos, ne, cũ multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ ſimiles ſententias habebunt: quibus ſententiis contraria ſumuntur à vituperatione. Principio tractato, tũ ab re, tum ab aliqua harum, quas antè commemorauimus, rationum, narratio non erit vlla, quæ neceßariò conſequatur, ſed ſi qua inciderit, cùm aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum ſit cum laude, aut vituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuiſione hac vtemur: primo exponemus, quas res laudaturi ſumus, aut vituperaturi. Deinde, vt quæque, quo ue tempore res erit geſta, ordine dicemus, vt, quid quamque tute cauteque egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes, aut vitia: deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata ſint, demonſtrare. Ordinẽ hunc adhibere in demonſtranda vita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus ſit: ſi bono genere, parẽ aut excelſiorẽ fuiſſe, ſi humili genere, ipſum in ſuis, non in maiorũ virtutib. habuiſſe pſidiũ: In uituperatione, ſi bono genere dedecori maiorib. fuiſſe: ſi malo, tamen his ipſis detrimento fuiße. Educatio in laude, bene et

Vere demonſtrã di ordo.

bone-

honeſtè,in bonis diſciplinis per omnē pueritiam educatū eſſe:in vituperatione,è cōtrario.Deinde tranſire oportet ad corporis cōmoda. A natura in laude: ſi ſit dignitas atq; forma,laudi fuiſſe eā, non, quēadmodū cæteris,detrimento atq; dedecori: ſi vires atq; velocitas egregia,honeſtis hæc exercitationibus & induſtrijs dicemus comparata: ſi valetudo, ex perpetua diligentia & tēperantia cupiditatū. In vituperatione,ſi erunt hęc corporis commoda, malè his vſum dicemus, quæ caſu & fortuna tāquam quilibet gladiator habuerit: ſi non erunt, prętor formam omnia ipſius culpa & intemperātia non fuiſſe dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res:& in his, animi quæ virtutes,aut quæ vitia fuerint,conſiderabimus:diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ poteſtas, quæ gloriæ,quæ amicitiæ,quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerēdis fecerit;cuius cauſſa ſuſceperit inimicitias,qua fide,beneuolentia,officio geſſerit amicitias: in diuitijs qualis, aut in paupertate cuiuſmodi fuerit, quemadmodum habuerit in poteſtatibus gerendis animum: ſi interierit, cuiuſmodi mors eius fuerit, cuiuſmodi res mortem eius ſit conſecuta. Ad omnes autem res,in quibus animus hominis maximè conſideratur, illæ quatuor animi virtutes erunt accommodandæ, vt, ſi laudemus, aliud iuſtè, aliud fortiter,aliud modeſtè,aliud prudenter factum eſſe dicamus:ſin vituperemus,è contrario aliud iniuſtè,aliud ignauè, aliud immodeſtè, aliud ſtultè factū eſſe dicamus. Perſpicuum eſt iam nimirum ex hac diſpoſitione, quemadmodum ſit tractanda tripar-

tita

tita diuiſio laudis & vituperationis,ſi illud etiam aſſumpſerimus,non neceſſe eſſe, nos omnes has partes in laudem aut vituperationem transferre:propterea quòd ſæpe ne incidunt quidem; ſæpe ita tenuiter incidunt,vt non ſint neceſſariæ dictu. Quapropter eas partes,quę firmiſſimę videbuntur, legere oportebit. Concluſionibus breuibus vtemur, enumeratione ad exitum cauſſę: in ipſa cauſſa crebras & breues amplificationes interponemus per locos communes.Nec hoc genus cauſæ,eò quòd rarò accidit in vita, negligentius conſiderãdũm eſt.Neq; enim id, quod poteſt accidere,vt faciendum ſit aliquãdo,non oportet velle quàm accommodatiſſimè poſſe facere. Et ſi ſeparatim hæc cauſſa minus ſæpe tractatur: at in iudicialibus & ĩ deliberatiuis cauſſis ſæpe magnæ partes verſantur laudis, aut vituperationis. Quare in hoc quoque genere cauſſę nonnihil induſtriæ conferẽdum putauimus. Nunc, abſoluta nobis difficillima parte rhetoricę, hoc eſt,inuẽtione perpolita,atq; ad omne cauſſæ genus accõmodata, tempus eſt ad cęteras partes proficiſci. Deinceps igitur de diſpoſitione dicemus.

QVONIAM diſpoſitio eſt, per quam illa, quæ inuenimus, in ordinẽ redigimus, vt certo quidq; loco pronuncietur, videndum eſt,cuiuſmodi rationem in diſponendo habere conueniat. Genera diſpoſitionis ſunt duo,vnum ab inſtitutione artis profectum,alterũ ad caſum temporis accõmodatum. Ex inſtitutione artis diſponemus,cũ ſequemur eam pręceptionẽ,quã in primo libro expoſuimus,hoc eſt, vt vtamur principio,narratione,diuiſione,cõfirmatione,cõfutatione, De diſpoſitione.

conclu-

concluſione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptũ eſt antè, in dicendo ſequemur. Itẽ ex inſtitutione artis non modò totas cauſſas per orationem, ſed ſingulas quoq; argumentationis partes, diſponemus, quẽadmodũ in ſecundo libro docuimus, id eſt, expoſitionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex diſpoſitio eſt, vna per orationes, altera per argumẽtationes, ab inſtitutione artis profecta. Eſt autem alia diſpoſitio, quæ cum ab ordine artificioſo recedẽdum eſt, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: vt à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmiſſima argumentatione, aut à literarum aliquarum recitatione: aut ſi ſecundum principium confirmatione vtamur, deinde narratione: aut ſi quam huiuſmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, niſi cauſſa poſtulet, fieri oportebit. Nã ſi vehementer aures auditorum obtuſæ videbuntur, atque animi defatigati ab aduerſarijs multitudine verborum, commodè poterimus principio ſuperſedere, & exordiri cauſſam aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde ſi commodũ erit, quia non ſemper neceſſe eſt, ad principij ſententiã reuerti licebit. Si cauſſa noſtra magnam difficultatem videbitur habere, vt nemo æquo animo principium poſſit audire: à narratione cum inceperimus, ad principij ſententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis eſt, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus & translationibus partium ſæpe vti neceſſe eſt, cùm ipſa res artificioſam diſpoſitionẽ artfi-

cogit. In confirmatione & confutatione argumentationum diſpoſitiones huiuſmodi conuenit habere, firmiſſimas argumentationes in primis & in poſtremis cauſſæ partibus collocare, mediocres & neq; inutiles ad dicendum, neq; neceſſarias ad probandum, quaſi ſeparatim, ac ſingulæ dicantur, infirmæ ſunt, cum cæteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. Nam & re narrata ſtatim expectat animus auditoris, ex qua re cauſſa confirmari poſſit. Quapropter continuò firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrimè dictum facile memoriæ mandatur, vtile eſt cùm dicere deſinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc diſpoſitio locorum, tanquam inſtructio militum, facillimè in dicendo, ſicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

Pronuntiationem multi maximè oratori utilem dixerunt eſſe, & ad perſuadendum plurimùm ualere. Nos, quid vnum de quinq; rebus plurimum proſit, non facilè dixerimus; nec egregiè magnam eſſe vtilitatem in pronuntiatione ſola audacter confirmauerimus. Nam cõmodæ inuentiones, & concinnæ verborum elocutiones, & partiũ cauſſæ artificioſæ diſpoſitiones, & horũ omniũ diligens memoria, ſine pronũtiatione non plus, quàm ſine his rebus pronunciatio ſola valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter ſcripſit, (nam omnes vix poſſe putarunt de voce, vultu, geſtu dilucidè ſcribi, cùm hæ res ad ſenſus noſtros pertinerent) & quia magnopere ea pars à nobis Exẽpla vnde petenda.

*ad dicendum comparanda eſt, non negligenter vide-
tur tota res conſideranda. Diuiditur igitur pronuncia
tio in uocis figuram, & corporis motũ. Figura vocis
eſt, quę ſuum quendam poſſidet habitum, ratione &
induſtria comparatũ. Ea diuiditur in tres partes, ma-
gnitudinẽ, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudi-
nem vocis maximè comparat natura, nonnihil hanc
auget, ſed maximè cura conſeruat. Firmitudinem vo-
cis maximè natura cõparat; nõnihil adauget, & ma-
ximè conſeruat exercitatio declamationis. Mollitudi
nem vocis; hoc eſt, vt eam torquere in dicendo pro no
ſtro cõmodo poſſimus, maximè facie[t] exercitatio de-
clamationis. Quapropter de magnitudine vocis et fir
mitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura
comparatur, nihil ad nos attinet commonere, niſi ut
ab ijs, qui non inſcij ſunt eius artificij, ratio curandæ
vocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ conſerua
tur ratione declamationis, & de mollitudine vocis,
quæ maximè neceſſaria eſt oratori, quoniã ea quoq;
moderatione declamationis cõparatur, dicendum ui-
detur. Firmam igitur quàm maximè poterimus in di-
cendo vocẽ cõſeruare, ſi quàm maximè ſedata & de-
preſſa uoce principia dicemus. Nam lęduntur arterię
ſi antè, quàm leni voce permulſæ ſunt, acri clamore
compellantur. Etiam interuallis longioribus uti con-
ueniet. recreatur enim vox ſpiritu, & arterię reticen
do acquieſcunt. Et continuum clamorem remittere,
& ad ſermonem tranſire oportet: commutationes
enim faciunt, vt, nullo genere uocis effuſo, in omni
uoce integriſſimus. Et acutas vocis exclamationes*

uitare debemus: ictus enim fit, & vulnerantur arteriæ acuta atque attenuata nimis acclamatione: & ſi quis ſplendor eſt vocis, conſumitur vno clamore vniuerſus. Et vno ſpiritu continenter multa dicere in extrema cõuenit oratione: ſauces enim caleſiunt, & arteriæ complentur, & uox, quę varie tractata eſt, reducitur in quendam ſonum æquabilem atq; conſtantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur; ne lut accidit in hac re. Nam quæ diximus ad vocem ſeruandam prodeſſe, eadem attinent ad ſuauitatem pronuntiationis: vt quod noſtræ voci proſit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile eſt ad firmitudinem vocis, ſedata vox in principio. quid inſuauius, quàm clamor in exordio cauſſæ? Interualla vocem confirmant, eadem ſententias concinniores diuiſione reddunt, & auditori ſpacium cogitandi relinquunt. Conſeruat vocem cõtinui clamoris remiſſio. & auditorem quidem varietas maximè delectat, cum ſermone animum eius retinet, aut exuſcitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces vulnerat: eadẽ lædit auditorem. Habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius vociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accomodatum. In extrema oratione continens vox remedio eſt uoci. quid? hæc eadem nonne animum vehementiſſimè caleſacit auditoris, in totius concluſione cauſſæ? Quoniam igitur res eadem vocis firmitudine, & pronuntiationis ſuauitudini proſunt: de vtraque re ſimul erit in præſentia dictum; de firmitudinĩ, quæ uiſa ſunt & de ſuauitate, quæ coniuncta fuerunt: cætera ſuo

loco paulo póſt dicemus. Mollitudo igitur vocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis conſideranda eſt. Eam diuidimus in ſermonem, contentionem, amplificationem. Sermo eſt oratio remiſſa, & finitima quotidianæ locutioni. Cōtentio eſt oratio acris, & ad confirmandum, & confutandū accōmodata. Amplificatio eſt oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad miſericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor, dignitatem, demonſtrationem, narrationem, iocationem. Dignitas eſt oratio cum aliqua grauitate, & vocis remiſſione. Demonſtratio eſt, quæ docet remiſſa uoce: quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio eſt rerum geſtarum, aut perinde ut geſtarum expoſitio. Iocatio eſt oratio, quæ ex aliqua re riſum pudentem & liberalem poteſt comparare. Contentio diuiditur in continuationem, & diſtributionem. Continuatio eſt orationis enuntiandæ acceleratio clamoſa. Diſtributio eſt in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri vociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conqueſtionem. Cohortatio eſt, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conqueſtio eſt oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad miſericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuiſa eſt, & hæ partes ipſæ in octo partes alias diſtributæ: harum octo partium, quæ cuiuſque idonea pronuntiatio ſit, demonſtrandum uidetur. Sermo cùm eſt in dignitate, plenis faucibus quam ſedatiſſima

ma et depreſſiſſima voce vti cōueniet, ita tamē, vt ne ab oratoria conſuetudine ad tragicā trāſeamus. Cùm autem eſt in demonſtratione, voce paululum attenuata, crebris interuallis & diuiſionibus oportet vti, vt ipſa pronuntiatione eas res, quas demonſtrabimus, inſerere, atq; interſecare videamur in animis auditorū. Cùm autem ſermo in narratione eſt, tū vocū varietate opus eſt, vt quo quidq; pacto geſtum ſit, ita narrari videatur. Strenuè quod volumus oſtēdere factū, celeriuſculè dicemus: at aliud, otioſè retardabimus. Deinde modo acriter, tū clementer, modeſtè, hilariter in omnes partes cōmutabimus, vt verba, ita pronuntiationē. Si qua iciderint in narratione dicta, rogatā, reſponſa, ſi quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus, vt oīum perſonarū ſenſus, atq; animos voce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione, leniter tremebunda voce, cū parua ſignificatione riſus, ſine vlla ſuſpicione nimię cachinnationis, leniter oportebit à ſermone ſerio torquere ad liberalem iocum uocē. Cùm autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per diſtributionem faciendū eſt, in continuatione adaucto mediocriter ſono vocis, verbis continuandis, vocem quoq; adaugere oportebit, & torquere ſonum, & celeriter cū clamore verba conficere, vt uim uolubilem orationis uociferatio conſequi poſſit. In diſtributione uocē ab imis faucibus exclamatione quā clariſſima adhibere oportet: et quātū ſpatij per ſingulas exclamationes ſumpſerimus, tantum in ſingula interualla ſpatij conſumere iubemur. In amplificationibus, cū cohorta-

tione vtemur. voce attenuatiſſima, clamore leni, ſono æquabili, commutationibus crebris, maxima celeritate: in conqueſtione vtemur voce depreſſa, inclinato ſono, crebris interuallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura vocis ſatis dictum eſt: nunc de Motus corporis *corporis motu dicendum videtur. Motus eſt corporis geſtus & vultus moderatio quædam, quæ pronuntiati conuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronunciantur. Conuenit igitur in vultu pudorem & acrimoniam eſſe. In geſtu nec uenuſtatem cõſpicuam, nec turpitudinem eſſe, ne aut hiſtriones, aut operarij videamur eſſe. Ad eaſdem igitur partes, in quas vox eſt diſtributa, motus quoque corporis ratio videtur eſſe accommodanda. nam ſi erit ſermo cum dignitate, ſtantes in veſtigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, triſtitia, mediocritate vultus ad ſermonis ſentẽtias accommodata. Sin erit in demõſtratione ſermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus: Nam hoc eſt à natura datum, vt quàm proximè tum vultum admoueamus ad auditores, ſi quam rem docere eos, et vehementer inſtigare velimus. Sin erit in narratione ſermo, idẽ motus poterit idoneus eſſe, qui paulò antè demõſtrabatur in dignitate: Sin erit in iocatione, vultu quandam debebimus hilaritatem ſignificare, ſine commutatione geſtus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili vultu, acri aſpectu utemur. Sin contentio fiet per diſtributionem, celeri porrectione brachij, inãbulatione, pedis dextri rara ſupploſione, acri & defixo aſpectu vti oportet. Sin vtemur amplificatione per cohortationem, paulò tar-*

diore

diore & conſideratiore geſtu conueniet vti, ſimilibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin vtemur amplificatione per conqueſtionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nonnunquam ſedato, & conſtanti geſtu, mæſto, & conturbato vultu vti oportebit. Non ſum neſcius, quãtum ſuſceperim negotij, qui motus corporis exprimere verbis, & imitari ſcriptura conatus ſim voces. Verum nec hoc confiſus ſum poſſe fieri, vt de his rebus ſatis commodè ſcribi poſſet: nec, ſi id fieri non poſſet, hoc, quod feci, fore inutile putabam: propterea quòd hic admonere voluimus, quod oporteret; reliqua trademus exercitationi. Hoc ſcire tamen oportet, pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nunc ad theſaurum inuentorum, atque omnium partium rhetoricæ cuſtodem memoriam tranſeamus.

Memoria vtrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiſcatur, aliud dicendi tẽpus magis idoneum dabitur. Nunc, perinde atque conſtet in hac re multum valere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur; placet .n. nobis eſſe artificium memoriam. Quare placeat, alias oſtendemus: in præſentia cuiuſmodi ſit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ, vna naturalis, altera artificioſa. Naturalis eſt ea, quæ noſtris animis inſita, & ſimul cum cogitatione nata. Artificioſa eſt ea, quam confirmat inductio quędam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur ſæpe doctrinã, ars porrò naturæ commoda confirmat & auget: ita fit in hac re, vt nonnunquam naturalis memoria, ſi cui data eſt egre-

De memoria.

Naturalis.

Artificioſa.

gia, ſimilis ſit huic artificioſæ. Porrò hæc artificioſa naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda eſt, ut ſit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis, aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura niteſcat. Quare & illis, q natura memores ſunt, utilis hæc erit inſtitutio; quod tute paulò poſt poteris intelligere. Quòd ſi illi freti ingenio noſtra præceptione non indigerent: tamen iuſta cauſſa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento velimus eſſe. Nunc de artificioſa memoria loquemur. Cõſtat igitur artificioſa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfectè, inſigniter, aut natura aut manu ſunt abſoluti, ut eos facilè naturali memoria comprehẽdere et amplecti queamus, vt ædes, intercolumnium, angulum, fornicem; & alia, quæ his ſimilia ſunt. Imagines ſunt formæ quædam, & notæ, & ſimulacra eius rei, quam meminiſſe volumus: quod genus equi, leones aquilę: quorum memoriam ſi volemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiuſmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines conſtituere oporteat, oſtendemus. Quemadmodum igitur qui literas ſciunt, poſſunt id, quod dictum eſt, ſcribere, & recitare quod ſcripſerũt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, poſſunt, quæ audierũt, in locis collocare, & ex his memoriter pronunciare. Loci enim ceræ, aut chartæ ſimillimi ſunt, imagines literis, diſpoſitio & collocatio imaginum

ſcri-

ſcripturæ, pronunciatio lectioni. Oportet igitur, ſi volumus multa meminiſſe, multos nobis locos cōparare, vt in multi locis multas imagines collocare poſſimus. Itē putamus oportere ex ordine hoc loco habere, ne quādo perturbatione ordinis impediamur, quò ſecius, quoto quoq; loco libebit, uel à ſuperiore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines ſequi, ea, quæ mandatā locis erūt, edere & proferre poſſimus. Nā ut, ſi in ordine ſtantes notos cōplures uiderimus, nihil noſtra interſit utrū à ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorū dicere incipiamus: itē in locis ex ordine collocatis eueniet, vt in quamlibet partē, quoto quoq; loco libebit, imaginib. commoniti dicere poſſimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos, quos aſſumpſerimus, egregiè cōmeditari oportebit, ut perpetuò nobis hærere poſſint. Nam imagines, ſicut literæ, delentur, vbi nihil illis vtimur: loci, tanquā cera remanere debēt. Et ne fortè in numero locorū falli poſſimus, quintū quēq; locū placet notari: quod genus, ſi in quinto loco manū aureā collocemus, & ſi in decimo aliquem notū, cui prænomen ſit Decimo: deinde facile erit ſimiles notas quinto quoq; loco collocare. Itē commodius eſt ī derelicta, quā in celebri regione locos cōparare, propterea ꝙ frequentia & obambulatio hominū conturbat, & infirmat imaginum notas: ſolitudo conſeruat integras ſimulacrorum figuras. Præterea diſſimiles forma, atq; natura loci comparandi ſunt, vt diſtinctè interlucere poſſint: nā ſi quis multa intercolūnia ſumpſerit, cōturbabitur ſimilitudine locorū, vt ignoret

ret quid in quoquo loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos habere oportet. Nam & præter modum ampli uagas imagines reddunt, & nimis anguſti ſæpe non videntur poſſe capere imaginũ collocationẽ. Tũ nec nimis illuſtres, nec vehementer obſcuros locos haberi oportet: ne aut obcæcẽtur tenebris imagines, aut ſplendore præfulgeant. Interualla locorum mediocria eſſe placet, ferè paulò plus aut minus pedum tricenum. Nam vt aſpectus, ita cogitatio minus valet, ſiue nimis procul amoueris, ſiue vehementer prope admoueris id, quod oportet videri. Sed quanquam facile eſt ei, qui paulò plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamẽ ſi quis ad iſta ſatis idoneos inuenire ſe non putabit, ipſe ſibi conſtituat quam volet multos licebit. Cogitatio .n. quamuis regionem poteſt amplecti, & in ea ſitum loci cuiuſdam ad ſuum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit, ſi hac prompta copia contenti non erimus, noſmetipſos nobis cogitatione noſtra regionem conſtituere, & idoneorum locorum commodiſſimam diſtinctionem comparare. De locis ſatis dictum eſt: nunc ad imaginum rationem tranſeamus. Quoniam ergo rerum ſimiles imagines eſſe oportet, & ex omnibus verbis notas nobis ſimilitudines eligere debemus: duplices ſimilitudines eſſe debent, vnæ rerum, alteræ verborum. Rerum ſimilitudines exprimuntur, cum ſummatim ipſorum negotiorum imagines comparamus. Verborum ſimilitudines cõſtituuntur, cum vniuſcuiuſq; nominis & vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam ſæ-

pe vna nota, & imagine ſimplici comprehendemus, hoc modo: Vt ſi accuſator dixerit ab reo hominem veneno necatũ, & hæreditatis cauſſa factum arguerit, & eius rei multos dixerit teſtes & conſcios eſſe. Si hoc primum, vt ad defenſionem nobis expeditum ſit, meminiſſe volemus: in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantẽ faciemus ipſum illum, de quo agetur, ſi formam eius detinebimus: ſi eum non agnouerimus, aliquem ægrotum non de minimo locũ ſumemus, vt citò in mentem venire poſſit, & reum ad lectum eius adſtituemus; dextera poculum, ſiniſtra tabulas, medico teſticulos arietinos tenentem. Hoc modo & teſtium, hæreditatis & veneno necati memoriam habere poterimus: Itẽ deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus. et quotieſcunq; rẽ meminiſſe volemus, ſi formarum diſpoſitione, & imaginum diligenti notatione vtemur, facile ea, q̃ volemus, memoria cõſequemur. Cùm verborum ſimilitudines imaginibus exprimere volemus, plus negotij ſuſcipiemus, & magis ingenium noſtrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit: Iam domuitionem reges Atridæ parant. In loco cõſtituere oportet manus ad cęlum tollẽtem Domitium, cùm à regib. Martijs Loris cędatur. Hoc erit, Iam domuitionem reges. In altero loco Aeſopum & Cimbrum ſubornare Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia verba erunt expreſſa. Sed hæc imaginũ cõformatio tũ valet, ſi naturalem memoriã excuſcitauerimus hac notatione, vt verſu poſito, ipſi nobiſcũ

pri-

primùm tranſeamus his, aut ter eum verſum: deinde cum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo natura ſuppeditabitur doctrina: nam vtraq;, altera ſeparata, minus erit firma; ita tamen vt multo plus in doctrina, atq; arte præſidij ſit. Quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cum ab inſtituto noſtro receſſiſſemus, minus cõmodè ſeruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniam ſolet accidere, vt imagines partim firmæ & acres, & ad mouẽdum idoneæ ſint: partim imbecilles & infirmæ, quæ vix memoriã poſſint excitare: qua de cauſſa vtrunq; fiat, conſiderandũ eſt, vt, cognita cauſsa, quas vitemus, et quas ſequamur imagines, ſcire poſſimus. Docet igitur nos ipſa natura, quid oporteat fieri. Nam ſi quas res in vita videmus paruas, vſitatas, quotidianas, eas meminiſſe non ſolemus: propterea quod nulla niſi noua, aut admirabili re cõmouetur animus: at, ſi quid videmus, aut audimus egregiè turpe, aut honeſtum, inuſitatũ, magnũ, incredibile, ridiculum; id diu meminiſſe conſueuimus. Itaq; quas res ante ora videmus, aut audimus, obliuiſcimur plerunq;: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optimè ſæpe: nec hoc alia de cauſſa põt accidere, niſi quod vſitatæ res facilè à memoria elabuntur, inſignes & nouæ manẽt diutius. Solis exortus, curſus occaſus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiũt: at eclipſes Solis mirantur, quæ rarò accidũt: & Solis eclipſes magis mirantur, quàm Lunæ, quoniã hæ crebriores sũt. Docet ergo ſe natura vulgari, & vſitata re non exſuſcitari; nouitate verò et inſigni quodã negotio commoueri. Imitetur igitur

ars

ars naturā, & quod ea deſiderat, inueniat ; ſi quod oſtendit, ſequatur. Nihil eſt.n. quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum : ſed rerum principia ab ingenio profecta ſunt; & exitus diſciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere conſtituere oportebit, quod genus manere in memoria diutiſſimè poteſt. Id accidet, ſi quam maximè notas ſimilitudines conſtituemus : ſi non mutas, nec vagas, ſed aliquid notum agentes imagines ponemus. Si egregiā pulchritudinē, aut vnicam turpitudinem eis attribuemus: ſi aliqua re exornabimus, vt ſi coronis, aut veſte purpurea, quò nobis notior ſit ſimilitudo: aut ſi qua re deformabimus, vt ſi cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutā inducamus, quò magis inſignita ſit forma : aut ſi ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus: Nā ea res quoq; faciet, vt facilius meminiſſe poſſimus. Nam quas res veras facilè meminimus, eaſdem fictas, & diligenter notatas meminiſſe non eſt difficile. Sed illud facere oportebit, vt identidem primos quoſq; locos imaginum renouādarū cauſſa celeriter animo percurramus. Scio pleroſq; Græcos, qui de memoria ſcripſerunt, feciſſe, vt multorū verborū imagines cōſcriberent, vti, qui eas ediſcere vellent, paratas haberent, ne quid in quærēdo cōſumerent operę: quorū rationē aliquot de cauſſis improbamus. Primū, quod in verborū innumerabilium multitudine ridiculū ſit mille verborū imagines comparare. quantulum.n. poterunt hæc valere, cùm ex infinita verborum copia, modò aliud, modò aliud nos verbū meminiſſe oportebit? Deinde cur volu-

Ars imitatur naturam.

lu-

lumus ab induſtria quenquam remouere, vt ne quid ipſe quærat, cùm illi omnino parata quæſitaque tradamus? Præterea ſimilitudine alia alius magis commouetur. Nam vt ſæpe, formam ſi quam ſimilem cuipiam dixerimus eſſe, non omnes habemus aſſenſores: quòd alij videtur aliud: ita fit in imaginibus, vt, quæ nobis diligenter notæ ſint, eæ parum videantur inſignes alijs. Quare ſibi quenque ſuo commodo conuenit imagines comparare. Poſtremò præceptoris eſt docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut vnum aliquod, aut alterum, non omnia, quæ eius generis erunt, exempli cauſſa ſubijcere. quò res poſſit eſſe dilucidior: vt cum de proœmijs quærendis diſputamus, rationem damus quærendi, non mille proœmiorum genera conſcribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Verborũ memoria. *Nunc ne fortè verborum memoriã, aut nimis difficilem, aut parum vtilem arbitreris, & ipſarum memoria rerũ contentus ſis, quòd & vtiliores ſint, & plus habeant facilitatis; admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velit res faciliores ſine labore & moleſtia facilè meminiſſe, in rebus difficiliorib. eſſe ante exercitatos. Nec nos hanc verborũ memoriã inducimus, vt verſus meminiſſe poſſimus; ſed vt hac exercitatione illa rerum memoria, quæ pertinet ad vtilitatem, confirmetur: vt ab hac difficili conſuetudine ſine labore ad illam facilitatem tranſire poſſimus. Sed cũ in omni diſciplina infirma eſt artis præceptio ſine ſumma aſſiduitate exercitationis: tum*

verò

vero in μνημονικοῖς minimum valet doctrina, niſi induſtria, ſtudio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos ut habeas, & quam maximè ad præcepta accomodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. Non enim, ſicut à cæteris ſtudijs abducimur nonnunquã occupatione, ita ab hac re nos poteſt cauſſa deducere aliqua. Nunquam eſt enim, quin aliquid memoriæ tradere velimus, & tum maximè, cùm aliquo maiore negotio detinemur. Quare cùm ſit vtile facile meminiſſe, non te fallit, quod tantopere vtile ſit, quanto labore ſit appetendum: quod poteris exiſtimare vtilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te hortari non eſt ſententia, ne aut tu noſtro, aut nos tuo ſtudio diffidare, aut minus, quàm res poſtulat, dixiſſe videamur. De quinta parte rhetoricę deinceps dicemus: tu primas quaſque partes in animo frequenta, &, quod maximè neceſſe eſt, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER IIII.

QVONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione conſcripſimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis vti, noſtris exemplis vſi ſumus; & id fecimus preter conſuetudinem Græcorum, qui de hac re ſcripſerunt: neceſſariò faciundum eſt, vt paucis rationem

noſtri

noſtri conſilij demus. Atque hoc nos neceſſitudine facere, non ſtudio ſatis erit ſigni, quòd in ſuperioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti ſumus. Nunc, ſi pauca, quæ res poſtulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum eſt artis, ita vti inſtituimus, perſoluemus. Sed facilius noſtram rationem intelliges, ſi prius, quid illi dicant, cognoueris.

De pronunciatione. *Compluribus de cauſis putant oportere, cum ipſi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem vniuſcuiuſque generis ab Oratore, aut Poeta probato ſumptum ponere exemplum. & primùm ſe id modeſtia commotos facere dicunt, propterea quòd videatur eſſe oſtentatio quædam, non ſatis habere præcipere de artificio, ſed ipſos etiam videri velle artificioſè gignere exempla. Hoc eſt, inquiunt, oſtentare ſe, non artem oſtendere. Quare pudor in primis eſt ad eam rem impedimento; ne nos ſolos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere videamur. Etenim cùm poſſimus ab Ennio ſumptum, aut à Graccho ponere exemplum videtur eſſe arrogantia illa relinquere, & ad ſua deuenire. Præterea exempla teſtimoniorum locum obtinent. id enim, quod admonuerit, & leuiter fecerit præceptio, exemplo ſicut teſtimonio comprobatur. Non igitur ridiculus ſit, ſi quis in lite, aut in iudicio domeſtico pugnet, & ſui ipſius teſtimonio abutatur? vt enim teſtimonium, ſic exemplum rei confirmandæ cauſſa ſumitur. Non ergo oportet hoc, niſi à probatiſſimo ſumi, ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipſum confirmationis. Etenim neceſſe*

eſt, aut ſe omnibus anteponant, & ſua maximè probent: aut negent optima eſſe exempla, quæ à probatiſſimis oratoribus aut poetis ſumpta ſunt. Si ſe omnibus anteponant, intolerabili arrogantia ſunt: ſi quos ſibi præponant, & eorum exempla ſuis exemplis non putent præſtare: non poſſunt dicere: quare ſibi illos anteponant. Quid igitur ipſa auctoritas antiquorum? Nam cùm res probabiliores, tum hominum ſtudia, ad imitandum alacriora reddit, imò erigit omnium cupiditates, & acuit induſtriam, cùm ſpes iniecta eſt poſſe imitando Gracchi, aut Craſſi conſequi facultatem. Poſtremò hoc ipſum eſt ſummũ artificium, res varias & diſpares in tot poematibus & orationibus ſparſas, & vagè diſiectas, ità diligenter eligere, vt vnumquodque genus exemplorum ſub ſingulos artis loco ſubijcere poſſis. Hoc ſi induſtria ſolùm fieri poſſet? tamen eſſemus laudandi, cùm talem laborem non fugiſſemus: nunc verò ſine ſummo artificio non poteſt fieri. Quis eſt enim, qui niſi ſummè teneat artem, poſſit ea, quæ iubeat Ars de tanta & tam diffuſa ſcriptura notare & ſeparare? Cæteri cùm legunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores & poetas, neque intelligunt quare commoti probent, quòd ſcire non poſſunt vbi ſit, nec quid ſit, nec quo modo factũ ſit id, quod eos maximè delectet. At is, qui & hæc omnia intelligit, & idonea maximè eligit, & omnia in arte maximè ſcribenda redigit in ſingulas rationes præceptionis, neceſſe eſt eius rei ſummus artifex ſit. Hoc igitur ipſum maximum artificium eſt, in arte ſua poſſe & alienis exem-

*plis vti. Hæc illi cùm dicunt, magis nos auctoritate ſua commouent, quàm veritate diſputationis. Illud enim veremur, ne cui ſatis ſit ad contrariam rationem probandam, quòd ab ea ſteterint ij, qui et inuēto res huius artificij fuerunt, & vetuſtate iam ſatis omnibus probati ſunt. Quòd illorum auctoritate remota, res omnes volent cum re comparare, intelligent non omnia eſſe concedenda antiquitati. Primùm igitur, quod ab eis modeſtia dicitur, videamus, ne nimium inutiliter & pueriliter proferatur. Nam ſi tacere, & nihil ſcribere modeſtia eſt: cur quicquā ſcribunt, aut loquuntur? Sin aliquid ſuum ſcribunt: cur quo ſecius omnia ſcribant, impediuntur modeſtia? quaſi ſi quis ad Olympiacum venerit curſum, & ſteterit vt mittatur, impudentesq; illos dicat eſſe, qui currere cœperint, ipſe intra carcerem ſtet, & narret alijs, quomodo Ladas, aut Boius cum Sicyonijs curſitarint: Sic iſti, cùm in artis curriculum deſcēderūt, illos, qui in eo, quod eſt artificij, elaborent, aiunt facere immodeſtè: ipſi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut ſcriptorē, ſic vt in * ſtudium artis rhetoricæ prodire non audeant. Non auſim dicere, ſed tamen vereor, ne, qua in re laudem modeſtiæ venentur, in ea ipſa re ſint impudentes. Quid enim tibi vis, aliquis inquiet? artem tuam ſcribis: gignis nobis nouas præceptiones, eas ipſe confirmare non potes: ab alijs exempla ſumis: vide ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. Iā ſi eorum volumina prehenderint antiqui oratores, & poetæ, & ſuum quiſque de libris ſuis*

rem omnino.

ſtudiū.

tulerint, nihil iſtis, quod ſuū velint, relinquetur. At exempla, quoniam teſtimoniorum ſimilia ſunt, item conuenit, vt teſtimonia, ab hominibus probatiſſimis ſumi. Primùm omniū exempla ponuntur hic non confirmādi, neq; teſtificandi cauſſa, ſed demonſtrādi. Non enim, cùm dicimus eſſe exornationē, quæ, verbi cauſſa, conſtet ex ſimiliter deſinentibus verbis, & ponimus hoc exemplum à Craſſo, Quod poſſumus & debemus, teſtimonium collocamus, ſed exemplum. Hoc igitur intereſt inter exemplum & teſtimoniū. Exemplo demōſtratur id, quod dicimus, cuiuſmodi ſit. Teſtimonio eſſe illud ita, vt nos dicimus, confirmatur. Præterea oportet teſtimonium cùm re conuenire; aliter enim rem non poteſt confirmare: at id, quod illi faciunt, cùm re nòn conuenit. Quid ita? quia pollicētur artem ſe ſcribere, & exempla proferunt ab ijs plerunq; qui artem neſcierunt. Tum quis eſt qui poſſit id, quod de arte ſcripſerit, comprobare, niſi aliquid ſcribat ex arte? Contraq; faciunt, quàm polliceri videtur. Nam cùm ſcribere artem inſtituunt, uidentur diſcere ſe excogitaſſe quod alios docerent: cùm verò ſcribunt, oſtendunt nobis, quid alij excogitarint. At hoc ipſum difficile eſt, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? vtrū laborioſū, an artificioſū? Si laborioſum, nō ſtatim præclarum. Sūt enim multa laborioſa, quæ ſi faciatis, non cōtinuò gloriemini, niſi fortè etiam ſi veſtra manu fabulas, aut orationes totas tranſcripſiſſetis, glorioſum putaretis. Sin autem iſtud artificium egregium dicitis: videte, ne inſueti rerū maiorū videamini, ſi vos parua res, ſicuti Exempium & teſtimoniū differunt.

magna, delectat. Nā iſto modo eligere rudis quidem nemo poteſt, ſed ſine ſummo artificio multi. Quiſquis enim audierit de arte paulò plus, in elocutione præſertim, omnia videre poterit, quæ ex arte dicuntur facere nemo poterit, niſi eruditus. Ita vt, ſi de tragœdijs Ennij velis ſententias eligere, aut de Pacuuianis periodos; ſed, quia planè rudis id facere nemo poterit, cùm feceris te literatiſſimum putes: ineptus ſis: propterea quod id facilè faciat quiuis mediocriter literatus. Itē, ſi cùm ex orationib. aut poematibus elegeris exempla, quæ certis ſignis artificij notata ſunt, quia rudis id nemo facere poſſit, artificioſiſſime te feciſſe putes, erras: propterea ꝙ iſto ſigno videmus te nonnihil eius ſcire, alijs ſignis te ſcire multa intelligimus. Quòd ſi artificioſum eſt intelligere quæ ſunt ex arte ſcripta, multò eſt artificioſius ipſum ſcribere ex arte. Qui. n. ſcribit artificiosè, ab alijs cōmode ſcripta facilè intelligere poterit: qui eliget facilè, nō continuò ipſe commodè ſcribit. Et ſi eſt maximè artificioſum, alio tēpore vtantur ea facultate, non tū cùm parere ipſi, & gignere, & proferre debent. Poſtremò in eo vim artificij conſumant; vt ipſi ab alijs potius eligendi, quā aliorū boni electores exiſtimentur. Contra ea, quæ ab ijs dicuntur, quid dicunt alienis ſe exemplis vti oportere, ſatis eſt dictum. Nunc, quę ſeparatim dici poſſunt, conſideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo ꝙ alienis vtantur, peccare: tū etiam magis delinquere, ꝙ à multis exempla ſumant: ſed de eo, quod poſtea diximus, antè videamus. Si concederem aliena oportere aſſumere exempla, vincerem

vnius

vnius oportere. Primùm, quod cõtra hoc nulla ſtaret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quelibet, qui ſibi in omnes res ſuppeditaret exempla, vel poetam, vel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde intereſt magni eius, qui diſcere vult, vtrum vnum omnia, an omnia neminem, ſed aliud alium putet conſequi poſſe. Si enim putabit poſſe omnia penes vnum conſiſtere, ipſe quoque ad omnium nitetur facultatem: ſi id deſperabit, in paucis ſe exercebit ipſis enim contentus erit. Nec mirum, cùm ipſe præceptor artis omnia penes vnum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis à Catonis, à Gracchis, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Craſſo, Antonio, cęteriſq;, item ſumptis aliis à poetis, & hiſtoriarum ſcriptoribus, neceſſe erit eum, qui diſcet, ab omnibus putare omnia, ab vno pauca, vix potuiſſe ſumi. Quare ſi vnius alicuius eſſe ſimilem ſatis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, ſolum habere ſe poſſe diffidet. Ergo inutile eſt ei, qui diſcere vult, putare non vnum omnia poſſe. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, ſi ab vno exempla ſumpſiſſent. Nunc hoc ſigni eſt ipſos artis ſcriptores non putaſſe unum potuiſſe in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque ſua protulerunt, neque unius alicuius, aut denique duorum, ſed ab omnibus oratoribus, & poetis exempla ſumpſerunt. Deinde, ſi quis velit artem demonſtrare nihil prodeſſe ad dicendum, non male vtatur hoc adiumento, quòd vnus omnes artis partes conſequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omninò

improbent artem, id non ridiculum eſt, ipſum ſcriptorem artis ſuo iudicio comprobare? Ergo ab vno ſumẽda fuiſſe docuimus exempla, ſi ſemper aliunde ſumerentur. Nunc omnino aliunde ſic intelligemus ſumenda non fuiſſe. Primùm omnium, quod ab artis ſcriptore affertur exemplum, de eius artificio debet eſſe, nõ vt ſi quis purpuram, aut aliud quippiã vendẽs, dicat, Sume à me, ſed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; oſtendam. Si merces ipſi qui venditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aut ſi aceruos ſe dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant quod oſtendant: ſi Triptolemus, cùm hominibus ſemen largiretur, ipſe ab alijs hominibus id mutuaretur: aut ſi Prometheus, cùm mortalibus ignem diuidere uellet, ipſe à vicinis cum teſta ambulãs, carbunculos corrogaret; non ridiculũ videretur? Iſti magiſtri, omnium dicendi præceptores non vidẽtur ſibi ridiculè facere, cùm id, quod alijs pollicẽtur: ab alijs quærunt. Si qui ſe fontes maximos penitus abſconditos aperuiſſe dicat, & hæc ſitiens quàm maximè loquatur, neque habeat quo ſitim ſedet, nõ irrideatur? Iſti cùm non modò dominos ſe fontium, ſed ſeipſos fontes eſſe dicant, & omnium rigare debeant ingenia; non putant fore ridiculum, ſi, cùm id polliceantur alijs, areſcant ipſi ſiccitate. Chares à Lyſippo ſtatuas facere non iſto modo didicit, vt Lyſippus caput oſtenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycletis: ſed omnia coràm magiſtrum facientem videbat, ceterorum opera vel ſua ſponte cõſiderare poterat. Iſti credũt, eos, qui hæc velint diſce-

re, alia ratione doceri poſſe commodius. Praeterea ne poſſunt quidem ea, quae ſumuntur ab alijs, exempla, tam eſſe accommodata ad artem, quàm propria, propterea quòd in dicēdo leuiter vnuſquiſque locus plerunque tangitur, ne ars appareat; in precipiendo expreſsè cōſcripta ponere oportet exempla, vt in artis formā conuenire poſſint; & poſt in dicendo, ne poſſit ars eminere, & ab omnibus videri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoſcatur, ſuis exemplis melius eſt uti. Poſtremò haec quoque res nos duxit ad hanc rationem, quòd nomina rerum Graeca, quae conuertimus, ea remota ſunt à cōſuetudine. Quae enim res apud noſtros non erant, earum rerum nomina non poterant eſſe vſitata. Ergo haec aſperiora primò uideantur neceſſe eſt, idque fiet rei, non noſtra difficultate. Reliquum ſcripturae conſumetur in exemplis. Haec aliena ſi poſuiſſemus, factum eſſet, ut, quod commodius eſſet in hoc libro, id noſtrum nō eſſet: quod aſperius & inuſitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incōmoditatem fugimus. His de cauſſis, cùm artis inuentionem Graecorum probaſſemus, exemplorum rationem ſecuti non ſumus. Nunc tempus poſtulat, vt ad elocutionis praecepta tranſeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis praeceptio. Primùm dicemus, quibus in generibus ſemper omnis oratoria elocutio debeat eſſe: Deinde oſtendemus, quas res ſemper habere debeat.

SVNT igitur tria genera, quae nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non vitioſa conſumitur: Tres dicendi figurae.

vnam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. Grauis eſt, quæ conſtat ex verborum grauium magna, & ornata conſtructione. Mediocris eſt, quę conſtat ex humiliore, neque tamen ex infima, & peruulgatiſſima verborum dignitate. Attenuata eſt, quæ demiſſa eſt vſque ad vſitatiſſimã puri ſermonis conſuetudinem. In graui figura conſumetur oratio, ſi quæ cuiuſque rei poterunt ornatiſſima verba reperiri, ſiue propria, ſiue trãslata, ſiue extranea, ad vnamquanque rem accommodabuntur: & ſi graues ſententiæ, quæ in amplificatione & commiſeratione tractantur, eligentur: & ſi exornationes ſententiarum aut verborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus poſt dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis eſt veſtrum iudices, qui ſatis idoneam poſſit in eum pœnam excogitare, qui prodere hoſtibus patriã cogitarit? quod maleficium cum hoc ſcelere comparari: quod huic maleficio dignum ſupplicium poteſt inueniri? In ijs, qui violaſſent ingenuam, matremfamilias conſtupraſſent, pulſaſſent aliquem, aut poſtremò necaſſent, maxima ſupplicia maiores noſtri conſumpſerunt: huic truculentiſſimo ac nefario facinori ſingularem pęnã non reliquerunt? Atque in alijs maleficijs ad ſingulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit, huius ſceleris qui ſunt affines, vno conſilio vniuerſis ciuibus atrociſſimas calamitates machinãtur. O feros animos, ò crudeles cogitationes, ò derelictos ab humanitate homines quid agere auſi ſunt, aut cogitare potuerunt, quo pacto hoſtes, reuulſis maiorũ

ſepul-

*ſepulchris,deiectis mœnibus ouantes irruerent in ciui
tatem; quomodo, deum ſpoliatis tẽplis, optimatibus
trucidatis,alijs arreptis,in ſeruitutẽ matribus fami-
lias, & ingenuis ſub hoſtilem libidinem ſubiectis,
vrbs acerbiſſimo cõcidat incendio conflagrata: qui ſe
non putant id,quod voluerint,ad exitum perduxiße,
niſi ſanctiſſimæ patriæ miſerandum ſcelerati uiderẽt
cinerem. Nequeo verbis conſequi iudices,in dignita-
tem rei:ſed negligentius id fero,quia vos mei non in-
digetis. Veſter enim uos animus amantiſſimus reip.
facilè edocet, vt eũ,qui fortunas omniũ voluerit pro
dere, præcipitẽ perturbetis ex ea ciuitate,q̃ iſte ſpur-
ciſſimorũ hoſtiũ dominatu nefario voluerit obruere.*

*In mediocri figura uerſabitur oratio,ſi hæc,vt an-
tè dixi,aliquantulum demiſerimus, neque tamen ad
infimum deſcenderimus, ſic: Quibuſcum bellum ge-
rimus,iudice uidetis:eum ſocijs,qui pro nobis pugna
re,& imperium noſtrum nobiſcum ſimul,virtute &
induſtria conſeruare ſoliti ſunt. Hic cùm ſe, & opes
ſuas, & copiam neceſſariorum norunt, tùm verò ni-
hil minus propter propinquitatem, & omnium re-
rum ſocietatem, quid in omnibus rebus populus R.
poſſet,ſcire & æſtimare poterant. Hi, cùm deliberaſ-
ſent nobiſcum bellum gerere, quæſo, quæ res erat,
qua freti bellum ſuſcipere conarentur? cum multo
maximam ſociorum partem in officio manere intelli-
gerent, cum ſibi non multitudinem militum,non ido-
neos Imperatores,non pecuniam publicam præſtò eſ
ſe uiderent? non denique ullam rem,quæ res pertinet
ad bellum adminiſtrandum? Si cum finitimis de finib.*

bellum

bellum gererent; ſi totum certamen in vno prælio poſitum putarent: tamen omnibus rebus inſtructiores, ac paratiores venirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim vi, partim volũtate cõſenſerunt, cùm aut armis, aut liberalitate à populo R. ſuperati eſſent, ad ſe trãſferre tantulis viribus conarentur. Quæret aliquis, Quid Fregellani, non ſua ſponte conati ſunt? Eò quidem minus iſti facilè conarẽtur, quo illi, quẽadmodum deſciſſent, videbant. Nam rerum imperiti, qui vniuſcuiuſque rei de rebus antè geſtis exempla petere non poſſunt, iĩ per imprudentiã facilè deducũtur in fraudem. At ij, qui ſciunt quid aliis acciderit, facilè ex aliorum euentu ſuis rationibus poſſunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla ſpe freti arma ſuſtulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuiſſe, vt imperium populi R. tẽtare auderet, nullis copiis fretus? Ergo aliquid fuiſſe neceſſe eſt, qđ aliud niſi id, quod dico, poteſt eſſe? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum, & quotidianũ ſermonem demiſſum eſt, hoc erit exemplum: Nam, vt fortè hic in balneas venit, cæpit, poſtquam perfuſus eſt, defricari. Deinde, vbi viſum eſt vt in alueũ deſcenderet, ecce ibi iſte de tranſuerſo, Heus, inquit, adoleſcens, pueri tui modò me pulſauerũt, ſatisfacias oportet. Hic q̃ id ætatis ab ignoto præter cõſuetudinẽ appellatus eſſet, erubuit. Iſte clarius eadẽ, & alia dicere cœpit. Hic vix tã dẽinqt, ſine me conſiderare. Tũ verò iſte cæpit clamare voce iſta, q̃ facilè cuiuis rubores eijcere poſſet: Ita petulans es, atq; acer, ut ne ad ſolariũ qdẽ idoneus, ut

mihi

mihi videtur, ſed penes ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitus ſis? Cōturbatus eſt adoleſcens: nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas verſarētur, imperito eiuſmodi conuiciorum. Vbi enim iſte vidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, vt omnia ſine famę detrimento facere poſſet? Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterant. Erit enim & attenuata verborum cōſtructio quędā, & itē alia in grauitate, alia poſita in mediocritate. Eſt autem cauendum, ne, dum hæc genera conſectemur, infinitima & propinqua vitia veniamus. Nam graui figuræ quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt: quę rectè videbitur appellari, ſi ſufflata nominabitur. Nā vt corporis bonam habitudinē tumor imitatur ſæpe: ita grauis oratio ſæpe imperitis videtur ea, quæ turget & inflata eſt, cùm aut nouis, aut priſcis verbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nā qui perduelibus vēditat patriā, non ſatis ſupplicij dederit, ſi præceps in Neptunias depulſus erit lacunas. Pœnitet igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt, campos ſuſtulit pacis. In hoc genus plerique cùm declinaſſent, & ab eo, quò profecti ſunt, aberrauerunt, & ſpecie grauitatis falluntur, nec proſpicere poſſunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & diſſolutum, eò quòd ſine neruis & articulis fluctuat huc & illuc, nec poteſt

Vitia abutētiū figuris dicēdi.

confirmare, nec viriliter ſeſe expedire. id eſt huiuſmodi: Socij noſtri cùm belligerare nobiſcum vellent, profectò ratiocinati eſſent etiam atque etiam quid poſſent facere, ſi quidem ſua ſponte facerent, et non haberent huic auditores multos, & malos homines, & audaces. ſolent enim diu cogitare omnes, qui magna negotio volunt agere. Non poteſt huiuſmodi ſermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quicquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. Qui non poſſunt in illa facetiſſima verborum attenuatione commodè uerſari, veniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum eſt exile nominari, cuiuſmodi eſt hoc: Nam iſtic ille in balneas acceſſit: ad hunc poſtea dixit, Hic tuus ſeruus me pulſauit. poſtea dixit hic illi, Conſiderabo. poſt ille huic conuicium fecit, & magis magisq; præſentibus multis clamauit. Friuolus hinc quidem iam & illiberalis eſt ſermo. non enim adeptus eſt id, quod habet attenuata figura, puris verbis & electis compoſitam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatam, dignitate afficiunt exornationes, de quibus poſt loquemur: quæ ſi raræ diſponentur, diſtinctam ſicuti coloribus; ſi crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, vt grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata: deinde identidem commutentur, ut facile ſatietas uarietate uitetur.

De ornamentis. QVONIAM, quibus in generibus elocutio verſari debeat, dictū eſt, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio cōmoda & perfecta. Quę maximè ad

modum

modum oratori accommodata eſt, tres res in ſe debet habere, elegantiã, compoſitionem, dignitatem. Elegantia eſt, quæ facit, vt vnumquidq; pure & apertè dici videatur. Hæc diſtribuitur in latinitatem & explanationem. Latinitas eſt, quæ ſermonem purum conſeruat ab omni vitio remotum. Vitia in ſermone, quò minus is latinus ſit, duo poſſunt eſſe, ſolœciſmus & barbariſmus. Solœciſmus eſt, cum in verbis pluribus conſequens verbum ſuperiori non accomodatur. Barbariſmus eſt, cũ verborũ aliquod vitioſe effertur. Hæc qua ratione vitare poſſimus, in arte grãmatica dilucide diſcemus. Explanatio eſt, quæ reddit apertã & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, vſitatis verbis & proprijs. Vſitata ſunt ea, quæ verſantur in ſermone, & conſuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei verba ſunt, aut eſſe poſſunt, qua de loquemur. Compoſitio eſt verborũ cõſtructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. Ea conſeruabitur, ſi fugiemus crebras vocalium concurſiones, quæ vaſtam atq; hiantem orationẽ reddũt, vt hoc eſt: Baccæ ænee amœniſſimæ impẽdebant. Et ſi vitabimus eiuſdem litteræ nimiam aſſiduitatem cui vitio verſus hic erit exemplo: nam hic nihil prohibet in vitijs, alienis exemplis vti: O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tuliſti. Et hic eiuſdẽ poetę. Quicquam quiſquã cuiquam, quod conuenit, neget. Et ſi eiuſdem verbi aſſiduitatem nimiam fugiemus. ea eſt huiuſmodi: Nã cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non eſt fidem habere. Et ſi nõ vtemur continẽter ſimiliter cadentibus verbis, hoc modo: Flentes,

ploran-

ploranteſ, lacrymanteſ, obteſtanteſ. Et ſi verborum tranſiectionem vitabimus, niſi quæ erit concinna, qua de re poſterius loquemur. Quo in uitio eſt Lucilius aſſiduus, vt hoc eſt in priore libro: Has res ad te ſcriptas Luci miſimus Aeli. Item, fugere oportet longam verborum continuationem, quæ, & auditoris aures, & oratoris ſpiritum lædit. His uitijs in compoſitione vitatis, reliquum operis conſumendum eſt in dignitate. Dignitas eſt, quæ reddit ornatam oratione̅ varietate diſtinguens. Hæc & in verboru̅, & ſententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio eſt, quæ ipſius ſermonis inſignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio eſt, quę non in uerbis, ſed in ipſis rebus quandam habet dignitatem.

De uerboru̅ exornationib. REPETITIO *eſt, cum continenter ab vno, atq; eodem verbo in rebus ſimilibus & diuerſis principia ſumuntur, hoc modo: Vobis iſtud attribuendum eſt, uobis gratia habenda, uobis res iſta erit honori. Item, Scipio Numantiam ſuſtulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem ſeruauit. Item, Tu in forum prodire, tu lucem conſpicere, tu in horum conſpectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quicqua̅ ab iſtis petere, audes ſupplicium deprecari? Quid eſt, quod poſſis defendere? quid eſt, quod audeas poſtulare? quid eſt, quod tibi putes concedi oportere? Non iuſiurandum reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non denique in omni dedecore volutatus es? Hæc exornatio, cùm multum uenuſtatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare videtur eſſe*

adhi-

adhibenda, & ad exornandam, & augendam orationem. Conuerſio eſt, per quam non, ut antè, primum repetimus verbum, ſed ad poſtremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos populus R. iuſtitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item, Ex quo tempore concordia de ciuitate ſublata eſt, libertas ſublata eſt, fides ſublata eſt, amicitia ſublata eſt. Item, C. Lælius homo nouus erat, ingenioſus erat, doctus erat, bonis viris & ſtudioſis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cùm iſtos, vt abſoluant te, rogas; vt perirent, rogas; ut exiſtimationem negligant, rogas; vt leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio eſt, quæ utranque complectitur exornationem, & hanc, & quam ante expoſuimus; ut & repetatur idem primum verbũ ſæpius, & crebrò ad idẽ poſtremũ reuertamur, hoc modo: Qui ſunt qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienſes. qui ſunt, qui crudele bellũ in Italia geſſerũt? Carthaginienſes? qui ſunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienſes. qui ſunt, qui ſibi poſtulant ignoſci? Carthaginienſes. videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item, Quem ſenatus damnarit: quem populus Ro. damnarit: quem omnium exiſtimatio damnarit, eum vos ſententiis veſtris abſoluetis? Traductio eſt, quæ facit, vt cùm idem verbum crebrius ponatur, non modò non offendat animum, ſed etiam concinniorem orationem reddat; hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucũdius uita, is cum virtute uitam non poteſt colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui ſi fuiſſet homo, nũquã tam crudeliter uitã hominis petiiſſet.

Conuerſio.

Cõplexio.

Traductio.

tiſſet. At erat inimicus: ergo inimicum ſic vlciſci uoluit, vt ipſe ſibi reperiretur inimicus. Itē, Diuitias ſine diuitum eſſe: tu uero virtutem præfert diuitijs. nā ſi voles diuitias cum virtute cōparare: vix ſatis idonea tibi videbuntur diuitię, quæ uirtutis pediſſeque ſint. Ex eodem genere exornationis eſt, cùm idē verbum modò ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam ſtudioſè curas, quæ multas tibi dabit curas? Item. Amari iucundum eſt, ſi curetur ne quid inſit amari. Item, veniam ad vos, ſi mihi ſenatus det veniam. In his quatuor generibus exornationum, quę adhuc propoſitę ſunt, non inopia verborum fit, vt ad idem verbum redeatur ſæpius: ſed in eſt feſtiuitas quædam, quæ facilius auribus dijudicari, quam verbis demonſtrari poteſt. Contentio eſt, cùm ex contrarijs verbis, oratio conficitur, hoc pacto. Habet, aſſentatio iucunda principia, eadem exitus amariſſimos afferit. Item inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, in otio tumultuaris, in tumultu ſolus ex otioſus: in re frigidiſſima cales, in feruentiſſima friges. Tacito cùm opus eſt, clamas: cū loqui conuenit, obmuteſcis. Ades, abeſſe vis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem deſideras. In concione de virtute loqueris, in prælio præ ignauia turbæ ſonitum perferre nō potes. Hoc genere ſi diſtinguemus orationem, & ornati & graues poterimus eſſe. Exclamatio eſt, quæ conficit ſignificationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut vrbis, aut loci, aut rei cuiuſpiam compellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane,

Contentio.

Exclamatio.

cuius

cuius mortui quoq; nomẽ ſplendori ac decori eſt ciuitati. Tui clariſſimi ne potes ſuo ſanguine abluerunt inimicorũ crudelitatem. Item, O perſidioſæ Fregellæ, quàm facile ſcelere veſtro cõtabuiſtis: vt cuius nitor vrbis Italiam nuper illuſtrauit, eius nunc vix fundamẽtorũ reliquiæ maneãt. Item, Bonorum inſidiatores latrocinio uitam innocentiſſimi cuiuſq; petiſtis: tantam ne ex iniquitate iudiciorum veſtris calũnijs aſſumitis facultatẽ? Hæc exclamatione, ſi loco vtemur et rarò & cum rei magnitudo poſtulare videbitur: ad quã volemus indignationẽ animũ auditoris adducemus. Interrogatio nõ omnis grauis eſt, neque concinna, ſed hæc, quæ, cum enumerata ſunt ea, quæ obſunt cauſæ aduerſariorum confirmet ſuperiorem orationem, hoc pacto: Cùm igitur hæc omnia faceres, diceres, adminiſtrares, vtrum animos ſociorum a repub. remouebas & alienabas? an non? & vtrumne aliquẽ exornari oportuit, qui iſta prohiberet, ac fieri nõ ſineret, an non? Ratiocinatio eſt, per quam nos ipſi à nobis rationem poſcimus quare quidq; dicamus; & crebro noſmet à nobis petimus vniuſcuiuſq; propoſitionis explanationem. Ea eſt huiuſmodi. Maiores noſtri ſi quam vnius peccati mulierem damnabant, ſimplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicarant, eam venefici quoque damnatam exiſtimabant. Quid ita? quia neceſſe eſt eam, quæ ſuum corpus addixerit turpiſſime cupiditati, timere per multos. Quos iſtos? virum, parentes, cæteros, ad quos videt ſui dedecoris infamiam pertinere. Quid poſtea? quos tan-

Interrogatio.

Ratiocinatio.

topere timeat, eos neceſſe eſt vt; quoquo modo poſſit veneficio petat. Cur? quia nulla poteſt honeſta ratio retinere eã, quam magnitudo peccati facit timidam intemperantia audacem, natura muliebris inconſideratam. Quid veneficii damnatam? quid? putabant impudicam quoq; neceſſariò. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium cauſſa, quam turpis amor & intemperans libido commouere potuit: cum cuius animus mulieris eſſet corruptus, eius corpus caſtum eſſe non putarint. Quid in viris? idem ne hoc obſeruabant? minimè. Quid ita? quia viros ad vnumquodque maleficiũ ſingulæ cupiditates impellunt; mulieres ad omnia maleficia cupiditas vna ducit. Item: Bene maiores noſtri hoc comparauerũt, vt neminẽ regem, quem armis cepiſſent, vita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dediſſet, iniquum erat in eorum ſupplicio conſumere, quos eadem fortuna paulò antè in ampliſſimo ſtatu collocarat. Quid, quod exercitũ contraduxit? deſino meminiſſe. Quid ita? quia viri fortis eſt, qui de victoria contendãt, eos hoſtes putare; qui victi ſunt, eos homines iudicare; vt poſſit bellum fortitudo minuere, pacẽ humanitas augere. At ille, ſi viciſſet, num idem feciſſet? non profectò tam ſapiens fuiſſet. Quid igitur ei parcis? talem ſtultitiam cõtemnere, nõ imitari conſueui. Hæc exornatio ad ſermonem vehementer accommodata eſt, & animum auditoris retinet tum venuſtate ſermonis, tum rationũ expectatione. Sententia eſt oratio ſumpta de vita, quæ, aut quid ſit, aut quid eſſe oporteat ĩ vita, breuiter oſtẽdit, hoc modo: Difficile eſt primum

Sententia.

uirtutẽ reuereri, q ſẽper ſecunda fortuna ſit uſus. Itẽ: Liber eſt is exiſtimãdus, qui nulli turpitudini ſeruit. Itẽ: Egens æquè eſt is qui non ſatis habet & is , cui nihil ſatis poteſt eſſe. Itẽ: Optima viuendi ratio eſt eligenda: eã iucundam conſuetudo reddet. Huiuſmodi ſententiæ ſimplices non ſunt improbandæ: propterea quod habet breuis expoſitio, ſi rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandũ eſt genus ſententiæ, quod confirmatur ſubiectione rationis, hoc modo: Omnes bene viuendi rationes in virtute ſunt collocãdæ: propterea quod ſola virtus in ſua poteſtate eſt, omnia præter eam ſubiecta ſunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius ſecuti ſunt, hi, ſimul ac fortuna dilapſa eſt, deuolant omnes. Cùm enim receſſit ea res, quæ fuit conſuetudinis cauſa, nihil ſupereſt, quare poſſint in amicitia retineri. Sunt itẽ ſententiæ, quę duplices efferuntur, hoc modo ſine ratione: Errant qui in proſperis reb. omnes impetus fortunæ ſe putant fugiſſe. Sapiẽter cogitant, qui tẽporibus ſecundis caſus aduerſos reformidãt. Cũ ratione, hoc pacto: Qui adoleſcentiũ peccatis ignoſci putant oportere, fallũtur, propterea, ꝙ ætas illa nõ eſt impedimẽto bonis ſtudijs: at hi ſapiẽter faciunt, qui adoleſcẽtes maximè caſtigant, vt quib. virtutib. oẽm vitã tueri poſſint, eas in ætate maturiſſima velint cõparare. Sẽtentias interponi raro cõuenit, vt rei actores, nõ viuẽdi præceptores, eſſe uideamur, cũ ita interponẽtur, multũ afferẽt ornamẽti. nã neceſſe eſt, animo eã cõprobet tacitus auditor, cùm ad cauſſam uideat accommodari rem certam ex

bellum gererent; ſi totum certamen in vno prælio poſitum putarent: tamen omnibus rebus inſtructiores, ac paratiores venirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim vi, partim volũtate cõſenſerunt, cùm aut armis, aut liberalitate à populo R. ſuperati eſſent, ad ſe trãſferre tantulis viribus conarentur. Quæret aliquis, Quid Fregellani, non ſua ſponte conati ſunt? Eò quidem minus iſti facilè conarētur, quo illi, quẽadmodum deſciſſent, videbant. Nam rerum imperiti, qui vniuſcuiuſque rei de rebus antè geſtis exempla petere non poſſunt, ij per imprudentiã facilè deducũtur in fraudem. At ij, qui ſciunt quid alijs acciderit, facilè ex aliorum euentu ſuis rationibus poſſunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla ſpe freti arma ſuſtulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuiſſe, vt imperium populi R. tẽtare auderet, nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuiſſe neceſſe eſt, q̃d aliud niſi id, quod dico, poteſt eſſe? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum, & quotidianũ ſermonem demiſſum eſt, hoc erit exemplum: Nam, vt fortè hic in balneas venit, cæpit, poſtquam perfuſus eſt, defricari. Deinde, vbi uiſum eſt vt in alueũ deſcenderet, ecce ibi iſte de tranſuerſo, Heus, inquit, adoleſcens, pueri tui modò me pulſauerũt, ſatisfacias oportet. Hic q̃ id ætatis ab ignoto præter cõſuetudinẽ appellatus eſſet, erubuit. Iſte clarius eadẽ, & alia dicere cœpit. Hic vix tã dẽinq̃t, ſine me conſiderare. Tũ verò iſte cæpit clamare voce iſta, q̃ facilè cuiuis rubores eijcere poſſet: Ita petulans es, atq; acer, ut ne ad ſolariũ q̃dẽ idoneus, ut

mihi videtur, ſed penes ſcenam, & in eiuſmodi locis exercitus ſis? Cõturbatus eſt adoleſcens: nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas verſarẽtur, imperito eiuſmodi conuiciorum. Vbi enim iſte vidiſſet ſcurram exhauſto rubore, qui ſe putaret nihil habere, quod de exiſtimatione perderet, vt omnia ſine famę detrimento facere poſſet? Igitur genera figurarum ex ipſis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata verborum cõſtructio quędã, & itẽ alia in grauitate, alia poſita in mediocritate. Eſt autem cauendum, ne, dum hæc genera conſectemur, in finitima & propinqua vitia veniamus. Nam graui figuræ quæ laudanda eſt, propinqua eſt ea, quæ fugienda eſt: quę rectè videbitur appellari, ſi ſufflata nominabitur. Nã vt corporis bonam habitudinẽ tumor imitatur ſæpe: ita grauis oratio ſæpe imperitis videtur ea, quæ turget & inflata eſt, cùm aut nouis, aut priſcis verbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res poſtulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nã qui perduelibus vẽditat patriã, non ſatis ſupplicij dederit, ſi præceps in Neptunias depulſus erit lacunas. Pœnitet igitur iſtum, qui montes belli fabricatus eſt, campos ſuſtulit pacis. In hoc genus plerique cùm declinaſſent, & ab eo, quò profecti ſunt, aberrauerunt, & ſpecie grauitatis falluntur, nec proſpicere poſſunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti ſunt, ſi peruenire eò non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans & diſſolutum, eò quòd ſine neruis & articulis fluctuat huc & illuc, nec poteſt

Vitia adbutẽriũ figuris dicẽdi.

confirmare, nec viriliter ſeſe expedire. id eſt huiuſmodi: Socij noſtri cùm belligerare nobiſcum vellent, profectò ratiocinati eſſent etiam atque etiam quid poſſent facere, ſi quidem ſua ſponte facerent, et non haberent huic auditores multos, & malos homines, & audaces. ſolent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere. Non poteſt huiuſmodi ſermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neque quicquam comprehendens perfectis verbis amplectitur. Qui non poſſunt in illa facetiſſima verborum attenuatione commode uerſari, veniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum eſt exile nominari, cuiuſmodi eſt hoc: Nam iſtic ille in balneas acceſſit: ad hunc poſtea dixit, Hic tuus ſeruus me pulſauit. poſtea dixit hic illi, Conſiderabo. poſt ille huic conuicium fecit, & magis magiſq; præſentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam & illiberalis eſt ſermo. non enim adeptus eſt id, quod habet attenuata figura, puris verbis & electis compoſitam orationem. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatam dignitate afficiunt exornationes, de quibus poſt loquemur: quæ ſi raræ diſponentur, diſtinctam ſicuti coloribus; ſi crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, vt grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata: deinde identidem commutentur, ut facile ſatietas uarietate uitetur.

De ornamentis. QVONIAM, quibus in generibus elocutio verſari debeat, dictum eſt; uideamus nunc quas res debeat habere elocutio commoda & perfecta. Quæ maximè ad

modum

modum oratori accommodata eſt, tres res in ſe debet habere, elegantiã, compoſitionem, dignitatem. Elegantia eſt, quæ facit, vt vnumquidq; pure & apertè dici videatur. Hæc diſtribuitur in latinitatem & explanationem. Latinitas eſt, quæ ſermonem purum conſeruat ab omni vitio remotum. Vitia in ſermone, quò minus is latinus ſit, duo poſſunt eſſe, ſolœciſmus & barbariſmus. Solœciſmus eſt, cum in verbis pluribus conſequens verbum ſuperiori non accomodatur. Barbariſmus eſt, cũ verborũ aliquod vitioſę effertur. Hæc qua ratione vitare poſſimus, in arte grãmatica dilucidè diſcemus. Explanatio eſt, quæ reddit apertã & dilucidam orationem. Ea comparatur duabus rebus, vſitatis verbis & proprijs. Vſitata ſunt ea, quæ verſantur in ſermone, & conſuetudine quotidiana. Propria, quæ eius rei verba ſunt, aut eſſe poſſunt, qua de loquemur. Compoſitio eſt verborũ cõſtructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. Ea conſeruabitur, ſi fugiemus crebras vocalium concurſiones, quæ vaſtam atq; hiantem orationẽ reddũt, vt hoc eſt: Baccæ æneę amœniſſimæ impẽdebant. Et ſi vitabimus eiuſdem litterę nimiam aſſiduitatem cui vitio verſus hic erit exemplo: nam hic nihil prohibet in vitijs, alienis exemplis vti: O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tuliſti. Et hic eiuſdẽ poetę. Quicquam quiſquã cuiquam, quod conueniet, neget. Et ſi eiuſdem verbi aſſiduitatem nimiam fugiemus. ea eſt huiuſmodi: Nã cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non eſt fidem habere. Etſi nõ vtemur continẽter ſimiliter cadentibus verbis, hoc modo: Flentes,

ploran-

plorantes, lacrymantes, obteſtantes. Et ſi verborum tranſiectionem vitabimus, niſi quæ erit concinna, qua de re poſterius loquemur. Quo in uitio eſt Lucilius aſſiduus, vt hoc eſt in priore libro: Has res ad te ſcriptas Luci miſimus Aeli. Item, fugere oportet longam verborum continuationem, quæ, & auditoris aures, & oratoris ſpiritum lædit. His uitijs in compoſitione vitatis, reliquum operis conſumendum eſt in dignitate. Dignitas eſt, quæ reddit ornatam orationē varietate diſtinguens. Hæc & in verborũ, & ſententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio eſt, quæ ipſius ſermonis inſignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio eſt, quę non in uerbis, ſed in ipſis rebus quandam habet dignitatem.

De uerborũ exornationib.

REPETITIO eſt, cum continenter ab vno, atq; eodem verbo in rebus ſimilibus & diuerſis principia ſumuntur, hoc modo: Vobis iſtud attribuendum eſt, uobis gratia habenda, uobis res iſta erit honori. Item, Scipio Numantiam ſuſtulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem ſeruauit. Item, Tu in forum prodire; tu lucem conſpicere, tu in horum conſpectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quicquã ab iſtis petere; audes ſupplicium deprecari? Quid eſt, quod poſſis deſendere? quid eſt, quod audeas poſtulare? quid eſt, quod tibi putes concedi oportere? Non iuſiurandum reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non denique in omni dedecore volutatus es? Hæc exornatio, cùm multum uenuſtatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare videtur eſſe

adhibenda, & ad exornandam, & augendam orationem. Conuerſio eſt, per quam non, ut antè, primum repetimus verbum, ſed ad poſtremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos populus R. iuſtitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item, Ex quo tempore concordia de ciuitate ſublata eſt, libertas ſublata eſt, fides ſublata eſt, amicitia ſublata eſt. Item, C. Lælius homo nouus erat, ingenioſus erat, doctus erat, bonis viris & ſtudioſis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cùm iſtos, vt abſoluant te, rogas; vt pereant, rogas; ut exiſtimationem negligant, rogas; vt leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio eſt, quæ utranque complectitur exornationem, & hanc, & quam ante expoſuimus; ut & repetatur idem primum verbũ ſæpius, & crebrò ad idẽ poſtremũ reuertamur, hoc modo: Qui ſunt qui fœdera ſæpe ruperunt? Carthaginienſes. qui ſunt, qui crudele bellũ in Italia geſſerũt? Carthaginienſes? qui ſunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienſes. qui ſunt, qui ſibi poſtulant ignoſci? Carthaginienſes. videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item, Quem ſenatus damnarit: quem populus Ro. damnarit: quem omnium exiſtimatio damnarit, eum vos ſententijs veſtris abſoluetis? Traductio eſt, quæ facit, vt cùm idem verbum crebrius ponatur, non modò non offendat animum, ſed etiam concinniorem orationem reddat; hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucũdius uita, is cum virtute uitam non poteſt colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui ſi fuiſſet homo, nũquã tam crudeliter uitã hominis petiiſſet.

Conuerſio. Cõplexio. Traductio.

tijſſet.

tiſſet. At erat inimicus: ergo inimicum ſic vlciſci uoluit, vt ipſe ſibi reperiretur inimicus. Itē, Diuitias ſine diuitum eſſe: tu uero virtutem præfert diuitijs. nā ſi voles diuitias cum virtute cōparare: vix ſatis idonea tibi videbuntur diuitię, quæ uirtutis pediſſeque ſint. Ex eodem genere exornationis eſt, cùm idē verbum modò ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam ſtudioſè curas, quæ multas tibi dabit curas? Item. Amari iucundum eſt, ſi curetur ne quid inſit amari. Item, veniam ad vos, ſi mihi ſenatus det veniam. In his quatuor generibus exornationum, quę adhuc propoſitę ſunt, non inopia verborum fit, vt ad idem verbum redeatur ſæpius: ſed in eſt feſtiuitas quædam, quæ facilius auribus dijudicari, quam verbis demonſtrari poteſt. Contentio eſt, cùm ex contrarijs verbis, oratio conficitur, hoc pacto. Habet, aſſentatio iucunda principia, eadem exitus amariſſimos afferit. Item inimicis te placabilem. amicis inexorabilem præbes. Item, in otio tumultuaris, in tumultu ſolus ex otioſus: in re frigidiſſima cales, in feruentiſſima friges. Tacitò cùm opus eſt, clamas: cū loqui conuenit, obmuteſcis. Ades, abeſſe vis: abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem deſideras. In concione de virtute loqueris, in prælio præ ignauia turbæ ſonitum perferre nō potes. Hoc genere ſi diſtinguemus orationem, & ornati & graues poterimus eſſe. Exclamatio eſt, quæ conficit ſignificationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut vrbis, aut loci, aut rei cuiuſpiam con pellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane,

Contentio. Exclamatio.

cuius mortui quoq; nomẽ ſplendori ac decori eſt ciuitati. Tui clariſſimi ne potes ſuo ſanguine abluerunt inimicorũ crudelitatem. Item, O perfidioſæ Fregellæ, quàm facile ſcelere veſtro cõtabuiſtis: vt cuius nitor vrbis Italiam nuper illuſtrauit, eius nunc vix fundamẽtorũ reliquiæ maneãt. Item, Bonorum inſidiatores latrocinio uitam innocentiſſimi cuiuſq; petiſtis: tantam ne ex iniquitate iudiciorum veſtris calũnijs aſſumitis facultatẽ? Hæc exclamatione, ſi loco vtemur et rarò & cum rei magnitudo poſtulare videbitur: ad quã volemus indignationẽ animũ auditoris adducemus. Interrogatio nõ omnis grauis eſt, neque concinna, ſed hæc, quæ, cum enumerata ſunt ea, quæ obſunt cauſæ aduerſariorum confirmet ſuperiorem orationem, hoc pacto: Cùm igitur hæc omnia faceres, diceres, adminiſtrares, vtrum animos ſociorum a repub. remouebas & alienabas? an non? & vtrumne aliquẽ exornari oportuit, qui iſta prohiberet, ac fieri nõ ſineret, an non? Ratiocinatio eſt, per quam nos ipſi à nobis rationem poſcimus quare quidq; dicamus; & crebro noſmet à nobis petimus vniuſcuiuſq; propoſitionis explanationem. Ea eſt huiuſmodi. Maiores noſtri ſi quam vnius peccati mulierem damnabant, ſimplici iudicio multorum maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam, quam impudicam iudicarant, eam veneficij quoque damnatam exiſtimabant. Quid ita? quia neceſſe eſt eam, quæ ſuum corpus addixerit turpiſſime cupiditati, timere per multos. Quos iſtos? virum, parentes, cæteros, ad quos videt ſui dedecoris infamiam pertinere. Quid poſtea? quos tan-

Interrogatio.

Ratiocinatio.

topere timeat, eos neceſſe eſt vt, quoquo modo poſſit veneficio petat. Cur? quia nulla poteſt honeſta ratio retinere eã, quam magnitudo peccati facit timidam intemperantia audacem, natura muliebris inconſideratam. Quid veneficii damnatam? quid? putabant impudicam quoq; neceſſariò. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium cauſſa, quam turpis amor & intemperans libido commouere potuit: cum cuius animus mulieris eſſet corruptus, eius corpus caſtum eſſe non putarint. Quid in viris? idem ne hoc obſeruabant? minimè. Quid ita? quia viros ad vnumquodque maleficiũ ſingulæ cupiditates impellunt; mulieres ad omnia maleficia cupiditas vna ducit. Item: Bene maiores noſtri hoc comparauerũt, vt neminẽ regem, quem armis cepiſſent, vita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dediſſet, iniquum erat in eorum ſupplicio conſumere, quos eadem fortuna paulò antè in ampliſſimo ſtatu collocarat. Quid, quod exercitũ contraduxit? deſino meminiſſe. Quid ita? quia viri fortis eſt, qui de victoria contendãt, eos hoſtes putare; qui victi ſunt, eos homines iudicare, vt poſſit bellum fortitudo minuere, pacẽ humanitas augere. At ille, ſi viciſſet, num idem feciſſet? non profectò tam ſapiens fuiſſet. Quid igitur ei parcis? talem ſtultitiam cõtemnere, nõ imitari conſueui. Hęc exornatio ad ſermonem vehementer accommodata eſt, & animum auditoris retinet tum venuſtate ſermonis, tum rationũ expectatione. Sententia eſt oratio ſumpta de vita, quæ, aut quid ſit, aut quid eſſe oporteat ĩ vita, breuiter oſtẽdit, hoc modo: Difficilè eſt primum

Sententia.

vir-

uirtutē reuereri, q ſēper ſecunda fortuna ſit uſus. Itē: Liber eſt is exiſtimādus, qui nulli turpitudini ſeruit. Itē: Egens æquè eſt is qui non ſatis habet & is, cui nihil ſatis poteſt eſſe. Itē: Optima viuendi ratio eſt eligenda: eā iucundam conſuetudo reddet. Huiuſmodi ſententiæ ſimplices non ſunt improbandæ: propterea quod habet breuis expoſitio, ſi rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandū eſt genus ſententiæ, quod confirmatur ſubiectione rationis, hoc modo: Omnes bene viuendi rationes in virtute ſunt collocādæ: propterea quod ſola virtus in ſua poteſtate eſt, omnia præter eam ſubiecta ſunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius ſecuti ſunt, hi, ſimul ac fortuna dilapſa eſt, deuolant omnes. Cùm enim receſſit ea res, quæ fuit conſuetudinis cauſa, nihil ſupereſt, quare poſſint in amicitia retineri. Sunt itē ſententiæ, quę duplices efferuntur, hoc modo ſine ratione: Errant qui in proſperis reb. omnes impetus fortunæ ſe putant fugiſſe. Sapiēter cogitant, qui tēporibus ſecundis caſus aduerſos reformidāt. Cū ratione, hoc pacto: Qui adoleſcentiū peccatis ignoſci putant oportere, fallūtur, propterea, ꝙ ætas illa nō eſt impedimēto bonis ſtudijs: at hi ſapiēter faciunt, qui adoleſcētes maximè caſtigant, vt quib. virtutib. oēm vitā tueri poſſint, eas in ætate maturiſſima velint cōparare. Sētentias interponi raro cōuenit, vt rei actores, nō viuēdi præceptores, eſſe uideamur, cū ita interponētur, multū afferēt ornamēti. nā neceſſe eſt, animo eā cōprobet tacitus auditor, cùm ad cauſſam uideat accommodari rem certam ex

vita et moribus ſumptam. Contrarium idem fere eſt quod contentio. Contrarium eſt, quod ex rebus diuerſis duabus, alteram breuiter & facilè confirmat. hoc pacto: Nam qui ſuis rationibus inimicus fuerit ſemper, eum quomodo alienis rebus amicum fore ſperes? Item, Nam quem in amicitia perfidioſum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere poſſe? Et qui priuatus intolerabili ſuperbia fuerit, eum commodum & ſui cognoſcentem uidere in poteſtate quis ſperet? Et qui in ſermonibus & conuentu amicorum verum dixerit nunquam, eum ſibi in concionibus credis à mẽdacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cũ his in cãpo metuimus dimicare? Qui cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant, hi poſtquam pauciores ſunt, metuimus, ne ſint ſuperiores? Hoc exornationis genus breuibus & continuatis verbis perfectum eſſe debet, & cùm commodum eſt auditu propter breuem, & abſolutam concluſionem; tum verò vehementer id, quod opus eſt oratori, comprobat contrariare, & ex eo, quod dubiũ non eſt, expedit illud, quod dubium eſt, vt aut dilui non poſſit, aut multo difficillime poſſit. Membrum orationis appellatur res breuiter abſoluto ſine totius ſententiæ demõſtratione, quæ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas: id eſt vnũ, quod appellatur membrum: deinde hoc excipiatur oportet ab altero, Et amicum lædebas. Ex duobus mẽbris hæc exornatio poteſt cõſtare: ſed commodiſſima & abſolutiſſima eſt, quæ ex tribus conſtat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum læde-

Membrum.

bas, & tibi ipſi non conſulebas. Item, Nec reip. conſuluiſti. nec amicis profuiſti, nec inimicis reſtitiſti. Articulus dicitur cùm ſingula verba interuallis diſtinguuntur cæſa oratione, hoc modo: Acrimònia, voce, vultu aduerſarios perterruiſti. Itē, inimicos inuidia, iniurijs, potētia, perfidia ſuſtuliſti. Inter huius generis & illius ſuperioris vehementiā hoc intereſt, ꝙ illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaq; in illo genere ex remotione brachij & cōtortione dextræ gladius ad corpus afferri, in hoc antē crebro & celeri vulnere corpus conſauciari videtur. Articulus.

Continuatio eſt denſa & continens frequentatio verborū cum abſolutione ſententiarum. Ea vtemur commodiſſimè tripertitò, in ſententia, in contrario, in concluſione. In ſententia, hoc pacto: Ei non multū poteſt obeſſe fortuna, qui ſibi firmius in uirtutem, quam in caſu præſidiū collocauit. In contrario, hoc modo: Nā ſi quis ſpei non multum collocari in caſu, quid eſt, quod ei magnopere caſu obeſſe poſſit? in concluſione, hoc pacto; Quòd ſi in eos plurimū fortuna poteſt, qui ſuas rationes omnes in caſum contulerunt: non ſunt omnia committenda fortunę, ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis uim adeò frequentatio eſt neceſſaria, ut infirma facultas oratoris videatur, niſi ſententiā, & cōtrariū, & cōcluſionem frequentibus efferat verbis. Sed & alias quoque nonnunquā non alienum eſt, tametſi neceſſe non eſt, eloqui res aliquas per huiuſcemodi cōtinuationes. Continuatio.

Compar appellatur, quod habet in membra orationis, de quib. antè diximus, Cōpar.

quæ conſtant ex pari ferè numero ſyllabarum: hoc nõ de enumeratione noſtra fiet. Nam id quidem puerile eſt, ſed tantum affert uſus & exercitatio facultatis, vt animi quodam ſenſu par membrum ſuperiori referri poſſimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graues caſus adminiſtrabant. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic induſtria virtutem comparauit. In hoc genere ſæpe fieri poteſt, vt non plane par ſit numerus ſyllabarũ, & tamẽ eſſe uideatur, ſi vna, aut ẽt altera ſyllaba, eſt alterũ breuius: aut ſi cum in altero plures ſunt in altero longior aut lõgiores, plenior aut pleniores ſyllabæ erũt: vt longitudo aut plenitudo harum, multitudinẽ alterius aſſequatur & exæquet. Similiter cadens. *Similiter cadens, exornatio dicitur, cum in eadẽ cõſtructione verborum duo aut plura ſunt verba, quæ ſimiliter iiſdẽ caſib. efferuntur, hoc modo: Hominẽ laudas egentem uirtutis, abundãtem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia ſpes eſt, eius à ſapientia eſt animus remotus. Diligẽtia comparat diuitias, negligẽtia corrumpit animũ: & tamen, cùm ita uiuit, neminẽ præ ſe ducit hominẽ.* Similiter deſinens. *Similiter deſinẽs, eſt, cùm tametſi caſus nõ inſunt in uerbis, tamen ſimiles exitus ſunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, neqter ſtudes dicere. Viuis inuidioſe, delinquis ſtudioſe, loqueris odioſe. Item. Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterũ in exitus, alterũ in caſus ſimilitudine uerſatur, inter ſe uehementer conueniunt, & ea re, qui his bene utuntur, plerunque ſimul ea collocant in iiſdem partibus orationis. Id hoc pacto facere*

oper-

oportet: Perditiſſima ratio eſt amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea verba, quæ caſus habent, ad caſus ſimiles, & illa, quæ nõ habẽt: ad ſimiles exitus veniunt. Annominatio eſt, cũ ad idẽ verbũ & idẽ nomen acceditur cõmutatione vel additione vnius literæ, aut literarum, ſyllabæ, aut ſyllabarum; aut ad res diſſimiles ſimilia verba accomodantur. Ea multis & varijs rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiuſdem literæ, ſic: Hic, q ſe magnificè iactat atq; oſtentat, venũt à te antè, quam Romam venit. Ex contrario: Hic, quos homines alea vincit, eos ferro ſtatim vincit. Productione eiuſdem literæ, hoc modo: hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiuſdẽ literæ, hoc modo: Hic tametſi videtur eſſe honoris cupidus; tamen non tantum curiã diligit, quãtũ Curiã. Addendis literis, hoc pacto: Hic ſibi poſſet temperare, niſi amori mallet obtemperare. Demẽdis literis, ſic: Silenones, tanquã leones vitaſſet, vitæ ſe tradidiſſet. Transferẽdis literis, ſic: Videte iudices, vtrum homini nauo, an uano credere malitis. Item. Nolo eſſe laudator, ne videar adulator. Cõmutandis, hoc modo: Deligere oportet, quem velis diligere. Hæ ſunt annominationes, q̃ in literarũ commutatione breuitate, aut productione, aut translatione, aut aliquo huiuſmodi genere verſantur. Sunt autem aliæ, quæ nõ habent tã propinquã in verbis ſimilitudinem, & tamẽ diſſimiles non ſunt, q- bus de generibus unũ eſt huiuſmodi. Quid ueniã, qui ſim, quare veniam, quem inſimulem, cui proſim, quẽ poſtulem, breui cognoſcetis. Nam hic eſt in quibuſ-

annominatio.

dam uerbis quædam ſimilitudo non tam affectanda, quàm ille ſuperiores, ſed tamen adhibenda nonnunquam. Alterũ genus huiuſmodi: Demus operam, Quirites, ne omnino. P. C. Circũſcripti putentur. Hæc annominatio magis accedit ad ſimilitudinem, quam illa ſuperior, ſed minus, quàm illæ ſuperiores: propterea quòd non ſolum additę, ſed uno tempore demptæ quoque literæ ſunt. Tertium geſtus eſt, quo uerſatur in caſuum commutatione, aut unius aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo ſummo labore animũ ad virtutes à pueritia cõfirmauit. Alexandri virtutes per orbem terræ cũ laude & gloria vulgatæ ſunt. Alexandrũ omnes maximè metuerunt, item plurimùm dilexerũt. Alexãdro ſi vita data longior eſſet; trans Oceanum Macedonum gloria tranſuolaſſet. Variè hic vnum nomen in commutatione caſuum volutatum eſt. Plura nomina, caſibus commutatis, hoc modo facient annominationẽ: Tib. Gracchum, rempu. adminiſtrantem, indigna probibuit nec diutius in ea commorari. C. Graccho ſimiliter occaſio oblata eſt, quæ virum reip. amantiſſimum ſubito de ſinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captum malorũ perfidia per ſcelus vita priuauit. Tuus, ò Druſe, ſanguis domeſticos parietes, & vultũ parentis aſperſit. Sulpicio, cui paulò antè omnia cõcedebant, eum breui ſpatio non modo viuere, ſe etiam ſepeliri probibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum vnum in ſimiliter cadẽtibus, alterum in ſimiliter deſinentibus verbis, tertium in annominationibus poſitum eſt, per rarò ſumenda

ſunt,

ſunt, cum in ueritate dicemus: propterea quòd non hæc videntur reperiri poſſe ſine elaboratione & operæ conſumptione. Eiuſmodi autem ſtudia ad delectationem, quàm ad veritatem, videntur accomodatiora. Quare fides & grauitas & ſeueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modò tollitur auctoritas dicendi; ſed offenditur quoque in eiuſmodi oratione auditor: propterea quòd eſt in his lepos & feſtiuitas, non dignitas neq; pulchritudo. Quare quæ ſunt ampla & pulchra, diu placare poſſunt: quæ lepida & concinna, citò ſatietate afficiunt aurium ſenſum faſtidioſiſſimum. Quo modo igitur, ſi crebrò his generib. vtemur, pueriliuidebimur elocutione delectari: ita ſi rarò has interſeremus exornationes, & in cauſſa tota uariè diſpergemus, commodè luminibus diſtinctis illuſtrabimus orationem. Subiectio eſt, cùm interrogamus aduerſarios, aut quærimus ipſi, quid ab illis, aut quid contra nos dici poſſi: deinde ſubijcimus id, quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumento futurum ſit, aut obſuturũ illis è contrariò, hoc modo: Quæro igitur vnde iſte tam pecunioſus ſit factus. Amplum patrimoniũ relictũ eſt? at patris bona venierũt. Hæreditas aliqua obuenit non poteſt dici: ſed etiã à neceſſarijs omnib. exhæreditatus eſt. Premiũ aliquod ex lite aut iudicio cepit? non modo id nõ fecit, ſed etiã inſuper ipſe grandi ſponſione victus eſt. Ergo ſi his rationib. locupletatus nõ eſt, ſicut oẽs videtis, aut iſti domi naſcitur aurum, aut vnde licitũ non eſt, pecunias accepit. Itẽ, Sæpe iudicẽs animaduerti multos aliqua ex honeſta re, quã

Subiectio.

ve inimi-

ne inimici quidem criminari poſſint, ſibi præſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam utrum ad patris uirtutem confugiet? at eũ vos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuertetur antiquam uitam alicubi honeſte tractatam? at hic quidem ante oculos ueſtros quo modo uixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus uos cõueniat commoueri? at qui quidem nulli ſunt. Amicos proferret? at nemo eſt, qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxiſti? non: nam indemnatum necaſti. Leges, quæ id facere prohibent, veritus es? at ne ſcriptas quidem iudicaſti. Cùm ipſe te veteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihilominus, ſed etiam ſtudioſius occidiſti. Quid? cùm tibi pueri ad pedes uolutarentur, miſericordia motus es? at eorum partem crudeliſſimè ſepultura quoque prohibuiſti. Multum ineſt acrimoniæ et grauitatis in hac exornatione: propterea quòd cum quæſitum eſt quid oporteat, ſubiicitur id non eſſe factum, quare facillime fit, ut augeatur indignitas negotii. Ex eodem genere ut ad noſtram quoq; perſonam referamus ſubiectionem ſic: Nam quid me facere conueniret, cũ à tota multitudine Gallorum circũſederer? an dimicarẽ? at tùm parua manu tum prodiremus locum quoque inimiciſſimum habebamus. Sederem in caſtris? at neque ſubſidium, quod expectarem habebamus, neq; erat quo uitã ꝑduceremus. Caſtra relinquerẽ? at obſidebamur. Vitam militum negligerẽ? at ea uidebar eos accepiſſe cõditione, ut quoad poſsẽ, incolumes patriæ, & pa

ren-

rentibus conſeruarem. Hoſtium conditionem repudiarem? at ſalus antiquior eſt militũm, quàm impedimentorum. Huiuſmodi conſequũtur identidem ſubiectiones, vt ex omnibus oſtendi videatur, nihil potius quàm quòd factum ſit, faciendũ fuiße. Gradatio eſt, in qua non antè ad conſequens verbum diſcenditur, quàm ad ſuperius conſenſum eſt, hoc modo: Nã quæ reliqua ſpes manet libertatis, ſi illis & quod libet, licet: & quod licet, poßunt: &, quod poßunt, audent: et quòd audent, faciunt: & quod faciunt, vobis moleſtũ non eſt: Item, Non ſenſi hoc, & non ſuaſi: neque ſuaſi, & non ipſe ſtatim facere cœpi: neque facere cœpi, & non perfeci: neque perfeci, & nõ probaui. Itẽ, Africano induſtria virtutem, virtus gloriam, gloria æmulos comparauit. Item, Imperium Græciæ fuit apud Athenienſes, Athenienſium potiti ſunt Spartiatæ, Spartiatas ſuperauere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt, qui ad imperium Græciæ breui tempore adiũxerunt Aſiã bello ſubactam. Habet in ſequendam lepore ſuperioris cuiuſque crebra repetitio verbi, quæ propria eſt huius exornationis. Definitio eſt, quæ rei alicuius proprias amplectitur poteſtates breuiter & abſolute, hoc modo: Maieſtas reip. eſt, in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ ſunt, quæ aut pulſatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuſpiam violant. Itẽ, Non eſt iſta diligentia, ſed auaritia: ideo quòd diligentia eſt accurata conſeruatio ſuorum, auaritia iniurioſa appetitio alienorũ. Item, Non eſt iſta fortitudo, ſed temeritas: propterea quòd fortitudo eſt

Gradatio.

Definitio.

con-

cōtemptio laboris & periculi cum ratione vtilitatis, & compenſatione commodorum: temeritas eſt cum inconſiderata laborum perpeſſione gladiatoria periculorum ſuſceptio. Hæc ideo commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuſpiam vim & poteſtatem ita dilucidè proponit, & breuiter explicat, vt neque pluribus verbis oportuiße dici videatur, neq; dilucidius potuiſſe dici putetur. Tranſitio vocatur, quæ, cū oſtendit breuiter quod dictum ſit, proponit item breui quod conſequatur, hoc modo: In patriam cuiuſmodi fuerit, habetis: nunc, in parentes qualis extiterit, conſiderate. Item, Mea, in iſtū beneficia cognoſcitis: nun, quomodo iſte mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantùm exornatio ad duas res: nam & quid dixerit, commonet, & ad reliquum comparat auditorem. Correctio eſt, quæ tollit id, quod dictū eſt, & pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit hoc pacto: Quòd ſi iſte ſuos hoſpites rogaſſet, imò innuiſſet modò, hoc facilè perfici poſſet. Item, Nam poſt quam iſti vicerunt, atq; adeò victi ſunt, eam quomodo victoriam appellem, quæ victoribus plus calamitatis, quam boni dederit? O virtutis comes inuidia, quę bonos inſequeris plerunque, atque adeò inſectaris. Cō mouetur hoc genere animus auditoris. Res enim communi verbo alata, tantummodo dicta videtur: ea poſt ipſius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur ſatius eſſet, dicet aliquis, ab initio, præſertim cum ſcribas, ad optimum & electiſſimum uerbū deuenire? eſt cùm non eſt ſatius, ſi cōmutatio verbi id erit demōſtratura, eiuſmodi rem eſſe ut

cùm

Tranſitio.

Correctio.

cùm eam communi verbo appellaris, leuis dixiſſe videaris: cùm ad electus verborum accedas, inſigniorē rem faciàs. Quòd ſi continuo veniſſes ad id verborū: nec rei, nec verbi gratia animaduerſa eſſe. Occupatio Occupatio. eſt, cùm dicimus nos præterire, aut nō ſcire, aut nolle dicere id, quod tunc maximè dicimus, hoc modo. Nā de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperātię addixiſti, dicerem, ſi hoc tempus idoneum putarem: nunc cōſultò relinquo, & illud pretereo, quòd rei militaris te infrequentem tradidiſti; deinde, quod iniuriarum ſatis feciſti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium eſt. Item, Non dico te ab ſocijs pecunias accepiſſe: non ſum in eo occupatus, ꝙ ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furtas, rapinas omnes tuas omitto. Hęc vtilis eſt exornatio, ſi aut rem, quam non ꝑtineat alijs oſtendere, occultè admouiſſe prodeſt: aut ſi longum eſt, aut ignobile, aut planum, aut nō poteſt fieri, aut facilè poteſt reprehendi; vt vtilius ſit occultè feciſſe ſuſpicionem, quam huiuſmodi intendiſſe orationem, quæ redarguatur. Diſiunctio eſt, cùm eorū, de Diſiunctio. quib. dicimus, aut vtrūq; aut unūquodq; certo cōcluditur uerbo, ſic: Populus R. Numātiā deleuit, Carthaginē ſuſtulit, Corinthi diſiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ ſunt, nihil Carthaginenſib. ſcientia rei militaris adiumēto fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præſidij tulit, nihil Fregelanis morum et ſermonis ſocietas opitulata eſt. Itē, Formę dignitas aut morbo defloreſcit, aut uetuſtāte extinguitur. Hic utrūq; & in ſuperiore exemplo

vnam-

vnāquanque rem certo verbo concludi videmus. Cōiūctio eſt, cùm interpoſitione verbi & ſuperiores orationis partes comprehenduntur & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas aut morbo defloreſcit, aut vetuſtate. Adiunctio eſt, cùm verbū, quo res comprehēditur, non interponimus, ſed aut primum aut poſtremum collocamus. Primum, hoc pacto: Defloreſcit formæ dignitas aut morbo, aut vetuſtate. Poſtremum, ſic: Aut morbo aut vetuſtate formæ dignitas defloreſcit. Ad feſtiuitatem disiunctio eſt appoſita. quare rarius vtemur ea, ne ſatietatem pariat. Breuitatem parit coniunctio: quare ſæpius adhibenda eſt. Hæ tres exornationes de ſimplici genere manant. Conduplicatio eſt, cum ratione amplificationis, aut commiſerationis, eiuſdem vnius, aut plurium verborū iteratio; hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domeſticos & inteſtinos comparat. Item, Commotus non es, cū tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horū conſpectum venire proditor patriæ, proditor, inquam, patriæ venire audes in horū cōſpectū? vehementer auditorē cōmouet eiuſdē redintegratio verbi & vulnus maius efficit in cōtrario cauſſæ, quaſi aliquod telum ſæpius perueniat in eādē partē corporis. Interpretatio eſt, quę non iterans idē redintegrat uerbum, ſed id cōmutat, quod poſitū eſt alio uerbo, quod idē ualeat, hoc modo: Rēp. radicitus euertiſti, ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefariè uerberaſti, parenti manus ſceleratè intuliſti. Neceſſe eſt eius, qui audit, animum commoueri, cùm grauitas prioris dicti renouatur interpretatione

Margin notes: Coniunctio. Adiunctio. Conduplicatio. Interpretatio.

tione

tione uerborum. Communicatio eſt, cum duæ ſententiæ inter ſe diſcrepantes ex tranſiectione ita efferuntur, vt è priore poſterior, contraria priori proficiſcatur, hoc modo: Eſſe oportet ut uiuas, non venire ut edas. Itē, Ea re poemata nō facio, qa cuiuſmodi uolo, nō poſſum: cuiuſmodi poſſū, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non poſſunt: quæ dici poſſunt, non dicuntur. Item, Si poema loquens pictura eſt; pictura tacitum poema debet eſſe. Item, Quia ſtultus es ea re, taces: nō tamē quia taces, ea re ſtultus es. Non poteſt dici, quin commodè fiat, cum contrariæ ſententiæ translatione verba quoque conuertantur. Plura ſubiecimus exēpla, ut quoniam difficile eſt hoc genus exornationis inuentu, dilucidum eſſet, ut cùm bene eſſet intellectū, facilius in dicēdo inueniretur. Permiſſio eſt, cū oſtendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, ſic: Quoniam omnibus rebus ereptis, ſolū mihi supereſt animus & corpus, hæc ipſa, quæ mihi de multis ſola relicta ſunt nobis & veſtræ condono poteſtati. uos me, quo pacto uobis videtur vtamini, atq; abutamini licebit impunè: in me, quicquid libet, ſtatuite, dicit atque obtēperabo. Hoc genus tametſi alias quoque nonnunquam tractādum eſt, tamen ad miſericordiam commouendā vehementiſſimè eſt accommodatum. Dubitatio eſt, cū quærere videtur orator, vtrum de duob. potius, aut quid de plurib. potiſſimū dicat hoc modo: Obfuit eo tēpore plurimum reipub. Conſulum, ſiue ſtultitiam, ſiue malitiam dicere oportet, ſiue vtrunque. Item, Tu iſtud auſus es dicere homo omnium mortaliū ? quæro, quonam

Commu-tatio.

Permiſ-ſio.

Cōpar

Expeditio; nam te digno morib. tuis appellem nomine? Expeditio eſt, cùm, rationib. cōpluribus, enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cęterę tollũtur, vna relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Neceſſe eſt, cùm conſtet iſtum noſtrum fundum fuiſſe, oſtendas te aut vacuum poſſediſſe, aut vſu tuũ feciſſe, aut emiſſe, aut hæreditate tibi veniſſe. Vacuum, cùm ego adeſſem, poſſidere non potuiſti: tuum vſu feciſſe etiam nunc non potes; emptio nulla profertur: hæreditate tibi me viuo mea pecunia venire non potui: relinquitur ergo, vt me vi de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimùm iuuabit coniecturales argumentationes, ſed non erit tanquam in pleriſque, vt, cùm velimus, ea poſſimus vti. nam facere id non poterimus, niſi nobis ipſa negotij natura dabit facultatem.

Diſſolutio. Diſſolutio eſt, quę, coniunctionibus verborum è medio ſublatis, ſeparatis partibus effertur, hoc modo: Gere morē parenti, pare cognatis, obſequere amicis, obtempera legibus. Item deſcende in integrum defenſionem, noli quicquam recuſare, ad ſeruos in quæſtionem, ſtude verũ inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in ſe et vehementiſſimum eſt, & ad breuitatem accōmodatum.

Præciſio. Præciſio eſt, cùm dictis quibuſdam reliquum, quòd cœptum eſt dici, relinquitur in audientium iudicio, ſic: Mihi tecum præcertatio non eſt, ideo quòd populus R. me: nolo dicere, ne cui fortè arrogans videar te: autē ſæpe ignominia dignum putauit. Item, Tu iſta nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui? non auſim dicere, ne cum te digna dixero, me indignum quidpiā dixiſſe videar. Hic atrocior tacita

cita ſuſpicio, quàm deſerta explanatio facta eſt. Con- Concluſio.
cluſio eſt, quæ breui argumentatione ex ijs, q̃ antè di
cta ſunt, aut facta, conficit id, quod neceſſariò cõſequa
tur, hoc modo: Quòd ſi Danais datũ erat oraculum nõ
poſſe capi Troiam ſine Philoctetę ſagittis, hæ autem
nihil aliud fecerunt, niſi Alexandrum perculerunt:
hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam.

RESTANT etiã decẽ exornationes verborũ quas Exornationes verborũ
iccirco non vagè diſperſimus, ſed à ſuperioribus ſepa
rauimus, quòd omnes in vno genere poſitæ ſunt. Nam
earum omniũ hoc proprium eſt, vt ab vſitata verbo-
rum poteſtate recedatur, atque, in aliam rationem, Nominatio.
cum quadam venuſtate oratio conferatur. De quibus
exornationibus nominatio eſt prima, quæ nos admo-
net, vt cui rei nomen aut non ſit: aut ſatis idoneum
non ſit: eam noſmet idoneo verbo nominemus, aut imi
tationis aut ſignificationis cauſſa. Imitationis hoc
modo, vt maiores rudere & vagire, et mugire, et mur
murare, ſibilare appellauerunt. Significandæ rei cauſ-
ſa, ſic: Poſt quam iſte in remp. fecit impetum fragor
ciuitatis in primis eſt auditus. Hoc genere rarò eſt
vtendum, ne noui verbi aſſiduitas odium pariat: ſed ſi
commodè quis eo vtatur & rarò, non modo non offen
det nouitate, ſed etiam exornabit orationem. Prono- Pronominatio
minatio eſt, quæ ſicuti cognomine quodam extraneo
demonſtrat id, quod ſuo nomine appellari non poteſt.
vt ſi quis cùm loquatur de Gracchis, At non Africa
ni nepotes, inquiet iſtiuſmodi fuerũt. Item, ſi quis de
aduerſario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quem-
admodum me, Plagioſippus iſte tractarit. Hoc pacto

non inornatè poterimus & in laudando, & in lædendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, ſicuti cognomen, quod pro certo nomine collocamus. Denominatio eſt, quæ à propinquis & finitimis rebus trahi orationem, qua poſſit intelligere res quæ non ſuo vocabulo ſit appellata. Id aut ab inuētore conficitur, vt ſi quis de Tarpeio loquens, eum Capitolinum nominet: Aut ab inuento, ut ſi quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet: Aut ab inſtrumento dominum, ut ſi quis Macedonas appellarit hoc modo: Non tam citò Sariſſæ Græcia potitæ ſunt: Aut idem Gallos ſignificans dicat; Nec tam facilè ex Italia materis tranſalpina depulſa eſt. Aut id, quod fit, ab eo, qui facit, vt ſi quis, cum bello velit oſtendere aliquid quempiam feciſſe, dicat. Mars iſtud neceſſariò te facere cogit. Aut ſi quod facit, ab eo, quod fit, vt cùm deſidioſam artem dicemus, quia deſidioſos facit; & frigus pigrum quia pigros facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non poteſt vinci, nec Græcia diſciplinis: nam hic pro Græcis & Italis, quæ continent, notata ſunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet, vt ſi quis aurum, vel argentum, aut ebur nominet, cùm diuitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuiſio, quam in quærendo difficilis inuentio eſt: ideo quòd plena conſuetudo eſt non modò poetarum & oratorum, ſed etiam quotidiani ſermonis, huiuſmodi denominationum. Circuitio eſt oratio rem ſimplicem aſſumptam circunſcribens elocutione hoc pacto: Scipionis

Denominatio.

Circuitio.

pionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, niſi ornandi ratio quædam eſſet habita, Scipio potuit & Carthago ſimpliciter appellari. Transgreſſio eſt, quæ verborum perturbat ordinem peruerſione aut tranſiectione. Peruerſione ſic: Hoc vobis deos immortales arbitror dediſſe virtute pro veſtra. Tranſiectione hoc modò: Inſtabilis in iſtum plurimum fortuna ualuit. Item, Omnes inuidioſe eripuit tibi bene viuendi caſus facultates. Huiuſmodi tranſiectio, quæ rem non reddit obſcuram, multum proderit ad continuationes, de quibus antè dictum eſt: in quibus oportet verba ſicut à poetis in quendã extruere numerũ, vt perfectè & perpolitiſſimè poſſint eſſe abſolutæ. Superlatio eſt oratio ſuperans veritatem alicuius augẽdi, minuẽdive cauſſa. Hæc ſumitur ſeparatim, aut cũ comparatione. Separatim ſic: Quòd ſi concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem Solis ortu atque occaſu metiemur. Cum comparatione, aut à ſimilitudine, aut à præſtãtia ſuperlatio ſumitur. A ſimilitudine ſic: Corpore niueum candorem, aſpectu igneum ardorem aſſequebatur. A præſtantia hoc modo: Cuius ore ſermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc eſt: Tantus erat in armis ſplendor: ut Solis fulgor obſcurior videretur. Intellectio eſt cum res tota parua de parte cognoſcitur, aut de toto pars. De parte totũ ſic intelligitur. Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij cõmouebant? nam hic omnis ſanctimonia nuptiarũ, vno ſigno tibiarum intelligitur. De toto pars, vt ſi quis ei, qui veſtitũ aut ornatũ sũptuoſum oſtentet, dicat, Oſtentas mihi diuitias, & locupletes

Transgreſſio.

Superlatio.

Intellectio.

pletes copias iactas. Ab vno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hiſpanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus, in Italia quoq; idem non nemo rogatus ſenſit. A pluribus vnum ſi intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulſabat: Itaq; anhelans, ex imis pulmonibus præ cura ſpiritus ducebatur. Nam in ſuperiorib. plures Hiſpani, et Galli, et togati, et hic vnū pectus & unus pulmo intelligitur: & erit illi diminutus numerus feſtiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abuſio eſt, quæ verbo ſimili & propinquo pro

Abuſio. certo et ꝓprio abutitur, hoc modo: vires hominis breues ſunt, aut parua ſtatura, aut longum in homine conſilium, aut oratio magna, aut vti pauco ſermone. Nam hic facile eſt intellectu, finitima verba rerum diſſimilium, ratione abuſionis eſſe traducta. Transla-

Translatio. tio eſt, cum verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter ſimilitudinem rectè videtur poſſe trāſferri. Ea vtimur rei ante oculos ponendæ cauſſa, ſic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore ſubito. Breuitatis cauſſa, ſic Recens aduentus exercitus ſubitò ciuitatem extinxit. Obſcenitatis vitādæ cauſſa, ſic: Cuius mater quotidianis nuptijs, delectatur. Augendi cauſſa, ſic: Nullus mœror, & calamitas iſtius explere inimicitias, & nefaria ſaturare crudelitatē potuit. Minuendi cauſſa, ſic: Magnō ſe prædicat auxilio fuiſſe quia pallulum in rebus difficillimis aſpirauit. Ornādi cauſſa, ſic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentū exaruerunt, virtute optimatum reuireſcunt. Tranſlationem dicunt pudentem eſſe oportere, vt cum ratione in conſimilē rem tranſeat, ne ſine dele-

Aut temerè, & cupidè videatur in diſſimilem tranſcurriſſe. Permutatio eſt oratio, aliud verbis aliud ſententia demonſtrans. Ea diuiditur in tres partes ſimilitudinem, argumentum contrarium. Per ſimilitudinem ſumitur, cùm translationes vna, aut plures frequenter ponuntur à ſimplici ratione ductæ, ſic: Nam cum canes fungatur officijs luporum, cuinam præſidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à perſona, aut à loco, aut à re aliqua ſimilitudo augendi aut minuendi cauſſa ducitur: vt ſi quis Druſum Gracchum, Numitorem obſoletum dicat. Ex contrario ducitur ſic, vt ſi quis hominem pro dignum & luxurioſum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc poſtremo, quod ex contrario ſumitur, & illo primo, quod à ſimilitudine ducitur, per tranſlationem argumento poterimus vti. Per ſimilitudinem ſic: Quid ait hic rex atque Agamemnon noſter, ſiue vt crudelitas eſt potius Atreus? Ex contrario, ſi quem impium, qui patrem verberauerit, Aeneam vocemus, intẽperantem, & adulterum Hippolytum nominemus. Hæc ſunt ferè, quæ dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nũc res ipſa monet, vt deinceps ad ſententiarum exornationẽ tranſeamus.

Permutatio.

Exornationes ſentẽtiarum

DISTRIBVTIO eſt, cum in plures res aut perſonas certas negotia quædam diſpertiuntur, hoc modo: Qui veſtrum iudices nomen ſenatus diligit, hunc oderit neceſſe eſt: petulantiſſimè .n. ſemper iſte oppugnauit ſenatum. Qui equeſtrem locum ſplendidiſſimũ cupit eſſe in ciuitate, is oportet iſtum maximas pœnas dediſſe velit ne* iſta ſua turpitudine ordini honeſtiſſimo

Diſtributio.

* iſte

mo maculæ atque dedecori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio vobis homines impios non placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ. Item, Senatus officium eſt conſilio ciuitatem iuuare. Magiſtratus officium eſt, opera & diligentia conſequi Senatus voluntatem. Populi officium eſt res optimas & homines idoneos maximè ſuis ſententijs eligere & probare. Accuſatoris officium eſt inferre crimina: Defenſoris, diluere & propulſare. Teſtis eſt, dicere quæ ſcierit, aut audierit. Quæſitoris eſt, vnũ quenq; horum in officio ſuo continere. Quare, L. Caſſi, ſi teſtem, præterquam quod ſciant, aut audierit, argumentari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis, teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. comprehendit enim breui multa, & ſuum cuique tribuens, officium

Licentia. *ſeparat, & res diuidit plures: Licentia eſt, cùm apud eos, quos aut vereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minimè offendat, aut quos hi diligãt, cùm in aliquo errato verè reprehendi poſſe videantur hoc modo: Miramini Quirites, quod ab omnibus veſtræ rationes deferantur, ꝙ cauſſam veſtram nemo ſuſcipiat, quòd ſe nemo veſtri defenſorem profiteatur: id tribuite veſtræ culpæ, atque deſinite illud mirari. Quid enim eſt, quare non omnes iſtam rem fugere ac vitare debeant? recordamini, quos habueritis defenſores, ſtudia eorum vobis ante oculos proponite: deinde omnium exitus cõſiderate:*

rate:

rate: tum vobis veniet in mentem, vt verè dicam, negligentia veſtra, ſiue ignauia potius, illos omnes ante oculos veſtros trucidatos eſſe, inimicos eorum veſtris ſuffragijs in ampliſſimum locũ perueniſſe. Item, Nã quid fuit iudices, quare in ſententijs ferendis dubitaueritis, aut iſtum hominem nefarium ampliaueritis? non apertiſſimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ teſtib. comprobatę? nõ contra tenuiter, & nugatoriè reſponſum? Hic vos veritis eſtis, ſi primo cętu cõdemnaſſetis, ne crudeles exiſtimaremini. Dum eam vitaſtis vituperationem, quæ longè a vobis erat abfutura, eam inueniſtis, vt timidi atque ignaui putaremini. Maximas & priuatas et publicas calamitates accepiſtis: cùm etiã maiores impendere videãtur, ſedetis et oſcitamini. Luce, noctẽ, nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atq; incõmodi nuntiator, & eũ, cuius opera vobis hæc accidunt, remoramini diutius & alitis, ac reip. pniciẽ retinetis, quoad poteſtis, in ciuitate. eiuſmodi licẽtia ſi nimium videbitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur: nam continuò aliquid huiuſmodi licebit inferre: Hic ego virtutem veſtram quæro, ſapientiam deſidero, veterẽ conſuetudinem requiro, vt quod erat commotum licentia, id laude mitigetur, vt altera res ab iracundia & moleſtia remoueat: altera res aberrato deterreat. Hæc res ſicut in amicitia, ita in dicendo, ſi loco fit maximè facit, & vt illi, qui audiens, à culpa abſint, & nos, qui dicimus, amici eorum, & veritatis eſſe videmur. Eſt autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod aſtutiore ratione comparatur: cùm aut ita ob-

iurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipſi ſe cupiunt obiurgari: aut id, quod ſcimus facilè omnes audituros dicimus nos timere quomodo accipiant: ſed tamen ueritate commoueri, vt nihilo ſecus dicamus. Horum amborum generum exempla ſubijciemus. Prioris, huiuſmodi: Nimium Quirites animis eſtis ſimplicib. & manſuetis, nimiùm creditis vnicuique. exiſtimatis vnumquenque eniti, vt perficiat, quæ uobis pollicitus ſit: eratis, & fruſtra falſa ſpe iam diu detinemini: ſtultitia veſtra eſt, quia, quod erat in veſtra poteſtate, ab alijs petere, quam ipſi ſumere maluiſtis. Poſterioris licentię hoc erit exemplum: Mihi cum iſto iudices, fuit amicitia: ſed iſta tamen amicitia, tametſi vereor quomodo accepturi ſitis, vos me priuaſtis: quid ita? quia vt vobis eſſem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicum, habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen eſt, ſicuti demonſtrauimus, duplici ratione tractabitur acrimonia, quæ ſi nimiū fuerit aſpera, mitigabitur laude & aſſimulatione: de qua ſuperius diximus: quæ nō indiget mitigationis: propterea quòd imitatur licentiam, & ſua ſponte ad animum auditoris ſe accōmodat. Diminutio eſt, cum aliquid eſſe in nobis aut in ijs quod defendimus, aut natura, aut fortuna, aut induſtria dicemus egregium: quod, ne qua ſignificetur arrogans oſtentatio, diminuitur, & attenuatur ratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure, iudices, dico me labore, & induſtria curaſſe, ut diſciplinam militarem non in poſtremis tenerem. Hic ſiquis dixiſſet, ut optimè tenerem, tametſi uerè dixiſſet, tamen arrogans

Diminutio.

gans viſus eſſet: nunc & ad inuidiam vitandam, & ad laudē comparandā ſatis dictū eſt. Itē, vtrū igitur auaritiæ cauſſa, aut egeſtatis acceſſit ad maleficium? auaritiæ? at largiſſimus fuit in amicos, quod ſignū liberalitatis eſt, quæ contraria auaritię eſt. Egeſtatis? at huic quidē pater, nolo nimium dicere, non tenuiſſimum reliquit. Hic quoque vitatum eſt, ne magnū aut maximum diceretur. Hoc igitur in noſtris, aut eorū quos defendemus, egregijs commodis proferendis obſeruabimus. Nam eiuſmodi res & inuidiam contrahunt in vita, & odiū in oratione; ſi inconſideratè tractes. Quare quemadmodū oratione in uiuendo fugitur inuidia, ſic in dicendo conſilio vitatur odium. Deſcriptio nominatur, quæ rerum conſequentiū cōtinet perſpicuam & dilucidā cum grauitate, expoſitionē, hoc modo: Quod ſi iſtum, iudices, veſtris ſententijs liberaueritis; ſtatim ſicut è cauea leo miſſus, aut aliqua teterrima bellua ſoluta ex catenis volitabit, & vagabitur in foro, acuens dentes multo in cuiuſque fortunas, in omnes amicos atque inimicos, notos atque ignotos incurſans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfringens, rempubli. funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberatæ omnes formidine, vobis denique ipſis cōſulite. Nam ſi iſtum impunitum dimiſeritis; in voſmetipſos, mihi credite, feram & truculentam beſtiam iudices immiſeritis. Item, Nam ſi de hoc iudices grauem ſententiam tuleritis, vno iudicio ſimul multos iugulaueritis. grādis natu parens, cuius ſpes ſenectutis omnis in

Deſcriptio.

huius

huius adoleſcentia poſita eſt, quare velit in uita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & deſpectui paternis inimicis erunt oppoſiti: tota domus huius indigna concidet calamitate; at inimici ſtatim ſanguinolenta palma crudeliſſima victoria potiti inſultabunt, in horum miſerias ſuperbire ſimul, & verbis inuehentur. Item. Nam neminem noſtrum fugit, Quirites, capta vrbe, quæ miſeriæ conſequi ſoleant: arma qui contra tulerint ſtatim crudeliſſimè trucidantur: cæteri, qui poßunt per ætatem & vires laborem ferre, rapiuntur in ſeruitutem qui non poßunt, vita priuantur. Vno deniq; atque eodem tempore domus hoſtili flagrat incendio, & quos natura aut voluntas neceſſitudine aut beneuolentia coniunxerit diſtrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in ſinu iugulantur, partim ante pedes conſtuprantur, nemo iudices, eſt, qui poſſit ſatis rem conſequi verbis, nec referre oratione magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis vel indignatio, vel miſericordia poteſt commoueri, cùm re conſequentes comprehenſæ vniuerſæ perſpicua breuiter exprimuntur oratione. Diuiſio *Diuiſio eſt quæ rem ſummouens à re, vtranque abſoluit ratione ſubiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quicquam obijciam? ſi probus es, non meruiſti: ſin improbus, non commoueris. Item, Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? ſi meminiſtis, obtundam: ſin obliti eſtis, cũ re nihil egerim, quid eſt, quod verbis proficere poſſim? Item. Duæ res ſunt, quæ poſſunt homines ad turpe compendium commouere, inopia atque aua-*

auaritia: te auarũ in fraterna diuiſione cognouimus, inopẽ atq; egentẽ nunc uidemus: qui potes igitur oſtẽdere cauſſam maleficij non fuiſſe? Inter hanc diuiſionem, & illã, quæ de partibus orationis tertia eſt, de qua in libro primo diximus ſecundũ narrationem, hoc intereſt: Illa diuidit per enumerationẽ, aut per expoſitionẽ, quibus de rebus in tota oratione diſputatio futura ſit: hæc ſe ſtatim explicat, & breui duabus, aut plurib. partibus ſubijciẽs rationes, exornat orationẽ. Frequentatio eſt, cùm res in tota cauſſa diſperſæ coguntur vnũ, in locũ, quò grauior, aut acrior, aut criminoſior oratio ſit, hoc pacto: A quo tandem ab eſt iſte uitio? quid eſt, iudices, cur velitis eũ liberare? ſuæ pudicitiæ proditor eſt, inſidiator alienæ, cupidus, intemperãs, petulans, ſuperbus impius in parẽtes, ingratus in amicos, infectus, in cognatos, in ſuperiores contumax, in æquos & pares faſtidioſus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes intolerabilis. Eiuſdem generis eſt illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus cauſſis opitulatur, cùm ſuſpiciones, quæ ſeparatim dictæ, minutæ & infirmę erant, vnũ in locũ coactæ rem uidentur perſpicuã facere, non ſuſpicioſam hoc pacto: Nolite igitur iudices: nolite ea, quæ dixi ſeparatim ſpectare: ſed omnia colligite, & conferte in vnũ. Si & commodũ ad iſtum ex illius morte veniebat, & uita hominis eſt turpiſſima, animus auariſſimus, fortuna familiaris rei attenuatiſſima, & res iſta bono nemini prẹter iſtum fuit: neque alius quiſquam æquẹ commode, neque iſte commodioribus alijs rationibus facere potuit: neque prætermiſſum quicquam eſt ab iſto,

Frequẽtatio.

quod

quod opus fuerit ad maleficium: neque factum, quod opus non fuerit: & cùm locus idoneus maximè quæſitus, tum occaſio aggrediendi cōmoda, tempus adeundi opportuniſſimū, ſpaciū conficiendi longiſſimū ſumptum eſt, non ſine maxima occultandi, & perficiendi maleficij ſpe: & præterea ante, quam occiſus homo is eſt, iſte viſus eſt eo loco, in quo eſt occiſio facta, ſolus. Paulo poſt in ipſo loco maleficij, vox illius, qui occidebatur, audita eſt: deinde poſt occiſionem iſtum multa nocte domum rediiſſe conſtat: poſtera die titubanter & inconſtanter de occiſione illius locutum: (hæc partim teſtimonijs, partim quæſtionibus & argumētis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum, neceſſe eſt eſſe verum.) Veſtrum, iudices eſt, his in vnum locū collatis, certam ſumere ſcientiam, non ſuſpicionem maleficij. Nam vnum aliquid aut alterum poteſt in iſtū caſu cecidiſſe ſuſpicioſè, vt omnia inter ſe à primo ad poſtremum cōueniāt maleficia, neceſſe eſt caſu non poſſe fieri. Vehemens eſt hæc exornatio, & in coniecturali cōſtitutione cauſſæ fermè ſemper neceſſaria, & in cæteris generibus cauſſarū, & in omni oratione adhibenda nōnūquam.

Expolitio. *Expolitio eſt, cùm in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, ſi aut eadem planè dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus, non eodem modo: nam id quidem obtundere auditorem eſt, non rem expolire, ſed commutare. Commutabimus tripliciter, verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum re ſemel dicta iterum aut ſæpius alijs verbis, quæ idem*

valeant,

valeant, eadem res proſertur, hoc modo: Nullum tantum eſt periculum, quod ſapiens pro ſalute patriæ vitandũ arbitretur. Cùm augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profectò nullum vitæ diſcrimen ſibi pro fortunis reip. fugiẽdũ putabit: & erit in ea ſententia ſemper: vt ꝓ patria ſtudioſe quamuis in magnã deſcendat vitæ dimicationẽ. Pronuntiando commutabimus, ſi tum in ſermone, tum in acrimonia, tum in aliò atq; alio genere vocis atq; geſtus: eadem verbis commutando, pronuntiatione quoq; vehementius immutabimus. Hoc *neq; cõmodiſſime ſcribi poteſt, neque parum eſt apertum. quare non eget exempli. Tertium genus eſt commutationis, quod tractando conficitur, ſi ſententiam traijciemus, aut ad ſermocinationẽ, aut ad exuſcitationem. Sermocinatio eſt, de qua planius paulò poſt ſuo loco dicemus: Nunc breuiter, ad hanc rem quod ſatis ſit, attingemus, in qua conſtituetur alicuius perſonæ oratio accõmodata ad dignitatem hoc modo, vt quò facilius res cognoſci poſſit, ne ab eadem ſententia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. cauſa ſuſcipienda pericula putabit, ſæpe ipſe ſecum loquitur: Non mihi ſoli, ſed etiã atq; adeò multo potius natus ſum patriæ: vita, quæ fato debetur, ſaluti patriæ potiſſimum ſoluatur. Aluit hæc me tutè, atq; honeſtè produxit vſq; ad hanc ætatem, muniijt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honeſtiſſimis diſciplinis. Quid eſt, quod à me ſatis ei perſolui poſſit, vnde hæc accepta ſunt? Quia hæc loquitur ſecũ ſapiẽs, ſæpe ego in periculis reip. nullum ipſe periculum fugi. Item*

muta-

mutatur res tractando, ſi traducitur ad exuſcitationem, cum & nos commoti dicere videamur, & auditoris animum commouemus, ſic: Quis eſt: tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis anguſtijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem ſtudioſiſſime laudet, & ſapientiſſimum iudicet? qui pro ſalute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reipub. fortunis, quamuis magnum atque atrox periculum ſtudioſè ſuſcipiat, & libenter ſubeat? Equidem hunc hominē magis cupio ſatis laudare, quam poſſum, idēq; hoc certò ſcio vobis omnib. vſus venire. Eadem res igitur his tribus in dicēdo commutabitur rebus, verbis, pronunciando, tractando, ſed tractando dupliciter, ſermocinatione & exuſcitatione. Sed de eadem re cùm dicemus, pluribus vtemus commutationibus. Nam cum res ſimpliciter pronunciauerimus, rationem poterimus ſubijcere: Deinde duplicem, vel ſine rationibus, vel cum rationibus pronuntiare ſententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnibus diximus in uerborum exornationibus. Deinde ſimile & exemplum, de quo ſuo loco plura dicemus. Deinde concluſionem, de qua in ſecundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonſtrantes argumentationem, quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio verbis cui cōcluſioni nomen eſt. Ergo huiuſmodi vehementer ornata poterit eſſe expolitio, quæ conſtabit ex frequentibus verborum exornationibus & ſententiarum. Hoc modo igitur ſeptem partibus tractabitur: ſed ab eiuſdem ſententiæ non recedamus exemplo, vt ſcire poſ-

ſis,

ſis, quã facilè præceptione rhetorica res ſimplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullũ pro repub. periculũ vitabit, ideò q; ſæpe fit, vt, cum pro rep. perire noluerit, neceſſariò cũ rep. pereat. Et quoniã ſunt omnia cõmoda à patria accepta, nullũ incommodum prõ patria graue putandũ eſt. Ergo qui fugiunt id periculũ, quod pro reip. ſubeundũ eſt, ſtulte faciunt. Nã neque effugere incõmoda poſſunt & ingrati in ciuitatẽ reperiuntur, at qui patriæ pericula ſuo periculo expetunt. Hi ſapientes putandi ſunt: cùm & eum, quẽ debẽt honorem reip. reddunt, & pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim vehementer eſt iniquum, vitam, quam à natura accepta propter patriam conſeruaueris, natura, cùm cogat, reddere: patrię, cùm roget, non dare: & cùm poſſis cum ſumma virtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam viuere: & cùm pro amicis & parentibus & cęteris neceſſarijs adire periculum velis, pro republica, in qua & hoc & illud ſanctiſſimum nomen patriæ continetur, nolle in diſcrimen venire. Itaque vti contemnendus eſt, qui in nauigando ſe, quàm nauim: mauult incolumen: ita vituperandus, qui in reip. diſcrimine, ſuæ plus quàm communi ſaluti conſulit. Naue enim fracta multi incolumes euaſerunt, ex naufragio patriæ nemo ſalus poteſt enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexiſſe, qui ſe deuouiſſe dicitur, & pro legionibus in hoſtes immiſiſſe medios amiſit vitam, aut non perdidit: re enim viliſſima & per parua maximam redemit: dedit vitã accepit patriam: amiſit animam, potius eſt gloria;

quæ

quę cũ ſumma laude prodita vetuſtati quotidie magis eniteſcit: Quod ſi pro reip. debere accedere ad periculũ & ratione demonſtratum eſt, & exemplo comprobatũ; ij ſapientes ſunt exiſtimandi, qui nullum pro ſalute patriæ periculum uitant. In his igitur generibus expolitio verſantur: de qua producti ſumus, vt plura diceremus, quòd nõ modò: cũ cauſſam dicimus, adiuuat, & exornat orationẽ, ſed multo maximè per eam exercemur ad elocutionis facultatẽ. Quare conueniet extra cauſſam in exercendo rationes adhibere expolitionis; in dicendo vti, cùm exornabimus argumentationem; de qua diximus in libro ſecundo. Commoratio eſt, cùm in loco firmiſſimo, quo tota cauſſa continetur, manetur diutius, & eodẽ ſæpius reditur, hac vti maximè conuenit: & id eſt oratoris boni maximè propriũ. Nõ .n. datur auditori poteſtas animum de re firmiſſima dimouendi. Huic exemplum ſatis idoneum ſubijci nõ potuit, propterea quod hic locus non eſt è tota cauſſa ſeparatus, ſicut membrum aliquod, ſed tanquam ſanguis, perfuſus eſt per totum corpus orationis. Contentio eſt, per quam contraria referuntur. Ea eſt in verborum exornationibus, vt antè docuimus, eiuſmodi: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. In ſententiarum, huiuſmodi: Vos huius incommodis lugetis: iſte reipub. calamitate lætatur. Vos veſtris fortunis diffiditis: iſte ſolus ſuis eò magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc intereſt: illud ex verbis celeriter relatis conſtat; hic ſententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo eſt oratio traducẽs ad rem quampiam

Cõmoratio. Contentio. Similitudo.

piā aliquid ex re diſpari ſimile. Ea ſumitur aut ornādi cauſsā, aut probandi, aut apertius dicēdi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quatuor de cauſſis ſumitur, ita quatuor modis dicitur per contrariū, per negationem, per breuitatem, per collationē. Ad vnāquanque ſumendæ cauſſam ſimilitudinis accommodabimus ſingulos modos pronuntiandi. Ornandi cauſſa ſumitur per contrarium ſic: Non enim, quemadmodum in palæſtra, qui tędas candentes accipit, celerior eſt in curſu continuo, quàm ille, qui tradit: ita melior imperator nouus, qui accipit exercitū, quàm ille, qui decedit: propterea quòd defatigatus curſor integro facem, hic peritus Imperator imperito exercitū, tradit. Hoc ſine ſimili ſatis planè, & perſpicuè & probabiliter dici potuit, hoc modo: dicitur, minus bonos Imperatores à melioribus exercitum accipere ſolère. Sed ornandi cauſſa ſimile ſumptū eſt, ut orationi dignitas quædā cōparetur. Dictum eſt autem per contrarium. Nam tunc ſimilitudo ſumitur per contrarium, cum ei rei, quā nos probamus, aliquam rem negamus eſſe ſimilem, vt paulo ante, cùm de curſoribus diſſerebamus. Per negationem dicetur probandi cauſſa, hoc modo: Neq; equus indomitus, quamuis natura benè compoſitus ſit, idoneus poteſt eſſe ad eas vtilitates, & aptus quæ deſiderantur ab æquo: neq; homo indoctus, quamuis ſit ingenioſus ad virtute poteſt peruenire. Hoc probabilius factum eſt, quod magis eſt veriſimile, non poſſe virtutem ſine doctrina comparari: quoniam nec equus quidē indomitus idoneus poſſit eſſe: ergo ſumptū eſt probandi cauſſa. Dictum eſt

Per contrarius.

Per negationē

autē per negationem: id .n. perſpicuum eſt de primo ſimilitudinis verbo. Apertius dicendi cauſſa ſimilitudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, ſicut in certamine currendi non ita conuenit exerceri, vt quoad neceſſe ſit, peruenire poſſis: ſed vt productus ſtudio, & uirib. vltra facilè procuras. Nā hoc ſimile eſt, vt apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendant eos, qui verbi cauſſa poſt mortem amici liberos eius cuſtodiant: propterea quòd in curſore tantum velocitatis eſſe oporteat, vt efferatur vſq; ad finē; in amico tantum beneuolentiæ ſtudiū, vt vltra quam amicus ſentire poſſit, procurat amicitiæ ſtudio. Dictum autem ſimile eſt per breuitatem. non .n. ita vt in cæteris reb. res ab re ſeparata eſt, ſed vtrq; res coniunctè & confuſe pronuntiatæ. Ante oculos ponendi negotij cauſſa ſumetur ſimilitudo per collationem, ſic: Vti citharædus, cū prodierit optimè veſtitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea colorib. varijs intexta; & cum corona aurea, magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatiſſimam, auro & ebore diſtinctam, ipſe præterea forma, & ſpecie ſit, & ſtatura appoſita ad dignitatem, ſi cùm magnam populo commouerit his rebus expectationem, repentè ſilentio facto, vocem emittat acerbiſſimam cum turpiſſimo corporis motu, quò melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eo magis deriſus & contemptus eijcitur: ita ſi quis in excelſo loco, & in magnis ac locupletibus copijs collocatus, fortunæ muneribus & naturę commodis omnibus abundauit, ſi uirtutis, & artium,

Per breuitatem

Per collationē.

tium, quæ uirtutis magiſtræ ſunt, egebit; quò magis cæteris rebus erit copioſus, & illuſtris, & expectatus, eò vehementius deriſus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc ſimile exornatione vtriuſq; rei, & alterius inſcitia artificij, alterius ſtultitia ſimili ratione collata, ſub aſpectu omnium rem ſubiecit. Dictum autem eſt per collationem: propterea quod, propoſita ſimilitimudine, paria ſunt omnia relata. In ſimilibus obſeruare oportebit diligenter, vt, cùm rem afferamus ſimilem, cuius rei cauſſa ſimilitudinē attulerimus, verba quoq; ad ſimilitudinem habeamus accomodata. Id eſt huiuſmodi: Ita vt hirundines æſtiuo tempore præſtò ſunt, frigore pulſæ recedunt: ex eadem ſimilitudine nunc per trãslationem verba ſumimus: ita falſi amici ſereno uitæ tempore præſtò ſunt, ſimul atque hyemem fortunæ viderint, deuolant omnes. Sed inuentio ſimilium facilis erit; ſi quis ſibi omnes res animatas, & inanimatas, mutas & loquentes, feras & manſuetas terreſtres, & cæleſtes, & maritimas, artificio, caſu, natura comparatas, vſitatas, atque inuſitatas, frequēter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam venari ſimilitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos poſſit. non .n. res tota totę rei neceſſe eſt ſimilis ſit; ſed ad ipſum, ad quod conferetur, ſimilitudinem habeat, oportet. Exemplum eſt alicuius facti, aut dicti præteriti cum certi auctoris nomine propoſito id ſumitur iiſdem de cauſſis, quib. ſimilitudo. Rem ornatiorem facit, cùm nullius rei niſi dignitatis cauſſa ſu- **Exemplum.**

mitur. Apertiorē, cùm id, quod ſit obſcurius, magis dilucidū reddit: Probabiliorē, cùm magis veriſimilē facit. Ante oculos ponit, cùm exprimit omnia perſpicuè, vt res dicta prope manu tentari poſſit. Vniuſcuiuſque generis ſingula ſubiecissemus exempla, niſi exemplū quod genus eſſet, in expolitione demonſtraſſemus, & cauſſas ſumendi in ſimilitudine aperuiſſemus: quare noluimus, neq; pauca quò minus intelligeretur, neque re intellecta, plura conſcribere. Imago. Imago eſt formæ cū forma cū quadam ſimilitudine collatio. Hæc ſumitur aut laudis, aut vituperationis cauſſa. Laudis cauſſa, ſic: Ibant in prælium corpore tauri validiſſimi, impetū leonis acerrimi ſimiles. Vituperationis, vt in odium, aut in inuidiā, aut in contemptionem adducat. Vt in odiū, hoc modo: Iſte quotidie per forū mediū, tāquam iubatus draco ſerpit, aſpectu venenato, ſpiritu rabido, circunſpectans huc & illuc, ſi quē reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus inſecare, lingua aſpergere poſſit. Vt in inuidiā adducat, hoc modo: Iſte, qui diuitias ſuas iactat, ſicut gallus è Phrygia aut ariolus quiſpiā depreſſus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, ſic: Iſte, qui tanquam cochlea obſcondes, retentat ſeſe tacitus, quò ſit tutus, comeditur cū domo ſua, & aufertur. Effictio. Effictio eſt, cùm exprimitur & effingitur verbis corporis cuiuſpiam forma, quod ſatis ſit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrum, breuem, incuruum, canū, ſubcriſpum, cæſium, cui ſanè magna eſt in mēte cicatrix, ſi quomodo poteſt vobis in memoriam redire.

Habet hæc exornatio cùm vtilitatem, ſi quem velis, oſtendere, tum venuſtatẽ, ſi breuiter et dilucidè facta eſt. Notatio eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quæ ſicuti notæ quædã naturæ ſunt attributa. Vt ſi velis non diuitem, ſed oſtentatorem pecunioſum deſcribere. Iſte, inquies, iudices, qui ſe dici diuitẽ putat eſſe præclarum, primũ nunc videte, quo vultu vos intueatur: nõne vobis videtur dicere, Darẽ, ſi mihi moleſti non eſſetis? cùm verò ſiniſtramentum ſubleuat, exiſtimat ſe gemmæ nitore, & auri ſplendore aſpectus omniũ perſtringere. Cùm puerũ reſpicit hũc vnum, quẽ ego noui, vos nõ arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio atq; alio. Heus tu, inquit, veni Sannio, ne quid iſti barbari perturbent, vt ignoti, qui audiũt, vnum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, aut vt domi lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Aſturconi locus ante oſtium ſuam detur, aut aliquid fragile falſæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, vt omnes audient: Videto, vt diligẽter enumeretur, ſi poteſt antè noctẽ. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illo plures mittas oportet, inquit, ſi hodie vis tranſnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Soſiam. Sanè. Deinde caſu veniunt hoſpites homini, qui iſtum ſplendidè, dum peregrinaretur, receperunt ex ea re homo herclè ſanè cõturbatur, ſed tamẽ à vitio naturæ nõ recedit. Bene, inquit, facitis, cum venitis: ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domum recta abijſsetis. Id fecisſemus inquiunt illi, ſi domum nouisſemus. At iſtud quidem facile fuit Notatio

vndelibet inuenire. Verùm ite mecum. ſequuntur illi. ſermo interea huius conſumitur omnis in oſtentatione. Quærit, in agris cuiuſmodi frumenta ſint: negat ſe, quia villæ incenſæ ſint, accedere poſſe, nec ædificare etiam nunc audere: tametſi in Tuſculano quidem cœpi inſanire, & in iiſdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, venit in ædes quaſdã, in quib. ſodalitium erat eodem die futurum, quò iſte pro notitia domini ædium ingreditur cum hoſpitibus. Hic, inquit, habito: perſpicit argentum, quod erat expoſitum, viſit triclinium, probat. Accedit ſeruulus, dicit homini clare, dominum iam venturum, ſi velit exire. Ita ne inquit? Eamus hoſpites, frater venit ex Salerno, ego illi obuiam pergam: vos huc decima venitote. Hoſpites diſcedunt. iſte ſe raptim domum ſuã coniicit: illi decima, quò iuſſerat, ueniunt: quærunt hunc: reperiunt, domus cuia ſit: in diuerſorium deriſi conferunt ſeſe. Vident hominem poſtera die, narrant, expoſtulant, accuſant. Ait iſte eos ſimilitudine loci deceptos, angiportu toto deeraſſe, contra valetudinem ſuam ſe ad multa noctem expectaſſe. Sannioni puero negotium dederat, vt vaſa, veſtimenta, pueros corrogaret: ſeruulus non inurbanus ſatis ſtrenuè & concinnè comparat, iſte hoſpites domum deducit. Ait ſe ędes maximas cuidam amico ad nuptias accommodaſſe, nuntiat intereat puer argentum repeti, (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, ædes commodaui: familiam dedi: argentũ quoque vult? tametſi hoſpites habeo, tamen utatur licet nos Samiis delectabimur. Quid ego, quæ deinde effi-

ciat narrem? eiuſmodi eſt hominis natura, vt, quæ ſingulis diebus efficiat gloria atq; oſtentatione, ea vix annuo ſermone enarrare poſſim. Huiuſmodi notationes, quæ deſcribunt, quid conſentaneũ ſit vniuſcuiuſque naturæ, vehemẽter habent magnam delectationem. Totam.n.naturam cuiuſpiã ponunt ante oculos, aut glorioſi, vt nos exempli cauſſa cœperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitioſi, amatoris, luxurioſi, furis, quadruplatoris: denique cuiuſuis ſtudium protrahi poteſt in medium tali notatione. Sermocinatio eſt, cum alicui perſonæ ſermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cùm militibus vrbs redũdaret, & omnes timore oppreſſi domi continerẽtur venit iſte cũ ſago, gladio ſuccinctus, tenens iaculum, quinq; adoleſcentes hominẽ ſimilior natu ſubſequuntur, irrumpit in ædes ſubitò, deinde magna voce, Vbi eſt iſte beatus, inquit, ædium dominus? qui mihi præſto fit? quid tacetis? Hic alij omnes ſtupidi timore obmutuerũt. Vxor illius infeliciſſimi cũ maximo fleto ad iſtius pedes abiecit ſeſe. Parce, inquit, & per ea, quæ tibi dulciſſima ſunt in vita, miſerere noſtri, noli extinguere extinctos. Fer manſuetè fortunam, nos quoque fuimus beati: noſce te eſſe hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac vos auribus meis opplorare deſinitis? non abibit. Illi nũtiatur interea veniſſe iſtũ, & clamore maximo mortẽ minari. Quod ſimul vt audiuit, Heus, inquit, Gorgia pediſſequa puerorum, abſcondè pueros, defendè; fac vt incolumes ad adoleſcentiam perducas. Vix hæc dixerat, cùm ecce iſte præſtò: Sedes, inquit, audax? non Sermocinatio.

vox mea tibi vitã ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam ſatura tuo ſanguine. Ille cum magno ſpiritu, Metuebam, inquit, ne planè victus eßem: nũc uideo in iudicio mecum contendere non vis, vbi ſuperari turpiſſimum eſt, ſuperare pulcherrimum: interficere me uis: occidar equidem, ſed victus non peribo. At ille, In extremo vitę tempore etiam ſententioſe loqueris, neque ei, quem uides dominari, vis ſupplicare? tum mulier, Imò quidem iſte rogat & ſupplicat: ſed tu quæſo cõmouere, & tu per deos, inquit, hunc amplexare dominus eſt, vicit hic te, vince tu nunc animum. Cur non deſinis, Inquit, vxor loqui, quæ me digna non ſunt? tace, & quæ curanda ſunt, cura: tu ceſſas mihi vitam, tibi omnem bene viuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem repulit abſe lamentãtem: illi neſcio quid incipiendi dicere, quod dignum videlicet illius uirtute eßet, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe vnicuiq; ſermones ad dignitatẽ accomodatos, quod oportet in hoc genere obſeruare. Sunt item ſermonicinationes conſequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, ſi hoc iudicaueritis? nonne hac omnes utentur oratione? deinde ſubijcere ſermonem. Confor-matio. *Conformatio eſt, cùm aliqua, quæ non adeſt, perſona confingitur quaſi adſit, aut cùm res muta, aut informis fit loquens, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accomodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quod ſi nunc hæc urbs inuictiſſima vocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triũphis ditata certiſſimis, clariſſimiſq;*

locupletata victorijs, nunc veſtris ſeditionibus, ò ciues, vexor. Quam dolis malitioſa Carthago, viribus probata Numantia, diſciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri atq; conculcari? Item, Quod ſi nunc L. ille Brutus reuiuiſcat, & hic ante pedes veſtros adſit, non hac vtetur oratione? Ego reges eieci, vos tyrannos introducitis: ego libertatem, quę non erat, peperi: vos partam ſeruare non vultis ego capitis mei periculo patriam liberaui vos liberi ſine periculo eſſe non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas atque inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus & commiſeratione. Significatio eſt, quæ plus in ſuſpitione relinquit, quàm poſitum eſt in oratione, ea fit per exuperationem, ambiguum, conſequentiam, abſciſſionem, ſimilitudinem. Per exuperationem, cùm plus dictum eſt, quàm patitur veritas, augendæ ſuſpicionis cauſſa, ſic: Hic de tanto patrimonio tam citò teſtam, qua ſibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cùm uerbum poteſt in duas plures ve ſententias accipi, ſed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit: vt de eo ſi dicas, qui multas hæreditates adierit, Proſpice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda ſunt, quæ obſcuram redunt orationem; ita hæc conſequenda, quæ conficiunt huiuſmodi ſignificationem. ea reperientur facilè, ſi nouerimus & animaduerterimus verborum ancipites aut multiplices poteſtates. Per conſequentiam ſignificatio fit, cùm res quæ ſequuntur aliquam

Significatio.

Conſequentia.

rem, dicuntur; ex quibus tota res relinquitur in ſuſpicione, vt ſi falſamentarũ filio dicas: Quieſce tu, cuius pater cubito ſe emungere ſolebat. Per abſciſſionem, ſi cum incipimus aliquid dicere, præcipimus, & ex eo, quod iam diximus, ſatis relinquitur ſuſpicionis; ſic: Qui iſta forma & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. Per ſimilitudinem, cum aliqua re ſimili allata, nihil amplius dicimus, ſed ex ea ſignificamus quid ſentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimium populi frequentia fretus eſſe, inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimum feſtiuitatis habet, interdũ & dignitatis: ſinit enim quiddam tacito oratore ipſum auditorem ſuſpicari. Breuitas eſt res ipſis tantũ modo verbis neceſſarijs expedita, hoc modo: Lemnũ præteriens cepit, inde Tarſi præſidium reliquit; poſt vrbem in Bithynia ſuſtulit, inde pulſus in Helleſpontum, ſtatim potitur Abydo. Item, Modò conſul, quondam tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Itẽ tũ proficiſcitur in Aſiam, deinde exul, & hoſtis eſt dictus, poſt Imperator, poſtremo cõſul factus eſt. Habet paucis comprehenſa breuitas, multarum rerum expeditionem. Quare adhibenda ſæpe eſt, cùm aut res non egent longæ orationis, aut tempus non ſinit commorari. Demonſtratio. *Demonſtratio eſt, cùm ita res verbis exprimitur, vt geri negotium, & res ante oculos eſſe videatur. Id fieri poterit, ſi quæ antè & poſt & in ipſa re facta erunt comprehendemus, aut ſi à rebus conſequentibus, aut à circunſtantibus non recedemus, hoc modo: Quod ſimulatque Gracchus proſpexit, fluctuare populum, uerentem ne ipſe auctoritate ſenatus commotus*

tus à ſententia deſiſteret, iubet aduocari concionem. Iſte interea ſcelere & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis, et ſudans, oculis ardentibus erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cæpit. Illi præco faciebat audientiam, hic ſubſellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere: Cum Gracchus deos inciperet precari, curſim iſti impetum faciunt, ex alijs alijſque partibus conuolant, atque è populo vnus, Fuge, inquit, Tiberi fuge, non uides? reſpice, inquã. deinde vaga multitudo, ſubito timore perterrita, fugere cæpit. At iſte ſpumans es ore ſcelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Gracchо quid eſſet, neq; tamen locum, in quo conſtiterat, relinquenti percutit tempus. Ille nulla, voce delibans inſitam virtutem concidit tacitus: iſte viri; fortiſſimi miſerando ſanguine aſperſus, quaſi facinus præclariſſimum feciſſet, circunſpectans, & hilaris ſceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit ſeſe. Hæc exornatio in amplificanda & commiſeranda re plurimum prodeſt, & in huiuſmodi narrationibns ſtatuit enim totam rem, & propè ponit ante oculos.

Omnes rationes honeſtandæ elocutionis ſtudioſè collegimus: in quibus Herenni ſi te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & ſuauitatem habere in dicendo poteris, vt oratoriè planè loquaris: ne nuda atque inornata inuentio vulgari ſermone efferatur. Nunc identidem noſmetipſi nobis inſtemus: res enim communis agitur, vt frequenter Peroratio.

& aſſiduè conſequamur artis rationem ſtudio & exercitatione. Quod alij cum moleſtia tribus de cauſſis maximè faciunt; aut ſi cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut ſi ſibi diffidunt: aut ſi neſciunt, quam viam ſequi debeant: quæ à nobis abſunt omnes difficultates. Nam et ſimul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cætera philoſophię ratio confirmauit, & nobis non diffidimus: propterea quod & aliquantulum proceſſimus: & alia meliora ſunt, quæ multo intentius petimus in uita, vt, etiã ſi non peruenerimus in dicendo, quò uolumus, parua pars uitę perfectiſſime deſideretur, et uiã, quam ſequamur, habemus: propterea quod in his libris nihil præteritum eſt rhetoricæ præceptionis. Demonſtratum eſt enim, quomodo res in omnibus generibus cauſarum inueniri oporteat. Dictum eſt, quo pacto eas diſponere conueniat. Traditum eſt, qua ratione eſſet pronuntiandum. Præceptum eſt, qua via meminiſſe poſſemus. Demonſtratum eſt, quibus modis perfecta elocutio comparetur. Quæ ſi ſequamur, acutè & citò reperiemus, diſtinctè & ordinatè diſponemus, grauiter & venuſtè pronuntiabimus, firmè et perpetuo meminerimus, ornatè & ſuauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil eſt amplius. Hæc omnia adipiſcemur, ſi rationes præceptionis diligentia conſequemur & exercitatione.

M· T· CICERONIS.

DE INVENTIONE

LIBER I.

SAEPE & multùm hoc mecum cogitaui, boni ne an mali plus attulerit hominibus & ciuitatibus copia dicēdi, ac ſummum eloquentiæ ſtudium. Nam & cùm noſtræ reip. deterimenta conſidero, & maximarum ciuitatum veteres animo calamitates colligo; non minimā video per diſertiſſimos homines inuectam eſſe partē incommodorum. Cùm autem res ab noſtra memoria propter vetuſtatem remotas ex literarum monumētis repetere inſtituo, multas vrbes conſtitutas, plurima bella reſtincta, firmiſſimas ſocietates, ſanctiſſimas amicitias intelligò cùm animi ratione, tū facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitantem ratio ipſa in hanc potiſſimum ſententiam ducit, vt exiſtimem ſapientiam ſine eloquentia parum prodeſſe ciuitatibus, eloquentiam verò ſine ſapientia nimium obeſſe plerunque, prodeſſe nunquam. Quare ſi quis, omiſſis rectiſſimis atq́; honeſtiſſimis ſtudijs rationis & officij, conſumit omnem operam in exercitione dicendi, is inutilis ſibi, peniciosus patriæ ciuis alitur: qui verò ita ſeſe armat eloquentia, vt non oppugnare commoda patriæ, ſed pro his pugnare poſſit; is mihi vir & ſuis & publicis rationibus vtiliſſimus, atq; amiciſſimus ciuis fore videtur. Ac ſi uolumus

Copia dicēdi.

Sapientia ſine eloquentia.

*mus huius rei, quæ uocatur eloquẽtia, ſiue artis, ſiue ſtudij, ſiue exercitationis cuiuſdam, ſiue facultatis à natura profectæ conſiderare principium; reperiemus id ex honeſtiſſimis cauſſis natum, atque optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddã tempus, cùm in agris homines paſſim beſtiarum more vagabantur & ſibi victu ferino vitam propagabant; nec *ratione animi quidquã, ſed pleraque viribus corporis adminiſtrabant. Nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas viderat nuptias: non certos quiſquam inſpexerat liberos: nõ ius æquabile quid vtilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem atque inſcitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad ſe explendam viribus corporis abutebatur perniciosiſſimis ſatellitibus. Quo tẽpore quidam, magnus videlicet & ſapiens cognouit, quæ materia eſſet, & quanta ad maximas res opportunitas in animis ineſſet hominũ, ſi quis eam poſſet elicere, & præcipiendo meliorem reddere, qui diſperſos homines in agris, & in tectis ſylueſtribus abditos, ratione quadam compulit in vnum locum, & congregauit: & eos in vnãquanque rem inducens vtilem atq; honeſtam, primò propter inſolentiam reclamantes, deinde propter rationem, atque orationem ſtudioſius audientes, ex feris & immanibus, mites reddidit & manſuetos. At mihi quidem videtur hoc nec tacita, nec inops dicendi ſapientia perficere potuiße, vt homines a conſuetudine ſubitò conuerteret, & ad diuerſas vitæ rationes traduceret. Age verò, vrbibus conſtitutis, vt fidem colere, & iuſtitiam retinere*

rationi.

tinere

tinere diſcerent, & aliis parere ſua voluntate conſue ſcerent, ac non modò labores excipiendos communis commodi cauſſa, ſed etiam vitam amittendam exiſtimarent: qui tandem fieri potuit, niſi homines ea, quæ ratione inueniſſent, eloquẽtia perſuadere potuiſſent? profectò nemo niſi graui ac ſua vi commotus oratione, cùm viribus plurimùm poſſet, ad ius voluiſſet ſine vi deſcendere: vt inter quos poſſet excellere, cum iis ſe pateretur æquari, & ſua voluntate à iucundiſſima conſuetudine recederet, quæ præſertim iam naturæ vim obtineret propter vetuſtatem. Ac primò quidem ſic & nata & progreſſa longius eloquentia videtur, & item poſtea maximis in reb. pacis & belli cum ſummis hominũ vtilitatibus eſſe verſata. Poſt quàm verò commoditas quædem praua virtutis imitatrix, ſine ratione officii dicẽdi copiam cõſecuta eſt: tum ingenio freta malitia, peruertere vrbes & vitas hominum labefactare aſſueuit. Atq; huius quoq; exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. veriſimilimum mihi videtur quodam tẽpore, neq; i publicis reb. infantes & inſipiẽtes homines ſolitos eſſe verſari, nec verò ad priuatas cauſſas magnos ac diſertos homines accedere: ſed cùm à ſummis viris maximè res adminiſtrarẽtur, arbitror alios fuiſſe, non incalidos homines, qui ad paruas controuerſias priuatorum accederẽt. Quib. i cõtrouerſiis cũ ſæpe à mendacio contra verum homines ſtare cõſueſcerent, dicendi aſſiduitas alui audaciam, vt neceſſariò ſuperiores illi propter iniurias ciuiũ reſiſtere audacibus, & opitulari ſuis quiſque neceſſariis cogerẽ-

tur.

tur. Itaque cum in dicendo ſæpe par, nonnunquam etiam ſuperior uiſus eſſet is, qui omiſſo ſtudio ſapientiæ, nihil ſibi præter eloquentiam comparaſſet, fiebat ut & multitudinis, & ſuo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. Hinc nimirum nō iniuria, cùm ad gubernacula reip. temerarij atque audaces homines acceſſerant, maxima ac miſerrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odij, atque inuidiæ ſuſcepit eloquentia, ut homines ingenioſiſſimi, quaſi ex aliqua turbida tempeſtate in portum, ſic ex ſeditioſa & tumultuoſa uita ſe in ſtudium aliquod traderent quietū. Quare mihi uidentur poſteà cætera ſtudia recta, atq; honeſta per otium concelebrata ab optimis enituiſſe; hoc uerò a pleriſq; eorum deſertum obſoleuiſſe eo tēpore, quo multò uehementius erat retinēdum, & ſtudioſius adaugendum. Nam quò indignius rem honeſtiſſimā & rectiſſimam uiolabat ſtultorum & improborū temeritas & audacia ſummo cū reip. detrimento, eo ſtudioſius & illis reſiſtendum fuit, & reip. conſulendum. Quod noſtrū illum non fugit Catonē, neq; Lælium, neq; horū, vt verè dicā, diſcipulū Africanū neq; Gracchos Africani nepotes, quibus in hominib. erat ſumma virtus & ſumma virtute amplificata auctoritas, et, quæ his rebus ornamēto, & reip. præſidio eſſet eloquentia. Quare meo quidem animo nihilominus eloquentiæ ſtudendū eſt, etſi ea quidam & priuatim et publicè peruerſe abutūtur, ſed eo quidē vehemētius ne mali magno cum detrimento bonorū, & cōmuni omnium pernicie plurimum poſſint, cùm præſertim hoc vnum ſit, quod ad omnes res & priuatas

& publicas

& publicas maximè pertineat: hoc tuta, hoc honeſta, hoc illuſtris hoc eodē vita iucunda fiat. Nā hinc ad rēp. plurima commoda veniunt, ſi moderatrix omniū rerū præſtò eſt ſapientia: hinc ad ipſos, qui eā adepti ſunt laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorū certiſſimū ac tutiſſimum præſidiū comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cùm multis rebus humiliores & infirmiores ſint, hac re maximè beſtijs præſtare, quod loqui poſſunt. Quare præclarū mihi quiddā uidetur adeptus is, qui, qua re homines beſtijs præſtent, ea in re hominib. ipſis antecellat. hoc ſi forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, verùm etiam artificio quodam comparatur, non alienum eſt uidere quæ dicant ij, qui quædā eius rei præcepta nobis reliquerūt. Sed antequā de præceptis oratorijs dicamus, uidetur dicendum de genere ipſius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam, his rebus cognitis, facilius & expeditius uniuſcuiuſq; aīus ipſam rationē, ac uiam artis cōſiderare poterit.

Eloquētia laus.

CIVILIS quædam ratio eſt, quę multis & magnis ex rebus conſtat, eius quædam magna & ampla pars eſt artificioſa eloquentia, quam Rethoricam uocant. Nā neq; cum ijs ſentimus, qui ciuilem ſciētiam eloquentia non putant indigere, & ab ijs qui eam putant omnē rhetoris ui & artificio contineri, magnopere diſſentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, vt eam ciuilis ſcientię partem eſſe dicamus. Officium autem eius facultatis uidetur eſſe dicere appoſitè ad perſuaſionem: Finis, per ſuadere dictione. Inter officium autem & finem hoc

De iure ciuili, & partib. eius.

Officiū & finis oratoris

teriam in cauſſam, & in quæſtionem diuidat. Cauſsã eſſe dicit rem, quę habeat in ſe controuerſiã in dicendo poſitam cum perſonarũ certarum interpoſitione, quam nos quoque oratori dicimus eſſe attributam. Nam ei tres partes, quas antè diximus, ſupponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonſtratiuam. Quæſtionem autem eam appellat, quæ habeat in ſe controuerſiam in dicendo poſitam, ſine certarum perſonarum interpoſitione, ad hunc modum: Ecquid ſit bonum præter honeſtatem: Veri ne ſint ſenſus: Quę ſit mundi forma: Quæ ſit Solis magnitudo: Quas quæſtiones procul ab oratoris officio remotas, facilè omnes intelligere exiſtimamus. Nam quibus in rebus ſumma ingenia philoſophorum plurimo cum labore conſumpta intelligimus, eas, ſicut aliquas paruas res oratori attribuere, magna amentia videtur. Quòd ſi magnam in his Hermagoras habuiſſet facultatem, ſtudio & diſciplina comparatam, videretur fretus ſua ſcientia falſam quoddam conſtituiſſe de oratoris officio, &, non quid ars, ſed quid ipſe poſſet, expoſuiſſę. Nunc verò ea vis eſt in homine, vt ei multò rhetoricam citius quis ademerit, quàm philoſophiam conceſſerit. Neque eò dico, quod eius ars, quam edidit, mihi mendoſiſſimè ſcripta videatur. (nam ſatis in eą videtur ex antiquis artibus ingenio ſe & diligenter electas res collocaſſe, & nõnihil ipſe ſe quoque noui protuliſſe) verùm oratori minimũ eſt de arte loqui, quod hic fecit: multò maximũ ex arte dicere, quod eum minimè potuiſſe, omnes videmus. Quare materia quidem nobis Rhetoricæ uidetur ea,

Partes orationis. quam Ariſtoteli viſam eſſe diximus. Partes autem hæ ſunt, quas pleriq; dixerunt, inuentio, diſpoſitio, elocutio, memoria, pronunciatio. Inuentio eſt excogitatio rerum verarum, aut veriſimilem, quæ cauſſam probabilem reddant. Diſpoſitio eſt rerum inuentarũ in ordinem diſtributio. Elocutio eſt idoneorum verborum & ſententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria eſt firma animi rerum ac verborum ad * intentionem perceptio. Pronunciatio eſt ex rerum & verborum dignitate, vocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter conſtitutis, eas rationes, quibus oſtendere poſſimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nã & multorũ verborũ indiget, & non tantopere ad artis deſcriptionem, & præcepta tradenda pertinet. Eum autem, qui artem rhetoricam ſcribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus ſcribere oportere exiſtimamus. Ac mihi quidẽ videtur coniunctè agendum de materia ac partibus. quare inuentio, quæ princeps eſt omnium partiũ, potiſſimũ in omni cauſſarum genere, qualis debeat eſſe, conſideretur.

*Inuẽtionẽ.

De inuẽtione. OMNIS res, quæ habet in ſe poſitam in dictione, aut diſceptatione aliquam controuerſiam, aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæſtionem. Eam igitur quæſtionem, ex qua cauſſa naſcitur, conſtitutionem appellamus. Conſtitutio eſt prima conflictio cauſſarum, ex depulſione intentionis profecta, hoc modo: Feciſti, nõ feci, aut iure feci. Cum facti controuerſia eſt, quoniam coniecturis cauſſa firmatur, conſtitutio coniecturalis appellatur.

Cum

Cum autem nominis, quia vis vocabuli definienda verbis eſt, conſtitutio definitiua nominatur. Cū verò, qualis ſit res, quæritur, quia & de ui, & de genere negotii cōtrouerſia eſt, cōſtitutio generalis vocatur. At cū cauſſa ex eo pendet, quòd nōn aut is agere videtur, quē oportet, aut nō cū eo, qui cū oportet, aut nō apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet; translatiua dicitur cōſtitutio, quia actio trāſlationis & commutationis indigere videtur. Atque harum aliquā in omne cauſſæ genus incidere neceſſe eſt. Nam in quam non inciderit, in ea nihil eſſe poterit controuerſiæ. Quare eam nec cauſſam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuerſia in omnia tempora poteſt diſtribui. Nā & quid factū ſit, poteſt quæri, hoc mōdo: Occiderit ne Aiacē Vlyſſes. Et quid fiat, hoc modo: Bono ne animo ſint erga populū R. Fregellani. Et quid futurum ſit, hoc modo: Si Carthaginē reliquerimus incolumen, num quid ſit incommodi ad rempub. peruenturum. Nominis controuerſia eſt, cū de facto conuenit, & quæritur id, quod factum eſt, quo nomine appelletur. Quo in genere neceſſe eſt ideo nominis eſſe controuerſiam, non quòd de re ipſa non conueniat, non quòd de facto non conſtet, ſed quod id, quod factum ſit aliud aliꝫ videatur eſſe, & iccirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiuſmodi generibus definienda res erit verbis, & breuiter deſcribenda, ut ſi quis ſacrum ex priuato ſurripuerit, vtrum fur, an ſacrilegus ſit iudicandus. Nam id cum quæritur, neceſſe erit definire vtrunque, quid ſit fur, quid ſacrilegus: & ſua deſcriptione oſtendere

alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atque aduerſarij dicunt. Generis eſt controuerſia, cùm, & quid factũ ſit, conuenit, & quo id factũ nomine appellari oporteat, conſtat, & tamen quantũ, & cuiuſmodi, & omnino quale ſit quæritur hoc modo: Iuſtum an iniuſtũ, vtile an inutile, & omnia in quibus quale ſit id, quòd factum eſt, quæritur, ſine vlla nominis controuerſia. Huic generi Hermagoras partes quatuor ſuppoſuit, deliberatiuã, demõſtratiuã, iuridicialem, negotialem. Quod eius, vt nos putamus, non medicore peccatum reprehendendũ uidetur, verũ breui; ne aut, ſi taciti præterierimus, ſine cauſſa nõ ſecuti eũ putemur; aut ſi diutius in hoc cõſtiterimus, morã atq; impedimentũ reliquis præceptis intuliſſe videamur. Si deliberatio, & demõſtratio genera ſunt cauſſarum non poſſunt rectè partes alicuius generis cauſſæ putari. Eadẽ enim res alij genus eſſe, alij pars poteſt, eidem genus eſſe & pars non poteſt. Deliberatio autẽ & demonſtratio, genera ſunt cauſſarũ. Nã aut nullum cauſſæ genus eſt, aut iudiciale ſolùm, aut & iudiciale, & demonſtratiuũ, & deliberatiuũ. Nullum dicere cauſſæ eſſe genus, cum cauſſas eſſe multas dicat, & in eas præcepta det, amẽtia eſt. Vnum autẽ iudiciale ſolum eſſe qui poteſt? cum deliberatio & demonſtratio neque ipſæ ſimiles inter ſe ſint, & ab iudiciali genere primùm diſſideant, & ſuam quæque finem habeat, quo referri debeat. Relinquitur ergo, vt omnia tria genera ſint cauſſarum. Deliberatio igitur & demonſtratio non poſſunt rectè partes alicuius generis cauſſæ putari. Male igitur eas generalis conſti-

Nõ eſſe quatuor partes generis.

cōſtitutionis partes eſſe dixit. Quod ſi generis cauſſæ partes nō poſſunt rectè putari, multo minus rectè partis cauſſæ partes putabuntur. Pars autē cauſſæ conſtitutio eſt omnis. Non enim cauſſa ad conſtitutionem, ſed cōſtitutio ad cauſſam accommodatur: ſed demonſtratio & deliberatio generis cauſſę partes non poſſunt rectè putari, quòd ipſa ſunt genera. Multo igitur minus recte partis, eius quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde ſi conſtitutio, & ipſa, & pars conſtitutionis eius quælibet, intentionis depulſio eſt, quę intentionis depulſio nō eſt, ea nec cōſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. At ſi quæ intentionis depulſio non eſt, ea nec conſtitutio, nec pars cōſtitutionis eſt: demōſtratio, & deliberatio neque conſtitutio, nec pars conſtitutionis eſt. Si igitur conſtitutio & ipſa & pars eius intentionis depulſio eſt: deliberatio, & demōſtratio neque conſtitutio, neque pars cōſtitutionis eſt. Placet autē ipſi conſtitutionē intentionis eſſe depulſionē. Placeat igitur oportet, deliberationē, & demonſtrationem non eſſe conſtitutionem, nec partem conſtitutionis. Atque hoc eodem vrgebitur, ſiue conſtitutionem primam cauſſæ accuſatoris confirmationem dixerit, ſiue defenſoris primam deprecationem. Nam eum eadem omnia incommoda ſequentur. Deinde coniecturalis cauſſa non poteſt ſimul ex eadem parte, eodē in genere & coniecturalis eſſe, & definitiua. Rurſus nec definitiua cauſſa poteſt ſimul ex eadem parte eodem in genere & definitiua & eſſe tranſlatiua. Et omnino nulla conſtitutio, nec pars conſtitutionis poteſt ſimul & ſuam habere, & alterius in ſe

vim continere: ideo quòd vnaquæque ex ſe & ſua natura ſimpliciter conſideratur. Altera aſſumpta, numerus conſtitutionum duplicatur; non uis conſtitutionis augetur. At deliberatiua cauſſa ſimul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & tranſlatiuam ſolet habere conſtitutionem, & vnam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipſa nec conſtitutio eſt, nec pars conſtitutionis. Idem in demonſtratione ſolet uſu euenire. Genera igitur, vt antè diximus, hæc cauſſarum putanda ſunt, non partes alicuius conſtitutionis. Hæc ergo conſtitutio, quã generalem nominamus, partes nobis videtur duas habere, iuridicialẽ & negotialẽ. Iuridicialis eſt, in qua æqui & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis eſt, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate ſit conſideratur: cui diligentiæ præeſſe apud nos iuriſconſulti exiſtimantur. Ac iuridicialis quidem ipſa in duas diſtibuitur partes, abſolutam & aſſumptiuam. Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe cõtinet iuris & iniuriæ quæſtionem. Aſſumptiua eſt, quæ ipſa ex ſe nihil firmi dat ad recuſationem, foris autem aliquid defenſionis aſſumit. Eius partes ſunt quatuor, cõceſſio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Conceſſio eſt, cum reus non id, quod factum eſt, defendit; ſed, vt ignoſcatur, poſtulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem & deprecationem. Purgatio eſt, cum factum conceditur culpa remouetur. Hæc partes habet tres, imprudentiam, caſum, neceſſitatem. Deprecatio eſt, cum & peccaſſe, & conſulto peccaſſe reus ſe confitetur; & tamen,

Cõſtitutio generalis.

men, vt ignoſcatur, poſtulat: qđ genus perrarò poteſt accidere. Remotio criminis eſt, cum id crimen, quod infertur, abs ſe & à ſua culpa, vi & poteſtate in aliũ reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, ſi aut cauſſa, aut factum in alium transferetur. Cauſſa trãsferetur, cum aliena dicitur vi, et poteſtate factũ. Factum aũt, cum alius aut debuiſſe, aut potuiſſe facere dicitur. Relatio criminis eſt, cùm ideo iure factum dicitur, quod aliquis antè iniuria laceſſerit. Comparatio eſt, cum aliud aliquod factum rectum, aut vtile cõtẽditur, quod vt fieret, illud, quod arguitur, dicitur eſſe commiſſum. In quarta conſtitutione, quam translatiuam nominauimus, eius conſtitutionis eſt cõtrouerſia, cum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de cõmutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius cõſtitutionis Hermagoras inuentor eſſe exiſtimatur, non quia non vſi ſint ea veteres oratores ſæpe multi, ſed quia non animaduerterint artis ſcriptores eam ſuperiores, nec retulerint in numerum conſtitutionum. Poſt autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tã imprudentia falli putamus, (res.n.perſpicua eſt) quã inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et conſtitutiones quidem, & earum partes expoſuimus: exempla autem cuiuſque generis tunc commodius expoſituri videmur, cùm in vnumquodque eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentandi ratio dilucidor erit, cùm & ad genus, & ad exemplum cauſſæ ſtatim poterit accommodari. Conſtitutio-

Conſtitutio translatiua.

Cauſſa ſimplex & coniũcta. ne cauſſæ reperta, ſtatim placet conſiderare, vtrum cauſſa ſit ſimplex an coniuncta: & ſi coniuncta erit, vtrum ſit ex pluribus quæſtionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex eſt, quæ abſolutam in ſe continet vnã quæſtionẽ, hoc modo: Coryntbijs bellum indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quæſtionibus in qua plura quęrũtur hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginienſibus reddatur, an cò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, vtrum potius, aut quid potiſſimum ſit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui ſocijs ſit auxilio, an teneatur in Italia, vt quã maximę contra Annibalem copiæ ſint. Deinde conſiderandum eſt, an in ratione, an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti cõ-

Controuerſia ſcripti. trouerſia eſt ea, quæ ex ſcriptionis genere naſcitur. Eius autem genera, quæ ſunt ſeparata à conſtitutionibus, quinque ſunt. Nam tum verba ipſa vidẽtur cum ſententia ſcriptoris diſſidere, tum inter ſe duę leges, aut plures diſcrepare, tum id, quod ſcriptum eſt, duas aut plures res ſignificare, tum ex eo, quod ſcriptum eſt, aliud quoque, quod non ſcriptum eſt, inueniri: tum vis verbi quaſi in diffinitiua conſtitutione, in quo poſita ſit, quæri. Quare primum genus de ſcripto & ſententia; ſecundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum definitiuum nominamus. Ratio eſt autem, cum omnis quæſtio non in ſcriptione eſt, ſed in aliqua argumentatione conſiſtit. Ac tum conſiderato genere cauſſæ, & cognita conſtitutione, cùm ſimplex ne, an coniuncta

ſit

ſit intellexeris, & ſcripti an rationis habeat controuerſiã, videris, deinceps erit vidẽdum, quæ quæſtio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum cauſſæ ſit. Quæ omnia à conſtitutione proficiſcantur oportet. Quæſtio eſt ea, quæ ex conflictione cauſſarum gignitur controuerſia, hoc modo: Non iure feciſti, iure feci. Cauſſarum autem hæc eſt conflictio, in qua conſtitutio conſtat. Ex ea igitur naſcitur controuerſia, quã quæſtionem dicimus, hoc modo: Iure ne fecerit. Ratio eſt ea, quæ continet cauſſam, quæ ſi ſublata ſit, nihil in cauſſa controuerſiæ relinquetur, hoc modo: vt docendi cauſſa in facili & peruulgato exemplo conſiſtamus. Oreſtes ſi accuſetur matricidij, niſi hoc dicat, Iure feci: illa enim patrem meum occiderat, non habet defenſionem: qua ſublata, omnis quoque controuerſia ſublata ſit. Ergo eius cauſſæ ratio eſt, quòd illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio eſt quæ ex infirmatione & confirmatione rationis naſcitur contro uerſia. Nam ſit ea nobis expoſita ratio, quam paulò ante expoſuimus. Illa enim inquit patrem occiderat. At non, inquit aduerſarius, abs te filio matrẽ necari oportuit. potuit. n. ſine tuo ſcelere illius factũ puniri. Ex hac deductione rationis, illa ſumma naſcitur controuerſia, quam iudicationem appellamus. Ea eſt huiuſmodi: Rectũ ne fuerit ab Oreſte matrem occidi, cum illa Oreſtis patrẽ occidiſſet. Firmamentum eſt firmiſſima argumentatio defenſoris, & aptiſſima ad iudicationẽ: vt ſi velit Oreſtes dicere, eiuſmodi animum matris ſuæ fuiſſe in patrẽ ſuũ, in ſe ipſum, in ſorores, in regnũ, in famã generis & familiæ, vt ab ea pœnas liberi ſui

Quæſtio

Firmamentũ.

ri ſui

rī ſui potiſſimum petere debuerint. Et in cæteris quidem conſtitutionibus ad hunc modum indicationes reperiuntur: in coniecturali autem cōſtitutione, quia ratio non eſt (factum.n.non conceditur) non poteſt ex deductione rationis naſci indicatio. Quare neceſſe eſt eandem eſſe quæſtionem & indicationem, vt factum eſt, non eſt, factum ne ſit. Quot autem in cauſſa conſtitutiones aut eorum partes erunt, totidem neceſſe erit quæſtiones, rationes, indicationes, firmamēta reperiri. His omnibus in cauſſa repertis, tunc denique ſingulæ partes totius cauſſæ conſiderandæ ſunt. Nam non, vt quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum videtur: ideo quòd illa, quæ prima dicuntur, ſi vehementer velis congruere & cohærere cum cauſſa, ex eis ducas oportet, quæ poſt dicēda ſunt. Quare cùm indicatio, & ea, quæ ad iūdicationem oportet inueniri argumenta, diligēter erunt artificio reperta cura & cogitatione pertractata, tū denique ordinandæ sūt cęterę partes orationis. Hæ partes ſex omnino

Partes orationis.

nobis videntur, exordium, narratio, partitio, cōfirmatio, reprehenſio, concluſio. Nunc quoniam exordium princeps omnium eſſe debet: nos quoque primùm in ratione exordiendi præcepta dabimus.

Exordium.

EXORDIVM eſt oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquam dictionē: quod eueniet, ſi eū beneuolum, attētum, docilem fecerit. Quare qui bene exordiri cauſſam volet, eū neceſſe eſt genus ſuæ cauſſæ diligenter antè cognoſcere. Genera cauſſarum ſunt

Cauſſarum genera.

quinq;, honeſtum, admirabile, humile, anceps, obſcurū. Honeſtū genus eſt, cui ſtatim ſine oratione noſtra audi-

auditoris fauet animus: Admirabile, à quo alienatus eſt animus eorũ, qui audituri ſunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum videtur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia eſt, vt cauſſa & honeſtatis & turpitudinis particeps, vt & beneuolentiam pariat & offenſionem. Obſcurum, in quo aut tardi auditores ſunt, aut difficilioribus ad cognoſcendum negotijs cauſſa implicita eſt. Quare, cum tam diuerſa ſint genera cauſſarum, exordiri quoque diſpari ratione in vnoquoque genere neceſſe eſt. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium & inſinuationem. Principium eſt oratio perſpicuè & protinus perficiens auditorem beneuolũ, aut docilem, aut attentum. Inſinuatio eſt oratio quadam diſſimulatione et circuitione obſcurè ſubiẽs auditoris animũ. In admirabili genere cauſſæ. Si non omnino infeſti auditores erunt, principio beneuolentiã cõparare licebit: ſin erũt vehemẽter abalienati cõfugere neceſſe erit ad inſinuationem. Nam ab iratis ſi perſpicuè pax & beneuolentia petitur; non modo ea nõ inuenitur, ſed augetur atq; inflammatur odiũ. In humili autem genere cauſſę, contemptionis tollendæ cauſſa, neceſſe erat attentum efficere auditorẽ. Anceps genus cauſſæ, ſi dubiã iudicationem habebit, ab ipſa iudicatione exordiendũ eſt: ſin autẽ partem turpitudinis, & partẽ honeſtatis habebit, beneuolentiã captare oportebit, vt in genus honeſtũ cauſſa tranſlata videatur. Cum autem erit honeſtum cauſſæ genus, vel præteriri principium poterit: & ſi commodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab

Principium.

Inſinuatio.

aliqua

aliqua firmiſſima ratione noſtræ dictionis: vel ſi vti principio placebit, beneuolentiæ partibus vtendum eſt, vt id, quod eſt, augeatur. In obſcuro cauſæ genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum eſt, reliquum eſt, vt oſtendatur, quibus quæq; res rationibus confici poſſit. Beneuolētia quatuor ex locis comparatur, ab noſtra, ab aduerſariorum, ab iudicum perſona, ab ipſa re. Ab noſtra, ſi de noſtris factis & officijs ſine arrogantia dicemus: ſi crimina illata, & aliquas minus honeſtas ſuſpiciones iniectas diluemus: ſi quæ incommoda acciderunt, aut quæ inſtēt difficultates, proferemus: ſi prece & obſecratione humili ac ſupplici vtemur. Ab aduerſariorum autem, ſi eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium adducentur, ſi quid eorum ſpurcè, ſuperbè, crudeliter, malitioſè factum proferetur. In inuidiam, ſi vis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniȩ proferētur, atq; eorū vſus arrogās et intolerabilis, vt his rebus magis videantur, quàm cauſſæ ſuæ confidere. In contēptionē adducentur, ſi eorū inertia, negligentia, ignauia, deſidioſum ſtudium, & luxurioſum otium proferetur. Ab auditorū perſona beneuolētia captabitur, ſi res ab his fortiter, ſapiēter, manſuetè geſtæ proferentur, vt ne qua aſſentatio nimia ſignificetur: & ſi dȩ his quàm honeſta exiſtimatio, quantaque eorum iudicij & auctoritatis expectatio ſit, oſtendetur. Ab ipſis rebus, ſi noſtram cauſſam laudando extollemus, aduerſariorum cauſſam per contemptionem deprimemus. Attentos autem

Beneuolentia.

tem faciemus, ſi demonſtrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia eſſe, aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illuſtres homines, aut ad deos immortales, aut ad ſummam reipub. pertinere: & ſi pollicebimur nos breui noſtram cauſſam demonſtraturos, atque exponemus iudicationẽ, aut iudicationes, ſi plures erunt. Dociles auditores faciemus, ſi apertè & breuiter ſummam cauſſæ exponemus, hoc eſt, in quo conſiſtat controuerſia. Nam & cùm docilem velis facere, ſimul attentum facias oportet. Nam is maximè docilis eſt, qui attentiſſimè eſt paratus audire. Nunc inſinuationes, quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum videtur. Inſinuatione igitur vtendum eſt, cùm admirabile genus cauſſæ eſt, hoc eſt, vt ante diximus, cum animus auditoris infeſtus eſt. Id autem tribus ex cauſſis fit maximè: ſi aut ineſt in ipſa cauſſa quædam turpitudo, aut ſi ab iis, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori perſuaſum videtur, aut eo tempore locus dicendi datur, cùm iam illi, quos audire oportet, defeſſi ſunt audiendo. Nam ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si cauſſæ turpitudo contrahit offenſionem; aut pro eo homine, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet; aut pro re in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur; aut pro re hominem, aut pro homine rem, vt ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traducatur, & diſſimulare id te defenſurum, quòd exiſtimeris defenſurus. Deinde, cùm iam mitior factus

Inſinuatione quando vtendũ.

ctus

ctus erit auditor, ingredi pedetentim in defenſionẽ, & dicere ea, quæ indignantur aduerſarij, tibi quoque indigna videri. Deinde, cùm lenieris eum, qui audiet, demonſtrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduerſarijs eſſe dicturũ, neq; hoc neq; illud, vt neq; apertè lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obſcurè faciens, quoad poſſis alienes ab eis auditorum voluntatem: & aliquorũ iudicium ſimili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignũ. Deinde, aut eandem, aut conſimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præſentia demonſtrare. Sin oratio aduerſariorum fidem videbitur auditorib. feciſſe, idquod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo, quod aduerſarij ſibi firmiſſimum putarint, & maximè ij, qui audierint, probarint, primùm te dicturum polliceri; aut ab aduerſarij dicto exordiri, & ab eo potiſſimùm, quod ille nuperrimè dixerit; aut dubitatione vti qd primum dicas, aut cui potiſſimum loco reſpondeas cum admiratione. Nam auditor cùm eum, quem aduerſarij perturbatũ putant oratione, videt animo firmiſſimo cõtradicere paratum, plerunq; ſe potius temere aſſenſiſſe, quam illum ſine cauſſa confidere arbitratur. Sin auditoris ſtudium defatigatio abalienauit à cauſſa, te breuius quã paratus fueris, eſſe dicturum cõmodum eſt polliceri, non imitaturum aduerſarium. Sin res dabit, non inutile eſt ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata ſit, quod genus ſtrepitum, acclamationem; aut iam parata, quæ vel apologum, vel fabulam, vel aliquam conti-

neat irriſionē: aut ſi rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triſte, nouum, horribile ſtatim non incommodum eſt inijcere. Nam vt cibi ſatietas & faſtidium, aut ſub amara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: ſic animus defeſſus audiendo, aut admiratione integratur: aut riſu renouatur. Ac ſeparatim quidem, quæ de principio & inſinuatione dicenda videbantur, hæc ferè ſunt. Nunc quiddam breuiter & communiter de vtroq; præcipiendum videtur. Exordium ſentētiarum & grauitatis plurimū debet habere, & omnino omnia, quæ pertinent ad dignitatem, in ſe continere; propterea quod id optimè faciendum eſt, quod oratorem auditori maximè commēdat. Splendoris, & feſtiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quod ex his ſuſpicio quædam apparationis, atq; artificioſæ diligentiæ naſcitur, quæ maximè orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia verò hæc ſunt certiſſima exordiorum, quæ ſummopere vitare oportebit, vulgare, cōmune, commutabile, longum, ſeparatum, tranſlatum contra præcepta. Vulgare eſt, quod in plures cauſſas poteſt accommodari, vt conuenire videatur. Commune eſt, quod nihilominus in hanc, quam in contrariam partem cauſſæ poteſt conuenire. Cōmutabile eſt, quod ab aduerſario poteſt leuiter mutatum ex cōtraria parte dici. Longum eſt quod pluribus verbis aut ſententijs vltra quàm ſatis eſt producitur. Separatum eſt, quod non ex ipſa cauſſa ductum eſt, nec ſicut aliquod membrū annexū orationi. Tranſlatū eſt, quo aliud cōficit, quam cauſſæ genus poſtulat: vt ſi quis docilem faciat

exordiorum vitia.

auditorem, cùm beneuolentiam cauſſa deſiderat: aut ſi principio vtatur, cùm inſinuationem res poſtulat. Contra præcepta eſt, quod nihil eorum efficit, quorũ cauſſa de exordijs præcepta traduntur: hoc eſt, quod eum, qui audit, neq; beneuolum, neq; attentum, neq; docilẽ efficit; aut, quo profectò nihil peius eſt, vt contra ſit, facit. Ac de exordio quidem ſatis dictum eſt.

De narratione

NARRATIO eſt rerũ geſtarũ, aut vt geſtarum expoſitio. Narrationũ tria ſunt genera. Vnũ genus eſt, in quo ipſa cauſſa, & omnis ratio controuerſiæ continetur. Alterũ, in quo digreſſio aliqua extra cauſſam, aut criminationis, aut ſimilitudinis, aut delectationis nõ alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis cauſſa interponitur. Tertiũ genus eſt remotum à ciuilib. cauſſis, quod delectationis cauſſa non numitum, exercitatione dicitur, & ſcribitur. Eius partes ſunt duæ, quarũ altera in negotijs, altera in perſonis maximè verſatur. Ea quæ in negotiorum expoſitione poſita eſt, tres habet partes, fabulã, hiſtoriam, argumentum.

Fabula.

Fabula eſt, in qua nec veræ, nec veriſimiles res continentur. cuiuſmodi eſt: Angues ingentes alites iuncti iugo.

Hiſtor.

Hiſtoria eſt geſta res ab ætatis noſtræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Cartaginienſibus bellum.

argumẽtum.

Argumentum eſt ficta res, quæ tamen fieri potuit, huiuſmodi apud Terent.

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia.

Illa autẽ narratio, quæ verſatur in perſonis, eiuſmodi eſt, vt in ea ſimul cum rebus ipſis perſonarum ſermones, & animi perſpici poſſint, hoc modo:

Venit ad me ſæpe clamitans, Quid agis Mitio?

Cur

Cur pedis adoleſcentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus ſumptus ſuggeris?
Veſtitu nimio indulgens, nimiùm ineptas es.
Nimium ipſe durus eſt, præter æquumq; & bonum.

Hoc in genere narrationis multa ineſſe debet feſtiuitatis confecta ex rerũ varietate, animorum diſſimilitudine, grauitate, lenitate, ſpe, metu, ſuſpicione, deſiderio, diſſimulatione, errore, miſericordia, fortunæ commutatione, inſperato incommodo, ſubita lætitia, iucundo exitu rerum. Verùm hæc ex his, quæ poſtea de elocutione præcipientur, ornamenta ſumuntur. Nunc de narratione ea, quæ cauſſa continet expoſitionem: dicendum videtur. Oportet igitur eã tres habere res, vt breuis, vt aperta, vt probabilis ſit. Breuis erit, ſi vnde neceſſe eſt, inde initium ſumetur, & non ab vltimo repetetur, & ſi, cuius rei ſatis erit ſummam dixiſſe, eius partes nõ dicentur. Nam ſæpe ſatis eſt quod factũ ſit dicere, nõ vt enarres quemadmodũ ſit factũ: & ſi non longius quam quod ſcitu opus eſt, in narrando procedetur: & ſi nullã in rem aliam tranſibitur: & ſi ita dicetur, vt nonnunquam ex eo, quod dictum ſit, id quod dictum non ſit, intelligatur: & ſi non modo id, quod obeſt; verum etiam id, quod nec obeſt, nec adiuuat, præteribitur: & ſi ſemel vnumquodque dicetur: & ſi non ab eo, in quo proxime deſitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, vt cum ſe breues putent eſſe, longiſſimi ſint; cum dent operam, vt res multas breuiter dicant, non vt omnino paucas res dicant, & non plures quàm neceſſe ſit. Nã pleriſque breuiter dicere videtur,

dctur, qui : ita dicit, Acceſſi ad ædes, puerum euocaui reſpondit. Quæſiui dominum, domi negauit eſſe. Hic tametſi tot res breuius non potuit dicere: tamen quia ſatis fuit dixiſſe, Domi negauit eſſe, fit rerũ multitudine longus. Quare hoc quoque in genere vitanda eſt breuitatis imitatio, & non minus rerum non neceſſariarum, quàm verborum multitudine ſuperſedendum. Aperta aũt narratio poterit eſſe, ſi vt quidque primum geſtum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo ſeruabitur, vt ita narrentur, vt geſtæ res erunt, aut vt potuiſſe geri videbuntur. Hic conſiderandum erit, ne quid perturbatè, ne quid contortè dicatur, ne quam in aliam rem tranſeatur, ne ab vltimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, ne quid, quod ad rem ꝑtineat, prætereatur: et omnino, quæ præcepta de breuitate ſunt, hoc quoque in genere ſunt conſeruanda. Nam ſæpe res parum eſt intellecta longitudine magis, quàm obſcuritate narrationis. Ac verbis quoque dilucidis vtendum eſt: quo de genere dicendum eſt in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, ſi in ea videbuntur ineſſe ea, quæ ſolent apparere in veritate, ſi perſonarum dignitates ſeruabuntur, ſi cauſæ factorum extabunt, ſi fuiſſe facultates faciendi videbuntur, ſi tempus idoneum, ſi ſpatij ſatis, ſi locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuiſſe oſtendetur: ſi res & ad eorum, qui agent, naturam, & ad vulgi morem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem ſimilis ex his rationibus eſſe poterit. Illud autem præterea conſiderare

Narratio aperta.

Narratio probabilis.

ſiderare

ſiderare oportebit, ne aut cũ obſit narratio, aut cum nihil proſit, tunc interponatur; aut non loco, aut non quemadmodũ cauſſa poſtulat, narretur. Obeſt tum, cũ ipſius rei geſtę expoſitio magnã excipit offenſionẽ: quam argumentãdo, & cauſam agẽdo lenire oportebit. Quod cùm acciderit, membratim oportebit partes rei geſtæ diſpergere in cauſſam, & ad vnamquanque confeſtim rationẽ accommodare, vt vulneri præſtò medicamentũ ſit, & odium ſtatim defenſio mitiget. Nihil prodeſt narratio tunc, cũ ab aduerſarijs rẽ expoſita nõſtrã nihil intereſt; interum, aut alio modo narrare, aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negõtiũ, vt nõſtra nihil ĩterſit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omnino narratione ſuperſedendum eſt. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res poſtulat quo de genere agemus tum, cũ de diſpoſitione dicemus: nam hoc ad diſpoſitionem pertinet. Non quemadmodum cauſſa poſtulat, narratur, cum aut id, quod aduerſario prodeſt, dilucidè, & ornate exponitur; aut id, quod ipſum adiuuat, obſcure dicitur & negligenter. Quare ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda ſunt ad commodũ ſuæ cauſſæ contraria; quæ præteriri poterunt, prætereũdo; quæ illius erũt, leuiter attingẽdo, ſua diligẽter, & enodatẽ narrãdo. At de narratione quidẽ ſatis dictũ videtur. Deinceps ad partitionẽ tranſeamus.

De partitione.

RECTE habita in cauſſa partitio, illuſtrem & perſpicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ ſunt, quarum vtranque magnopere ad aperiendam cauſſam, & conſtituendam pertinet controuerſiam.

Vna pars eſt, quæ quid cum aduerſarius conueniat, & quid in controuerſia relinquatur, oſtendit: ex qua certum quiddam deſignatur auditori in quò animum debeat habere occupatum. Altera eſt, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expoſitio ponitur diſtributa: ex qua conficitur, vt certas animo res teneat auditor; quibus dictis, intelligat fore peroratũ. Nunc vtroq; genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum videtur. Quæ partitio, quid cõueniat, aut quid non conueniat, oſtendit: hæc debet illud, quod conuenit, inclinare ad ſuæ cauſſæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem eſſe à filio, conuenit mihi cum aduerſarijs. Item cõtrà, Interfectum eſſe à Clytemneſtra Agamemnonem conuenit. Nam hic vterque & id poſuit, quod conueniebat; & tamen ſuæ cauſæ commodo conſuluit. Deinde, quid controuerſiæ ſit, ponendum eſt in iudicationis expoſitione, quæ quemadmodum inueniretur, antè dictum eſt. Quæ autem partitio rerum diſtributam continet expoſitionem, hæc habere debet Breuitas. *breuitatem, abſolutionem, paucitatem. Breuitas eſt, cum niſi neceſſarium nullum aſſumitur verbum. Hæc in hoc genere iccirco utilis eſt, quod rebus ipſis, & partibus cauſſæ, non verbis, neque extraneis ornamentis animus auditoris tenendus eſt.* Abſolutio. *Abſolutio eſt, per quam omnia, quæ incidunt in cauſſam, genera, de quibus dicendum eſt, amplectimur. In qua partitione videndum eſt, ne aut aliquod genus vtile relinquatur, aut ſerò extra partitionem, id, quod vitioſiſſimum, ac turpiſſimum eſt, inferatur.* Paucitas. *Paucitas*

in partitione ſeruatur, ſi genera ipſa rerum ponūtur, neq; permiſtè cũ partibus implicantur. Nam genus eſt, quod plures partes amplectitur, vt animal pars eſt, quæ ſubeſt generi, vt equus. Sed ſæpe eadem res alij genus alij pars eſt. nam homo, animalis pars eſt: Thebani, aut Trioani, genus. Hæc ideo diligentius inducitur præſcriptio; vt apertè intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione ſeruari poſſit. nam qui ita partitur, Oſtendam propter cupiditatem, & audaciã, & auaritiam aduerſariorum omnia incommoda ad rempub. perueniſſe; is nō intellexit, in partitione, expoſitio genere partem ſe generis admiſcuiſſe. Nã genus eſt omnium nimirũ libidinũ cupiditas, eius autem generis ſine dubio pars eſt auaritia. Hoc igitur uitandum eſt, ne cuius genus poſueris, eius ſecum aliquam, diuerſam ac diſſimilem, partem ponas in eadem partitione. Quòd, ſi quod in genus plures incident partes id cùm in prima partitione cauſſæ erit ſimpliciter expoſitum, diſtribuetur eo tempore commodiſſimè, cùm ad ipſum uentum erit explicandum in cauſſæ dictione poſt partitionẽ. Atque illud quoque pertinet ad paucitatem, ne aut plura quàm ſatis eſt demonſtraturos nos dicamus, hoc modo: Oſtendam aduerſarios, quod arguimus, & potuiſſe facere, & voluiſse, & fecisse: nam, fecisse, oſtendere ſatis eſt. Aut cum in cauſſa partitio nulla ſit, & cùm ſimplex quiddam agatur, tamen vtamur diſtributione, idque perrarò poteſt accidere. Ac ſunt alia quoque præcepta partitionum, quæ ad hunc vſum oratorium non tantopere pertinent, quæ

verſantur in philoſophia, ex quibus hæc ipſa tranſtulimus, quæ conuenire videbantur, quorũ nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione præceptis: in omni dictione meminiſſe oportebit, vt & prima quæque pars vt expoſita eſt in partitione, ſic ordine tranſigatur: & omnibus explicatis: peroratũ ſit, hoc modo, vt ne quid poſterius præter cõcluſionẽ inferatur. Partitur apud Terentiũ breuiter, & cõmodè ſenex in Andria, quæ cognoſcere libertũ velit:

Eo pacto & gnati vitam: & conſilium meum
Cognoſces, & quid facere in hac re te velim.

Itaque quemadmodum in partitione propoſuit, ita narrat primùm gnati uitam:

Nam is poſtquam exceſſit ex ephebis Soſia,
Liberius viuendi fuit poteſtas.

Deinde ſuum conſilium,

Et nunc id operam do.

Deinde quid Soſiam velit facere, id quod poſtremum poſuit in partitione, poſtremum dicit:

Nunc tuum eſt officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quanq; partem primum acceſſit, & omnibus abſolutis, finem dicendi fecit: ſic nobis placet: & ad ſingulas partes accedere, & omnibus abſolutis, perorare. Nunc de confirmatione, deinceps, ita vt ordo ipſe poſtulat, præcipiendum videtur.

De confirmatione.

CONFIRMATIO eſt, per quam argumentando noſtræ cauſſæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa ſunt præcepta, quæ in ſingula cauſſarum genera diuidentur.

Veruntamen non incōmodum videtur, quandam ſyluam, atque materiam vniuerſam antè permiſtam & confuſam exponere omnium argumentationum: poſt autem tradere, quemadmodum vnumquodque genus cauſſæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmare oporteat. Omnes res argumentando cōfirmantur aut ex eo, quod perſonis aut ex eo; quod negotijs eſt attributum. Ac perſonis has res attributas putamus, nomen, naturam, victum, fortunam, habitum, affectionem, ſtudia, conſilia facta, caſus, orationes. Nomē eſt, quod vnicuique perſonæ datur, quo ſuo quæq; proprio, & certo vocabulo appellatur. Naturam ipſam definire difficile eſt. Partes autem eius numerare eas: quarum indigemus ad hanc præceptionem, facilius eſt. Hæ autē partim diuino partim mortali in genere verſantur. Mortalium autem pars in hominum, pars in beſtiarum genere enumeratur. Atq; hominum genus & in ſexo conſideratur, virile an muliebre ſit; & in natione, patria, cognatione, & ętate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Atheníenſis an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus cōſanguineis. Aetate, puer an adoleſcēs natu grandior an ſenex. Præterea cōmoda & incōmoda cōſiderātur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formoſus an deformis, velox an tardus ſit, acutus an hebetio, memor an obliuioſus, comis, officioſus, pudens, patiens, an contra. Et omnino quæ à natura data animo & corpori conſiderabuntur, in natura conſiderandæ ſunt. Nam quæ induſtria, comparantur, ad Attributa perſonis.

habi-

habitum pertinent, de quo poſterius dicendum eſt. In victu conſiderare oportet, apud quē, & quo more, & cuius arbitratu ſit educatus quos habuerit artium liberalium magiſtros, quos viuendi præceptores; qui bus amicis vtatur; quo in negotio, quæſtu artificio ſit occupatus; quo modo rem familiarem adminiſtret; qua conſudtudine domeſtica ſit. In fortuna quæritur, ſeruus ſit an liber, pecunioſus an tenuis, priuatus an cum poteſtate: ſi cum poteſtate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra; quales liberos habeat. Aut, ſi de nō viuo queretur, etiam, quali morte ſit affectus, erit cō ſiderandum. Habitum autem appellamus, animi, aut corporis conſtantem & abſolutam aliqua in re perfe ctionem, vt virtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis ſcientiam. Et item corporis aliquam cō-moditatem, non natura datum, ſed ſtudio & induſtria partam. Affectio eſt animi, aut corporis ex tempore aliqua de cauſſa commutatio, vt lætitia, cupiditas, metus, moleſtia, morbus, debilitas, & alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Studiū autem eſt animi aſſidua & vehemens ad aliquam rem applicata magna cum volūtate occupatio, vt philoſophię, poetrię, geometriæ, literarum. Conſilium eſt aliquid faciendi aut non faciendi verè excogitata ratio: Facta autem, & caſus & orationes tribus ex temporibus cōſiderabuntur, quid fecerit, aut quid ipſi acciderit, aut quid dixerit, aut quid faciat, quid ipſi accidat, quid dicāt, aut quid facturus ſit, quid ipſi caſurū ſit, qua ſit vſurus oratione. Ac perſonis quidem hæc videntur eſſe attributa: Negotijs autem quæ ſunt attributa, partim

ſunt

ſunt continentia cum ipſo negotio, partim in geſtione negotij conſiderantur, partim adiuncta negotio ſunt, partim geſtum negotium conſequuntur. Continentia cum ipſo negotio ſunt ea, quę ſemper affixa eſſe videntur ad rem neque ab ea poſſunt ſeparari. Ex his prima eſt breuis complexio totius negotij, quæ ſummam continet facti, hoc modo: Parentis occiſio patrię proditio. Deinde cauſſa eius ſummæ, per quã, & quã obrẽ & cuius rei cauſsa factum ſit, quæritur. Deinde ante rem geſtam quæ facta ſunt, cõtinentur vſque ad ipſum negotiũ: Deinde in ipſo gerendo negotio quid actum ſit. Deinde quid poſtea factum ſit. In geſtione autem negotij, qui locus ſecũdus erat de ijs, quæ negotij attributa ſunt, quæretur locus, tempus, modus, occaſio: facultas. Locus conſideratur, in quo res geſta ſit ex opportunitate, quam videatur habuiſse ad negotium adminiſtrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, ſolitudine, celebritate, natura ipſius loci, vicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, ſacer an profanus, publicus an priuatus, alienus an ipſius, de quo agitur, locus ſit, an fuerit. Tempus autem eſt id quo nunc vtimur, (nam ipſum quidem generaliter definire difficile eſt) pars quædam æternitatis cum alicuius annui, menſtrui, diurni, nocturniue ſpatij certa ſignificatione. In hoc & quæ præterierunt, conſiderantur, & eorum ipſorum, quæ propter vetuſtatem obſoluerunt, vt incredibilia videantur, & iam in fabularum numerum reponantur: & quæ iandiu geſta, & à memoria

Attributa negotijs.

Locus.

Tẽpus.

moria noſtra remota, tamen faciant fidem verè tradita eſſe, quòd eorum monumenta certa in literis extent, & quæ nuper geſta ſint, quę ſcire plerique poſſint: & item quæ inſtēt in pręſentia, & quæ maximè fiant, & quæ conſequantur. In quibus poteſt conſiderari, quid ocyus & quid ſerius futurum ſit. Et item cōmuniter in tempore perſpiciendo lōginquitas eius eſt conſideranda. Nam ſæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & videre potuerit ne, aut magnitudo negotii, aut multitudo rerum in eo tranſigi tempore. Conſideratur autem tempus & anni, & menſis, & diei, & noctis, & vigiliæ, & horæ, & ī aliqua parte alicuius horum. Occaſio autem eſt pars temporis, habens in ſe alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi oportunitatem. Quare cum tempore hoc differt nam genere quidem vtrunque idem eſſe intelligitur: verum in tempore ſpatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte ſpectatur: in occaſione ad ſpatium temporis faciendi quædam oportunitas intelligitur adiuncta. Quare cùm genere idem ſit, ſit aliud quod parte quadam, & ſpecie, vt diximus, differat. Hæc diſtribuitur in tria genera, publicum, commune, ſingulare. Publicum eſt quod ciuitas vniuerſa aliqua de cauſſa frequentat, vt ludi, dies feſtus, bellum. Commune, quod accidit omnibus eodem ferè tempore, vt meſſis, vindemia, calor, frigus. Singulare autem eſt, quod aliqua de cauſſa priuatim ſolet alicui accidere, vt nuptiæ, ſacrificium, funus, conuiuium, ſomnus.

Occaſio. [margin]

Modus. Modus autem eſt, in quo quemadmodum, & quo animo

animo factum ſit, quæritur. Eius partes ſunt, prudentia & imprudentia. Prudentia autem ratio quæritur ex ijs, quæ clam, palam, vi, perſuaſione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur, cuius partes ſunt inſciētia, caſus, neceſſitas, & in affectionē animi, hoc eſt moleſtiam, iracundiam, amorem, & cætera, quæ in ſimili genere verſantur. Facultates ſunt, aut quibus facilius fit: aut ſine quibus aliquid confici non poteſt. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod ſimile erit ei negotio, quo de agitur, & quod æquè magnum, & quod contrarium, & quod diſparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æquè magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, ſicut ex ſtatura corporis, conſideratur. Simile autem ex ſpecie, comparabili, comparabile autem ex conferenda atque aſſimulanda natura iudicatur. Contrarium eſt, quod poſitum in genere diuerſo, ab eodem, cui contrarium eſſe dicitur, plurimum diſtat, vt frigus calori, vitæ mors. Diſparatum autem eſt, id quod ab aliqua re per oppoſitionem negationis ſeparatur, hoc modo, ſapere & non ſapere. Genus eſt, quod partes aliquas amplectitur, vt cupiditas. Pars eſt, quæ ſubeſt generi, vt amor, auaritia. Euentus eſt alicuius exitus negotij, in quo quæri ſolet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; ſit. Quare hoc in genere, vt commodius quid euenturum ſit, ante animo colligi poſſit, quid quaque ex re ſoleat euenire, conſiderandum eſt, hoc modo. Ex arrogantia odium, ex inſolentia arrogantia. Quarta autem

Adiunctum negotio.

pars

pars eſt ex ijs: quas negotij dicebamus eſſe attributas conſecutio. In hæ res quæruntur, quæ geſtum negotium conſequuntur. Primum quod factum eſt, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui ſunt principes & inuentores, qui deniq; auctoritatis eius, & inuentionis comprobatores atq; æmuli. Deinde atque ea re, aut eius rei ſit lex, conſuetudo, actio, iudiciũ, ſcientia, artificium. Deinde natura eius enim re vulgo ſoleat, an inſolẽter ac raro. Poſtea, homines id ſua auctoritate comprobare, an offendi, in his conſueuerint, & cætera, quæ factum aliquod ſimiliter cõfeſtim, aut ex interuallo ſolent conſequi. Deinde poſtremò attendẽdum eſt, num quæ res ex ijs rebus, quę ſunt poſitæ in partibus honeſtatis aut vtilitatis, conſequãtur, de quibus in deliberatiuo genere cauſſæ diſtinctius erit dicẽdum. Ac negotijs quidem ferè res, eæ, quas commemorauimus, ſunt attributæ. Omnis

Argumentatio. *autẽ argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus ſumetur, aut probabilis, aut neceſſaria debebit eſſe: etenim vt breuiter deſcribamus, argumentatio videtur eſſe inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter oſtendens, aut neceſſariè demonſtrans. Neceſſariè demonſtrantur ea, quæ aliter, ac dicuntur, nec fieri, nec probari poſſint, hoc modo: Si peperit, cum viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in neceſſaria demõſtratione verſatur, maximè tractatur in dicẽdo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per ſimplicem concluſionem.*

Complexio. *Complexio eſt, in qua vtrum conceſſeris, reprehendetur, ad hunc modum: Si improbus eſt, cur vteris? ſin*

pro-

probus, cur accuſas? Enumeratio eſt, in qua pluribus rebus expoſitis, & cæteris infirmatis, vna reliqua neceſſario confirmatur, hoc pacto: Neceſſe eſt, aut inimicitiarum cauſſa ab hoc eſſe, occiſum, aut metus, aut ſpei, aut alicuius amici gratia, aut, ſi horum nihil eſt, ab hoc non eſſe occiſum. Nam ſine cauſſa maleficium ſuſceptum eſſe non poteſt. ſed neq; inimicitiæ fuerunt. nec metus ullus, nec ſpes ex morte illius alicuius commodi, neq; ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat: relinquitur igitur, vt ab hoc non ſit occiſus. Simplex autem concluſio ex neceſſaria conſecutione conficitur, hoc modo: Si uos me iſtud eo tempore feciſſe dicitis, ego autem eo ipſo tempore trans mare fui relinquitur, vt id quod dicitis, non modò nō fecerim, ſed me potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter videre oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli poſſit, & ne confirmatio modum in ſe argumentationis ſolum habeat, & quandam ſimilitudinem neceſſariæ concluſionis, verum ipſa argumentatio ex neceſſaria ratione conſiſtat. Probabile autem eſt, id quod ferè fieri ſolet, aut quod in opinione poſitum eſt, aut quod habet in ſe ad hæc quandam ſimilitudinem, ſiue id falſum eſt, ſiue verum. Verum in eo genere, quod ferè ſolet fieri, probabile huiuſmodi eſt: Si mater eſt, diligit filium: ſi auarus eſt, negligit iuſiurandum. In eo autem, quod in opinione poſitum eſt, huiuſmodi ſunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas eſſe præparatas. Eos, qui philoſophiæ dent operam, non arbitrari deos eſſe. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quæ ſub eandem cadunt

Enumeratio. Sīplex concluſio. Probabilis. Similitudo.

dunt

dunt rationem, maximè ſpectatur. In contrarijs, hoc modo: Nam ſi ijs, qui imprudentes læſerunt, ignoſci conuenit, ijs qui neceſſariò profuerunt, haberi gratiā non oportet. Ex pari ſic: Nam vt locus ſine portu, nauibus eſſe non poteſt tutus: ſic animus ſine fide, ſtabilis amicis non poteſt eſſe. In ijs rebus, quæ ſub eandem rationem cadunt hoc modo probabile conſideratur: Nam ſi Rhodijs turpe non eſt portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe eſt conducere. Hæc tum vera ſunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix eſt, fuit vulnus. Tum veriſimilia hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eū venire oportebat. Omne autem, vt certas quaſdam in partes diſtribuamus, probabile quod ſumitur ad argumentationem, aut ſignum eſt, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum eſt, quod ſub ſenſum aliquem cadit, & quiddam ſignificat, quod ex ipſo profectum videtur, quod aut antè fuerit, aut in ipſo negotio, aut poſt ſit conſecutum, & tamē indiget teſtimonij, & grauioris confirmationis, vt cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his ſunt ſimilia. Credibile eſt, quod ſine vllo teſte auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo eſt, qui non liberos ſuos incolumes & beatos eſſe cupiat. Iudicatum eſt res aſſenſione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus ſpectatur, religioſo, communi, approbato. Religioſum eſt, quod iurati legibus iudicarunt. Commune eſt, quod omnes vulgò probarunt, & ſecuti ſunt, huiuſmodi: vt maioribus natu aſſurgatur, vt ſupplicium miſereatur. Approbatum eſt, quod homines

cum dubium eſset, quale haberi oporteret, ſua conſtituerunt auctoritate, uelut Gracchi patris factū, quē populus R. ob id factum, quòd inſciente collega in cenſura nihil geſſi, poſt cenſuram conſulem fecit. Comparabile autem eſt, quod in rebus diuerſis ſimilem aliqua rationem continet. Eius ſunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago eſt oratio demonſtrans corporum aut naturarum ſimilitudinem. Collatio eſt oratio rem cum re ex ſimilitudine conferens. Exemplum eſt, quod rem auctoritate aut caſu alicuius hominis aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & deſcriptiones in præceptis elocutionis cognoſcentur. Ac fons quidem confirmationis ut facultas tulit, apertus eſt, nec minus dilucidè, quàm rei natura ferebat, demonſtratus eſt. Quemadmodum autem quæque conſtitutio, & pars conſtitutionis, & omnis controuerſia, ſiue, in ratione, ſiue in ſcripto verſetur, tractari debeat, & quæ in quaſque argumentationes conueniant, ſingillatim in ſecundo libro de vnoquoque genere dicemus. In præſentia tantummodo numeros & modos, & partes argumentandi confusè & permiſtè diſperſimus: poſt deſcriptè & electè in genus quodque cauſæ quid cuique conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit, inuentam exornari, & certas in partes diſtingui, & ſuauiſſimum eſt, & ſummè neceſſarium, & ab artis ſcriptorib. maximè neglectum. Quare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum viſum eſt, vt ad inuentionem argu-

M menti

gumenti abſolutio quoque argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura & diligentia locus hic omnis conſiderandus eſt: quod non rei ſolum magna vtilitas eſt, ſed præcipiendi quoque ſumma difficultas.

Inductio. *OMNIS igitur argumentatio aut per inductionem tractanda eſt, aut per ratiocinationem. Inductio eſt oratio, quæ rebus non dubijs captat aßenſionem eius, qui cum inſtituta eſt; quibus aßenſionibus facit, vt illi dubia quędam res propter ſimilitudinem earum rerum, quibus aſſenſit, probetur, velut apud Socraticum Aeſchinem demonſtrat Socrates, cum Xenophontis vxorem, & cum ipſo Xenophonte Aſpaſiam locutam. Dic mihi, quæſo Xenophontis vxor, ſi vicina tua melius habeat aurum, quam tu habes; utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quod ſi veſtem & cæterum ornatum muliberem pretij maioris habet, quam tu habes: tuum ne, an illius malis? Illius verò, reſpondit. Age, inquit, ſi virum illa meliorem habeat, quam tu habes; vtrum ne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aſpaſia autem cum ipſo Xenophonte ſermonem inſtituit. Quæſo, inquit, Xeno phon, ſi uicinus tuus meliorem equum habeat, quàm tuus eſt: tuum ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quod ſi fundum meliorem habeat, quam tu habes: vtrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem ſcilicet. Quod ſi vxorem meliorem habeat, quam tu habes; vtrum illius malis? Atque hic Xeno phon, quoque ipſe tacuit. Poſt Aſpaſia, Quoniam uter que veſtrum inquit, id mihi ſolum nō reſpondit, quod ego ſolum audire volueram; egomet dicam, quid vter*

quę

quę cogitęt, Nam & tu mulier optimum uirum ma-uis habere, et tu Xenophon uxorem habere lectiſſimã maximè uis. quare niſi hoc pfeceritis, ut neq; uir melior, neq; fœmina lectior in terris ſit, profecto id ſemper, quod optimum putabitis eſſe, multo maxime requiretis, vt & tu maritus ſis quam optimæ mulieris, et hęc quam optimo uiro nupta ſit. Hic cum rebus non dubijs eſſet aſſenſum, factum eſt propter ſimilitudinem, vt etiam illud, quod dubium uidebatur, ſi quis ſeparatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo ſermonis plurimum Socrates vſus eſt, propterea qꝫ nihil ipſe afferre ad perſuadendum volebat, ſed ex eo, quod ſibi ille dederat, quicũ diſputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam conceſſiſſet, neceſſario approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur: Primum ut illud, quod inducemus per ſimilitudinem, eiuſmodi ſit, vt ſit neceſſe concedi. Nã ex quo poſtulabimus nobis illud, quod dubiũ ſit, concedi; dubium eſſe id ipſum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi cauſa fiet inductio, videndum eſt, vt ſimile ijs rebus ſit, quas res quaſi non dubias antè induxerimus. Nam ante aliquid nobis conceſſum eſſe nihil proderit, ſi ei diſſimile erit id, cuius cauſa illud concedi primùm voluerimus. Deinde non intelligatur, quò ſpectent illæ primæ inductiones, & ad quem ſint exitum peruecturæ. Nã, qui videt, ſi ei rei, quæ primo rogetur, rectè aſſenſerit, illam quoq; rem, quæ ſibi diſpliceat, eſſe neceſſariò concedendam, plerunque aut non reſpondendo, aut malè reſpõdendo longius, procede-

re rogationem non ſinit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod conceſſit, ad id, quod non vult concedere, deducendus eſt. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur: aut oſtendenda eſt ſimilitudo earum rerum, quæ antè cōceſſe ſunt; aut alia vtendū inductione. Si concedetur: concludenda eſt argumentatio. Si tacebitur: aut elicienda eſt reſponſio; aut, quoniā taciturnitas imitatur confeſſionem, pro eo, ac ſi conceſſum ſit, concludere oportebit argumentationē. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars conſtat ex ſimilitudine una pluribusve. Altera ex eo, qđ concedi volumus, cuius cauſſa ſimilitudines adhibitæ ſunt. Tertia ex cōcluſione, quæ aut confirmat conceſſionem, aut, quod ex ea conficiatur, oſtendit. Sed quia non ſatis videbitur alicui dilucidè demonſtratum, niſi quod ex ciuili cauſſarum genere exemplum ſubiecerimus; videtur huiuſmodi quoque vtendum exemplo; non quo præceptio differat, aut aliter hoc in ſermone, atque in dicendo ſit vtendum: ſed vt eorum voluntati ſatisfiat, qui, quod aliquo in loco viderint, alio in loco, niſi demonſtratum eſt, nequeunt agnoſcere. Ergo in hac cauſſa, quæ apud Græcos eſt peruagata, quòd Epaminondas Thebanorū imperator ei, qui ſibi ex lege prætor ſucceſſerat, exercitum non tradidit, & cùm paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet, Lacedæmonios funditus vicit: poterit accuſator argumentatione vti per inductionem, cùm ſcriptum legis contra ſententiam defendat, ad hunc modum. Si iudices, id quod Epaminondas

nondas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe, aſcribat ad legẽ, & addat exceptionem hanc, extra quam ſi quis reipub. cauſſa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd ſi noſmetipſi, quod à veſtra religione & ſapientia remotiſſimum eſt, iſtius honoris cauſſa hanc eadem exceptionem, in iuſſu populi ad legem aſcribi iubeatis, populus Thebanus patietur ne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo aſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi, quaſi aſcriptum ſit, rectum vobis videatur? Noui veſtram intelligentiam, nõ poteſt ita videri iudices. Quòd ſi literis corrigi, neque ab illo, neque à vobis ſcriptoris voluntas poteſt: videte ne multò indignius ſit id re & iudicio veſtro mutari, quod ne verbo quidem commutari poteſt. Ac de inductione quidem ſatis in præſentia dictum videtur. Nunc deinceps ratiocinationis vim & naturam conſideremus. Ratiocinatio eſt oratio ex ipſa re probabile aliquid eliciens, quod expoſitum & per ſe cognitum ſua ſe vi & ratione confirmet. Hoc de genere quid diligentius conſiderandum putauerunt, cùm idem vſu dicendi ſequerentur, paulùm in præcipiendi ratione diſſenſerunt. Nam partim quinque eius partes eſſe dixerunt, partim non plus quam in tres partes poſſe diſtribui putauerunt. Eorum controuerſiam non incommodum videtur cum vtrorumque ratione exponere. Nam & breuis eſt, & non eiuſmodi, vt alteri prorſus nihil dicere putentur, & locus hic nobis in dicendo minimè negligendus videtur. Qui putant in quinque diſtribui partes oportere, aiunt primùm conuenire exponere ſum-

Ratiocinatio.

mam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur quæ conſilio geruntur, quam quæ ſine conſilio adminiſtrãtur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus varijs, & quàm copioſiſſimis verbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus inſtructior eſt rebus, & apparatior, quã ea, quæ temere & nullo conſilio adminiſtratur. Exercitus is, cui præpoſitus eſt ſapiens, & callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quàm is, qui ſtultitia & temeritate alicuius adminiſtratur. Eadem nauigij ratio eſt. Nam nauis optime curſum conficit ea, quæ ſcientiſſimo gubernatore vtitur. Cùm propoſitio ſit hoc pacto approbata, & duæ partes tranſierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod oſtendere velis, id ex ui propoſitionis oportere aſſumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus adminiſtratur. Huius aſſumptionis quartò in loco aliam porrò inducũt approbationẽ, hoc modo: Nã & ſignorum ortus, & obitus definitum quendam ordinem ſeruant; & annuæ commutationes non modò quadam ex neceſſitate ſemper eodem modo fiunt, verùm ad vtilitates quoq; rerum omnium ſunt accommodatæ; & diurnæ nocturnæq; viciſſitudines nulla in re vnquam mutatæ, quicquam nocuerunt. Quæ ſigno ſunt omnia, non mediocri quodam conſilio naturam mundi adminiſtrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert ſolum, quod ex omnib. partibus cogitur, hoc modo: Conſilio igitur mundus adminiſtratur: aut vnum in locum cùm conduxerit

De quinq; partita diſtributione

breuiter propoſitionem, & aſſumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd ſi melius geruntur ea, quæ conſilio, quàm quę ſine conſilio adminiſtrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus, adminiſtratur: conſilio igitur mundus adminiſtratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant eſſe argumentationem. Qui autem tripartitam eſſe dicunt, ij non aliter putant tractari oportére argumentationem, ſed partitionem horum reprehendunt. Negant enim neq; à propoſitione, neq; ab aſſumptione approbationes earum ſeparari oportere, neq; propoſitionē abſolutam, neq; aſſumptionē ſibi perfectam videri, quæ approbatione confirmata non ſit. Quare, quas illi duas partes numerant, propoſitionem et approbationem, ſibi vnam partem videri propoſitionem: quæ ſi approbata non ſit, propoſitio non ſit argumentationis. Item, quę ab illis aſſumptio & aſſumptionis approbatio dicitur, eandem ſibi aſſumptionem ſolam videri. Ita fit, vt eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinquepartita videatur. Quare euenit, vt res non tam ad vſum dicendi pertineat, quàm ad rationem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio videtur eſſe, quę in quinque partes diſtributa eſt, quam omnes ab Ariſtotele & Teophraſto profecti maximè ſecuti ſunt. Nam quemadmodum illud ſuperius genus argumentandi, quod per inductionem ſumitur, maximè Socrates & Socratici tractauerunt: ſic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, ſummè eſt ab Ariſtotele atq; Peripateticis &

Theophraſto frequentatum, deinde à rhetoribus iis, qui elegantiſſimi atque artificioſiſſimi putati ſunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendũ uidetur, ne temere ſecuti putemur: et breuiter dicendum, ne in huiuſmodi rebus diutius, quàm ratio præcipiendi poſtulat, commoremur. Si quadam in argumentatione ſatis eſt vti propoſitione, & non oportet adiungere approbationem propoſitioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt propoſitio, niſi adiuncta ſit approbatio: ſeparatum quiddam eſt à propoſitione approbatio: quod enim adiungi & ſeparari ab aliquo poteſt, id non poteſt idem eſſe, quod eſt id, ad quod adiungitur; & à quo ſeparatur. Eſt autem quædam argumentatio, in qua propoſitio non indiget approbatione, & quædam, in qua nihil valet abſque approbatione, vt oſtendemus. Separata eſt igitur à propoſitione approbatio. Oſtendemus autem id, quòd polliciti ſumus, hoc modo: Quæ propoſitio in ſe quiddã continet perſpicuum, & quod cõſtare inter omnes neceſſe eſt, hanc velle approbare & firmare nihil attinet. Ea eſt huiuſmodi: Si quo die iſta cædes Romæ facta eſt, ego Athenis eo die fui, intereſſe in cæde non potui. Hoc quia perſpicue verũ eſt, nihil attinet approbari. Quare aſſumi ſtatim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die, hoc ſi non conſtat, indiget approbationis: qua inducta, complexio conſequetur: igitur in cæde intereſſe non potui. Eſt igitur quædam propoſitio, quæ non indiget approbatione: nam eſſe quidem quandam, quæ indigeat, quid attinet oſtendere, quod cuius facilè perſpicuum eſt? Quod

ſi ita

ſi ita eſt, ex, hoc & ex eo, quod propoſueramus, hoc conficitur, ſeparatum eſſe quiddā à propoſitione approbationem. Si autem ita eſt; falſum eſt non eſſe plus quàm tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoque approbationem ſeparatam eſſe ab aſſumptione. Nam ſi quadam in argumentatione ſatis eſt vti aſſumptione, & non oportet adiungere approbationem aſſumptioni; quadam autem in argumentatione infirma eſt aſſumptio, niſi adiuncta ſit approbatio ſeparatum quiddam eſt extra aſſumptionem approbatio: Eſt autem argumentatio quædam, in qua aſſumptio nō indiget approbationis; quędam autem, in qua nihil valet ſine approbatione vt oſtendemus, ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Oſtendemus autem, quod polliciti ſumus, hoc modo: Quæ perſpicuam omnibus veritatem continet aſſumptio, nihil indiget approbationis ea eſt huiuſmodi. Si oportet ſapere, dare operam philoſophiæ cōuenit. Hæc propoſitio indiget approbationis. nō enim perſpicua eſt, neque conſtat inter omnes: propterea quòd multi nihil prodeſſe philoſophiam, pleriq; etiā obeſſe arbitrātur. Aſſumptio perſpicua eſt hæc: Oportet autem ſapere. hoc autē quia ipſum ex re perſpicitur, & verum eſſe intelligitur, nihil attinet, approbari. Quare ſtatim cōcludenda eſt argumentatio, igitur dare operam philoſophię cōuenit. Eſt ergo aſſumptio quædam, quæ approbationis non indiget. Nam quandam indigere perſpicuum eſt: ſeparata eſt igitur ab aſſumptione approbatio. Falſum ergo eſt, non eſſe plus quàm tripertitam argumentationem. Atque

ex

ex his illud iam perſpicuum eſt, eſſe quandã argumẽtationem, in qua neque propoſitio, neque aſſumptio indigeat approbationis huiuſmodi, vt certum quiddam & breue exempli cauſſa ponamus: Si ſummopere ſapientia petenda eſt, ſummopere ſtultitia vitanda eſt: ſummo autem opere ſapientia petenda eſt: ſummo igitur opere ſtultitia vitanda eſt. Hic & aſſumptio, & propoſitio pſpicua eſt: quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perſpicuum eſt, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoſcitur, neque in propoſitione, neque in aſſumptione contineri approbationem, ſed vtranque ſuo loco poſitam, vim ſuam tanquam certam & propriam obtinere. Quòd ſi ita eſt, commodè partiti ſunt illi, qui in quinque partes diſtribuerunt argumentationem. Quinque ſunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propoſitio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis vis oportet emanet ratiocinationis. Propoſitionis approbatio, per quam id, quod breuiter expoſitum eſt, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Aſſumptio, per quam id, quod ex propoſitione ad oſtendendum pertinet, aſſumitur. Aßumptionis approbatio, per quam id, quod aßumptum eſt, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conſicitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea conſtat ex his quinque partibus. Secunda eſt quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipertita, quod in cõtrouerſia

Argumẽtatio quĩque partita.

uerſia eſt. De vnaquaque parte poteſt alicui videri, poſſe argumentationem conſiſtere. Eorum igitur, quæ conſiſtant, exempla ponemus: eorum, quæ dubia ſunt, rationes afferemus. Quinque partita argumentatio eſt huiuſmodi: Omnes leges, iudices, ad commodum reip. referri oportet, & eas ex vtilitate comuni, non ex ſcriptione, quę in literis eſt, interpretari. ea enim virtute & ſapientia maiores noſtri fuerunt, vt in legibus ſcribendis nihil ſibi aliud, niſi ſalutem, atq; vtilitatem reipub. præponerent. Neque enim ipſi, quod obeſſet, ſcribere volebant, & ſi ſcripſiſſent, cum eſſet intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum cauſſa ſaluas eſſe vult, ſed reipub. quod ex legibus omnes reſpublicas optime putant adminiſtrari. Quàm ob rem igitur leges ſeruari oportet, ad eam cauſſam ſcripta omnia interpretari conuenit: hoc eſt, quoniam reip. ſeruimus, ex reip. commodo atq; vtilitate leges interpretemur. Nam vt ex medicina nihil oportet putare proficiſci, niſi quod ad corporis vtilitatē ſpectat, quoniam eius cauſſa eſt inſtituta: ſic à legibus nihil conuenit arbitrari, niſi quod reip. conducat, proficiſci, quoniam eius cauſſa ſunt comparatæ. Ergo in hoc quoq; iudicio deſinite literas legis perſcrutari, & legem, vt æquū eſt, ex vtilitate reip. conſiderate, quod hic fecit. Quid enim magis vtile Thebanis fuit, quàm Lacedemonios opprimi? Quid magis Epaminōdam, Thebanorum imperatorem, quàm victoriæ Thebanorum conſulere decuit? Quid hunc tantā Thebanorum gloria, tam claro atque exornato trophæo carius atq;

anti-

antiquius habere conuenit? Scripto videlicet legis Omiſſo, ſcriptoris ſententiã conſiderare debebat. Atque hoc quidem ſatis conſideratum eſt, nullam eſſe legem, niſi reip. cauſſa ſcriptam. Summam igitur amentiam eſſe exiſtimabat, quod ſcriptum eſſet rep. ſalutis cauſſa id non ex reip. ſalute interpretari. Quòd ſi leges omnes ad vtilitatem reip. referri cõuenit, hic autem ſaluti reip. profuit: profectò non poteſt eodem facto & communibus fortunis conſuluiße, & legibus non obtemperaſſe. Quatuor autem partibus conſtat argumentatio, cùm aut proponimus, aut aſſumimus. Sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propoſitio ex ſe intelligitur, aut aſſumptio perſpicua eſt, & nullus approbationibus indiget. Propoſitionis approbatione præterita, quatuor ex partibus argumẽtatio tractatur ad hunc modum. Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus non poteſtis, niſi, quod ſcriptum eſt in lege, ſequamini. Quod enim certius legis ſcriptor teſtimonium voluntatis ſuæ relinquere potuit, quàm quod ipſe magna cum cura atque diligentia ſcripſit? Quod ſi literæ nõ extarent, magnopere eas requireremus, vt ex his ſcriptoris voluntas cognoſceretur: nec tamen Epaminondæ permitteremus, niſi extra iudicium quidem eſſet, vt is nobis ſententiam legis interpretaretur: nedum nunc iſtud patiamur, cum præſto lex ſit, non ex eo, quod apertiſſimè ſcriptum eſt, ſed eo, quod ſuę cauſſę conuenit ſcriptoris voluntatem interpretari. Quod ſi vos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non poteſtis, niſi, quod ſcriptum

eſt

eſt in lege, ſequamini, quid cauſſæ eſt, quin iſtũ contra legem feciſſe iudicetis? Aſſumptionis autem approbatione præterita, quadripertita ſit fiet argumentatio: qui ſæpe numero nos per fidem feſellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus. Si quid enim perfidiæ illorum detrimenti acceperimus, nemo erit præter noſmetipſos, quem iure accuſare poſſimus. Ac primum quidem decipi incommodum eſt, iterum ſtultum, tertium turpe. Carthaginienſes autem perſepæ iam nos feſellerunt: ſumma igitur amentia eſt in eorum fide ſpem habere, quorum perfidia toties deceptus ſis. Vtraq; approbatione præterita, tripertita fit hoc pacto. Aut metuamus Carthaginiẽſes oportet, ſi incolumes eos reliquerimus: aut eorum vrbem diruamus, ac metuere quidem non oportet. Reſtat igitur, vt vrbem diruamus. Sunt autem qui putant nõnunquã poſſe cõplexione, & oportere ſuperſederi, cum id perſpicuum ſit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod ſi fiat, bipertitam quoque fieri argumẽtationem, hoc modo: Si peperit, virgo non eſt: peperit autem. hic ſatis eſſe dicunt proponere & aſſumere; quoniam perſpicuum ſit, quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem videtur & omnis ratiocinatio concludenda eſſe: & illud vitium, quod illis diſplicet, magnopere vitandum eſt, ne quod perſpicuũ ſit, id, in complexionẽ inſeramus. Hoc autem fieri poterit, ſi complexionum genera intelligantur. Nã aut ita complectemur, vt in vnum conducamus propoſitionem & aſſumptionem, hoc modo: Quòd ſi leges omnes ad vtilitatem reipublicæ referri conuenit, hic

autem

*autem ſaluti reipub. profuit profectò non poteſt eodem facto, & ſaluti communi conſuluiſſe, & legibus non obtemperaße. Aut ita, vt ex contrario ſententia conficiatur, hoc modo: Sūma igitur amentia eſt, in eorum fide ſpem habere, quarum perfidia toties deceptus ſis. Aut ita, ut id ſolum, quod cōficitur, inferatur ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus. Aut vt id, quod eam rem, quæ conficitur, ſequatur neceſſe eſt, id eſt huiuſmodi. Si peperit, cum viro concubuit, peperit autem. Conficitur hoc. Concubuit igitur cum viro. Hoc ſi nolis inferre, & inferas id quod ſequitur, Fecit igitur inceſtum, & cōcluſeris argumentationem, et perſpicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus ex conductionibus: aut ex contrario complecti oportet: in breuibus id ſolum, quod cōficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perſpicuus eſt, conſecutione vti. Si qui autem ex una quoque parte pūtabant conſtare argumentationem, potuerunt dicere ſæpe ſatis eſſe hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro cōcubuit: nam hoc nullius neque approbationis, *neque aſſumptionis, vel eius approbationis, neque complexionis indigere uidetur. Sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine vno res duas ſignificat, ideo quòd et inuentum aliquam in rem probabile, aut neceßarium agumentatio vocatur, & eius inuenti artificioſa expolitio: quando igitur proferent aliquod huiuſmodi: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: inuentum proferent, non expolitionem. Nos autem de expolitionis partibus loquimur: Nihil igi-*

neq; cōplexionis indigere &c.

tur ad hanc rem ratio illa pertinebit. Atque hac diſtinctione alia quoque, quæ videbuntur officere huic partitioni, propulſabimus, ſi qui aut aſſumptionẽ aliquando tolli poſſe putent, aut propoſitionem. Quæ ſi quid habet probabile, aut neceſſarium, quoquo modo commoueat auditorem neceſſe eſt. Quod ſi ſolum ſpectaretur id, quod inuentum eſt, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod eſſet excogitatum, referret: nequaquam tantum inter ſummos oratores & mediocres intereſſe exiſtimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. Nam omnibus in rebus ſimilitudo eſt ſatietatis mater. Id fieri poterit, ſi non ſimiliter ſemper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipſis diſtinguere conuenit orationem, hoc eſt tum inductione vti, tum raciocinatione. Deinde ipſa argumentatione: non ſemper à propoſitione incipere, nec ſemper quinque partibus abuti, neque eadem ratione expolire partitiones, ſed tum ab aſſumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum vtraque, tum hoc, tum illo genere complexionis vti. Id vt perſpiciatur, aut ſcribamus ipſi, aut in quolibet exemplo de iis, quæ propoſita ſunt, hoc idem exerceamus, vt quàm facile ſit factu. Ac de partibus quidem argumentationis ſatis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probè tenere, aliis quoque rationibus tractari argumentationes in philoſophia multis & obſcuris, de quibus certum eſt artificium conſtitutum. Verùm illa nobis abhorrere ab vſu oratorio videntur. Quæ pertinere autem ad dicendum

Varianda oratio.

puta

putamus, ea nos commodius, quàm cæteros attendiſſe non affirmamus, ſed perquiſitius & diligentius conſcripſiſſe pollicemur. Nunc vt inſtituimus, proficiſci ordine ad reliqua pergemus.

De reprehenſione.

REPREHENSIO eſt per quam argumentando aduerſariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur aut alleuatur. Hæc fonte inuentionis eodem vtetur, quo vtitur confirmatio, propterea quibus ex locis aliqua res confirmari poteſt, iiſdem poteſt ex locis infirmari: nihil enim conſiderandum eſt in his omnibus inuentionibus, niſi id, quod perſonis, aut negotiis, attributum eſt. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quæ ante precepta ſunt, hanc quoque in partē orationis transferri oportebit. Veruntamen vt quædam præceptio detur huius quoque partis: exponemus modos reprehenſionis: quos qui obſeruabunt, facilius ea, quæ contradicentur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, ſi aut ex iis, quæ ſumpta ſunt, non conceditur aliquod vnum plura ve: aut his conceſſis, complexio confici ex his negatur: aut ſi genus ipſum argumentationis vitioſum oſtenditur: aut ſi contra firmam argumentationem alia æquè firma, aut firmior ponitur. Ex iis, quæ ſumuntur, aliquid non conceditur cùm aut id, quod credibile dicunt negatur eſſe huiuſmodi: aut, quod comparabile putant, diſſimile oſtenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbatur; aut, quod ſignum eſſe aduerſarii dixerunt, id eiuſmodi negatur eſſe: aut ſi complexio, aut vna,

Reprehēſionis modi.

aut ex utraq; parte reprehenditur: aut ſi enumeratio falſa oſtenditur: aut ſi ſimplex concluſio falſi aliquid continere demonſtratur. Nam omne, quod ſumitur ad argumentandum, ſiue pro probabili, ſiue pro neceſſario, neceſſe eſt ſumatur ex his locis, vt antè oſtendimus. Quod pro credibili ſumptum erit, id infirmabitur, ſi aut perſpicuè falſum erit, hoc modo. Nemo eſt qui non pecuniam, quàm ſapientiã malit. aut ex contrario quoq; credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis eſt, qui non officij cupidior ſi quã pecuniæ? Aut erit omnino incredibile, vt ſi quis, quem conſtet eſſe auarum, dicat alicuius mediocris officij cauſſa ſe maximam pecuniam neglexiſſe. Aut ſi quod in quibuſdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur uſu euenire, hoc pacto: Qui pauperes ſunt, ijs antiquior officio pecunia eſt. Qui locus deſertus eſt, in eo cædem factum eſſe oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut ſi id, quod raro ſit, fieri omnino negatur: ut Curius pro Fuluio: Nemo poteſt uno aſpectu, neq; præteriens in amorem incidere. Quod autem pro ſigno ſumetur, id ex iiſdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in ſigno, primum verum eſse oſtendi oportet. Deinde eius eſſe rei ſignum proprium, qua de re agitur, vt cruorem cædis. Deinde factum eſſe, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Poſtremò ſciſſe eum, de qua quæritur, eius rei legem & conſuetudinem. Nam eæ res ſunt ſigno attributæ, quas diligentius aperiemus, cùm ſeparatim de ipſa coniecturali conſtitutione dicemus. Ergo horum vnumquodque in

reprehenſione aut non eſſet ſigno: aut parum magnum eſſe, aut à ſe potius, quam ab aduerſariis ſtare, aut omnino falsò dici, aut in aliam quoq; ſuſpicionem duci poſſe demonſtrabitur. Cùm autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per ſimilitudinem maximè tractatur, in reprehendendo conueniet, ſimile id negare eſſe quod confertur ei, quicum conferetur. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur diuerſum eſſe genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ac ſi quo in numero illud, quòd per ſimilitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius cauſſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde, quid res cum re differat, demonſtrabitur, ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, & de eo, qui cum comparabitur, exiſtimari oportere. Huius facultatis maximè indigemus, cum ea ipſa argumentatio, quę per inductionẽ tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maximè firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, ſimilitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum eſt, commemorando non modò, non eſſe reprehenſum iudicium, ſed ab omnibus approbatum; & demonſtrando difficilius & maius fuiße id iudicatum, quod afferatur, quam id, quod inſtet. Ex contrariis locis, ſi res aut vera aut uериſimilis permittet, infirmari oportebit: atque erit obſeruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur pertineat id, quod iudicatum ſit, & uidendum eſt, ne ea res proferatur, in qua ſit offenſum, vt de ipſo, qui iudicauit, iudicium fieri uideatur. Oportet

autem animaduertere, ne cùm aliter multa ſint iudicata, ſolitarium aliquod, aut rarum iudicatum aſſeratur. Nam his rebus auctoritas iudicati maximè poteſt infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quaſi probabilia ſumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ vero ſicuti neceſſaria inducentur, ea ſi forte imitabuntur modò neceſſariam argumentationem, neque erunt eiuſmodi, ſic reprehendentur. Primùm complexio, quæ utrum conceſſeris, debet tollere, ſi uera eſt, nunquam reprehendetur: ſin falſa, duobus modis, aut conuerſione, aut alterius partis infirmatione. Conuerſione, hoc modo:

Nam ſi veretur: quid eum accuſes, qui eſt probus?
Sin inuercundum animi ingenium poſſidet:
Quid eum accuſes, qui id parui auditu æſtimet?

Hic ſiue vereri dixeris, ſiue non vereri, concludendum hoc putat, ut neges eſſe accuſandum. Quod conuerſione ſic reprehendetur: Imò uerò accuſandus eſt. Nam ſi ueretur, accuſes: non enim parui auditu æſtimabit. ſin inuerecundum animi ingenium poſſidet, tamen accuſes: non enim probus eſt. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur. Verum ſi ueretur, accuſatione tua correctus ab errato recedet. Enumeratio uitioſa intelligitur, ſi aut præteritum quiddam dicemus quod velimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum; quod aut contra dici poſſit, aut cauſa non ſit, quare non honeſtè poſſimus concedere. Præteritur quiddam in eiuſmodi enumerationibus: Quoniam habes iſtum equum; aut emeris, oportet, aut hæreditate poſ- Enumeratio uitioſa.

ſideas, aut munere acciperis, aut domi tibi natus ſit: aut ſi horum nihil eſt, ſurripueris neceſſe eſt: ſed neque emiſti, neque hæreditate venit, neque donatus eſt, neque donatus eſt: neceſſe eſt ergo ſurripueris. Hoc commodè reprehenditur, ſi dici poſſit ex hoſtibus equus eſſe captus, cuius prædæ ſectione uenierit. Quo illato, infirmatur enumeratio; quoniam id ſit inductum, quod præteritum ſit in enumeratione. Altero autem modo reprenhendetur, ſi aut contra aliquid diceretur: hoc eſt, ſi exempli cauſſa, vt in eodem uerſemur, poterit oſtendi hæreditate veniſſe: aut ſi extremum illud non erit turpe concedere: vt ſi quis, cùm dixerint aduerſarij, Aut inſidias facere voluiſti, aut amico morem geſſiſti, aut cupiditate elatus es, amico ſe morem geſſiße fateatur. Simplex autem concluſio reprehenditur, ſi id, quod ſequitur, non videatur neceſſario cum eo, quod anteceſſit, cohærere. Nam hoc quidem. Si ſpiritum ducit, viuit: ſi dies eſt, lucet: eiuſmodi eſt, vt cum priore neceſſario poſterius cohærere videatur. Hoc autē. Si mater eſt diligit: ſi aliquando peccauit, nunquam corrigetur: ſic conueniēt reprehendi, vt demonſtretur non neceſſario cum priore poſterius cohærere. Hoc genus & cætera neceßaria, & omninò omnis argumentatio, & eius reprehenſio, maiorem quandam vim continet, & latius patet, quàm hic exponitur: ſed eius artificij cognitio huiuſmodi eſt, vt non ad huius artis partem aliquam adiungi poſſit, ſed ipſa ſeparatim longi tēporis & magnæ atque arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tem-

pore,

pore, atq; ad aliud inſtitutum, ſi facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad vſum oratorium contentos nos eſſe oportebit. Cùm igitur ex ijs, quæ ſumuntur: aliquid non conceditur, ſic infirmabitur. Cùm autem his conceſſis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt conſideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cùm aliquis dicat ſe profectum eße ad exercitum, contraq; eum quis uelit hac argumẽtatione uti: ſi uenißes ad exercitum, à tribunis militaribus uiſus eſſes: non es autẽ uiſus ab his, non es igitur profectus ad exercitum. Hic cũ conceßeris propoſitionem & aßumptionẽ, complexio eſt infirmãda, aliud enim quã cogebatur, illatũ eſt. Ac nunc quidẽ quò facilius res cognoſceretur, perſpicuo et grandi uitio præditũ poſuimus exemplum; ſed ſæpe obſcurius poſitũ uitiũ pro vero probatur, cùm aut parũ memineris quod conceſſeris, aut ambiguum aliquod pro certo conceßeris. Ambiguũ ſi conceſſeris, ex ea parte, quã ipſe intellexeris. Eam partem ſi aduerſarius ad aliam partẽ per complexionem velit accommodare, demonſtrare oportebit nõ ex eo, quod ipſe conceſſeris, ſed ex eo, quod ille ſumpſerit, confici complexionem, ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis, pecuniam non habetis: ſi pecuniam non habetis, pauperes eſtis. Indigetis autem pecuniã mercaturæ enim, niſi ita eſſet, operam non daretis: pauperes igitur eſtis. Hoc ſic reprehenditur: Cum dicebas, Si indigetis pecunię pecuniã non habetis: hoc intelligebã, Si propter inopiam in egeſtate eſtis, pecuniam non habetis, & iccirco concedebam. Cum au-

*tem hoc ſumebas, Indigetis autem pecuniæ:illud accipiebam: vultis autem pecuniæ plus habere. Ex quibus conceſſionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur eſtis:conficeretur autem, ſi tibi primo quoque hoc conceſiſſem, Qui pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant quid conceſſeris, & iccirco id, quod non conficitur, quaſi conficiatur, in concluſione infertur, hoc modo: Si ad illum hæreditas veniebat, veriſimile eſt ab illo eſſe necatum. Deinde hoc approbant plurimis verbis: poſt aſſumunt, Ad illum autem hæreditas veniebat: deinde inſertur, Ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ ſumpſerant, non conficitur. Quare obſeruare diligenter oportet, & quid ſumatur, & quid ex his conficiatur. Ipſum autem genus argumentationis vitioſum his de cauſſis oſtēditur, ſi aut in ipſo vitium erit, aut ſi non ad id, quod inſtituitur, accommodabitur. Atque in ipſo vitium erit, ſi * omnino totum falſum erit, ſi commune, ſi vulgare, ſi leue, ſi remotum, ſi mala definitio, ſi controuerſum, ſi perſpicuum, ſi non conceſſum; ſi turpe, ſi offenſum contrarium, ſi inconſtans, ſi aduerſum. Falſum eſt, in quo perſpicuè mendacium eſt hoc modo: Non poteſt eſſe ſapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur ſapiens erat. Commune eſt, quod nihilo magis ab aduerſarijs, quam à nobis facit, hoc modo: iccirco iudices, quia veram cauſſam habebam breui peroraui. Vulgare eſt, quod in aliam quoque rem non probabilem, ſi nunc conceßum ſit, transferri poſſit, hoc modo: Si veram cauſſam non haberet,*

Vitia argumentationis

omnino falſum.

Falſum.

Commune.

Vulgare

beret, vobis ſe iudices, non cōmiſiſſet. Leue eſt, quod aut poſt tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem veniſſet, non commiſiſſet: aut perſpicuè rem turpem leui tegere vult defenſione, hoc modo: Leue.

Cùm te expetebant omnes, florentiſſimo
Regno reliqui: nunc deſertam ab omnibus
Summo periclo ſola ut reſtituam, paro.

Remotum eſt, quod ultra quàm ſatis eſt, petitur hoc modo: Quod ſi non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocaſſet, atque ex ea duos Gracchos procreaſſet: tātæ ſeditiones natæ non eßent. Quare hoc incommodum Scipioni aſcribendum uidetur. Huiuſmodi eſt illa quoque conqueſtio: Remotū

Vtinam ne in memore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes.
Longius enim repetita eſt, quàm res poſtulabat.

Mala definitio eſt, cum aut communia deſcribit, hoc modo: Seditioſus eſt is, qui malus atque inutilis eſt ciuis. Nam hoc non magis ſeditioſi, quam ambitioſi, quam calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis vim deſcribit. Aut falſum quiddam dicit, hoc pacto: Sapientia eſt pecuniæ acquirendæ intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, ſic: Stultitia eſt immenſæ gloriæ cupiditas. Eſt hæc quidem ſtultitia, ſed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controuerſum eſt, in quo ad dubium demonſtrandū, dubia cauſa affertur, hoc modo: Eho tu, dij, quibus eſt poteſtas, motus ſuperum atq; inferum, Pacem inter ſeſe conciliant, conferunt concordiam. Definitio mala. Controuerſum

Perſpicuum eſt, de quo non eſt controuerſia: vt Perſpicuum

ſi quis cum Oreſtem accuſet, planum faciat ab eo matrem eſſe occiſam. Non conceſſum eſt, cùm id, quod augetur, in controuerſia eſt; ut ſi quis, cum Vlyſſem accuſet, in hoc maxime commoretur: Indignum eſſe ab homine ignauiſſimo virum fortiſſimum Aiacem necatum. Turpe eſt quod, aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicat, aut eo tempore, quo dicitur, aut ijs, qui audiunt, aut ea re de qua agitur, indignum propter inhoneſtam rem uidetur. Offenſum eſt quod eorum, qui audiunt, voluntatem lædit, vt ſi quis apud equites Romanos cupidos iudicandi Cæpionis legem iudiciariam laudet. Contrarium eſt quód contra ea dicitur, quę ij, qui audiunt, fecerunt: vt ſi quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem vrbis expugnatorem diceret nihil eſſe crudelius, quàm vrbes diruere, cùm ipſe Alexander Thebas diruiſſet. Inconſtans eſt, quòd ab eodem de eadem re diuersè dicitur: vt ſi quis cùm dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene viuendum indigere, neget poſtea ſine bona valetudine poſſe bene viuere. Aut ſe amico adeſſe propter beneuolentiam: ſperare enim aliquid commodi ad ſe peruenturum. Aduerſum eſt, quod ipſi cauſſæ aliqua ex parte officit, vt ſi quis hoſtium vim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod inſtituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demonſtrabit: aut ſi cùm totum debebit oſtendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum eſt:

Non cõceſſum. Turpe. Offensũ Contrarium. Conſtãs Aduersũ

eſt: nam Eriphyle auro viri vitam vendidit. Aut ſi non id, quod accuſabitur, defendet: vt ſi quis, cum ambitus accuſabitur manu ſe fortem eſſe defendet, vt Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui vituperata muſica, ſapientiam laudat. Aut ſi res ex hoīs vitio vituperabitur, vt ſi quis doctrinam ex alicuius docti vitijs reprehendat. Aut ſi quis, cùm aliquē volet laudare de felicitate eius, non de virtute dicat. Aut ſi quis, rem cum re ita comparabit, vt alteram ſe non putet laudare, niſi alteram vituperarit: aut ſi alteram ita laudet, vt alterius non faciat mentionem, vt ſi quis cum aliqui deliberent, bellum geratur an non, pacem laudet omnino, non illud bellum inutile eſſe demonſtret. Aut ſi cum de certa re quęretur, de communi inſtituetur oratio. Aut ſi ratio alicuius rei reddetur falſa, hoc modo: Pecunia bonū eſt, propterea quòd ea maximè vitam beatam efficiat.

Aut ſi infirma, vt Plautus.

Amicum caſtigare ob meritam noxiam.
Immane eſt facinus, verum in ętate vtile.
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concaſtigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum eſt auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo Maximum bonum eſt amicitia: plurimæ enim delectationes ſunt in amicitia. Quartus modus erat reprehenſionis, per quem contra firmam argumentationem æquè firma aut firmior ponebatur. Hoc genus Quartus modus reprehenſionis.

in

in deliberationibus maximè verſatur, cum aliquid quod contrà dicatur, ęquum eſſe concedimus; ſed, id quod nos defendimus, neceſſarium eſſe demonſtramus. Aut, cùm id, quod illi defendát, vtile eſſe fateamur: quod nos dicamus; demonſtremus eſſe honeſtum. Ac de reprehenſione hæc quidem exiſtimauimus eſſe dicenda. Deinceps nunc de concluſione ponemus. Hermagoras digreſſionē deinde, tum poſtremam cōcluſionem ponit. In hac autē digreſſione ille putat oportere quandā inferri orationē à cauſſa atq; à iudicatione ipſa remotā, quæ aut ſui laudē, aut aduerſarij vituperationē cōtineat, aut in aliā cauſſam deducat, ex qua cōficiat aliquid confirmationis, aut reprehenſionis, non argumentando, ſed augendo per quandam amplificationem. Hanc ſi quis partē putarit orationis, ſequatur licebit. Nā & augendi, & laudandi, & vituperandi præcepta à nobis partim data ſunt, partim ſuo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numerū reponi, quòd de cauſſa digredi, niſi per locū cōmunē diſplicet, quo de genere poſterius eſt dicendū. Laudes autē, & vituperationes non ſeparatim placet tractari, ſed in ipſis argumentationibus eſſe implicitas. Nunc de concluſione dicemus.

De concluſione.

CONCLVSIO eſt exitus & determinatio totius orationis. Hæc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conqueſtionem. Enumeratio eſt, per quam res diſpersè & diffusè dicta, vnum in locum coguntur, & reminiſcendi cauſſa vnum ſub aſpectum ſubijciuntur. Hæc ſi ſemper eodem modo tractabitur, perſpicuè ab omnibus artificio quodam

tra-

tractari intelligetur: ſin variè fiet, & hanc ſuſpicionem & ſatietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, vt plerique faciunt propter facilitatem, ſingillatim vnamquamque rem attingere, & ita omnes tranſire breuiter argumentationes: tum autem id, quod difficilius eſt, dicere quas partes expoſueris in partitione: de quibus te pollicitus ſis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus vnamquanq; partem confirmaris: tum ab ijs, qui audiũt, quærere quid ſit quod ſibi velle debeant demonſtrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita ſimul & in memoriã redibit auditor, & putabit nihil eſſe præterea, quod debeat deſiderare. Atque in his generibus (vt antè dictum eſt) tum tuas argumentationes trãſire ſeparatim, tum, id quod artificioſius eſt, cum tuis contrarias coniungere: & cùm tuam argumentationem dixeris, tum contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, oſtendere. Ita per breuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehenſione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoq; modis variare oportebit. Nam tum ex tua perſona enumerare poſſis, vt quid, & quo loco quidque dixeris, admoneas. tũ verò perſonam aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Perſonam, hoc modo: Nam ſi legis ſcriptor exiſtat, & quærat à vobis, quid dubitetis, quid poſſitis dicere, cũ vobis hoc ſit demonſtratũ. Atque hic item vt in noſtra perſona, licebit aliàs ſingillatim tranſire omnes argumentationes, aliàs ad partitionis ſingula genera referre, aliàs

ab auditore, quid deſideret, quærere, alias hæc facere per comparationem ſuarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, ſi alicui rei huiuſmodi, legi, loco, vrbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid ſi leges loqui poſſent, nonne hæc apud nos quererentur? Quidnam amplius deſideratis, iudices, cum vobis hoc & hoc planum factum ſit? In hoc quoque genere omnibus eiſdem modis vti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, vt ex vnaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non poteſt, id eligatur, quod erit grauiſſimũ, & vnumquodque quam breuiſſime tranſeatur, ut memoria non oratio renouata videatur. Indignatio eſt oratio, per quã cõficitur, vt in aliquem hominem magnũ odium, aut in rem grauis offenſio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, poſſe omnibus ex locis ijs quos in cõfirmãdi præceptis poſuimus, tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quæ perſonis atque negotijs attributæ ſunt, quæuis amplificationes & indignationes naſci poſſunt: ſed tamen ea, quæ ſeparatim de indignatione præcipi poſſunt: conſideramus. Primus locus ſumitur ab auctoritate, cùm commemoramus, quantæ curæ res ea fuerit aut Dijs immortalibus, aut eis, quorum auctoritas grauiſſima debeat eſſe. Qui locus ſumetur ex ſortibus, ex oraculis, uatib. oſtentis, prodigijs, reſponſis, ſimilibus rebus: item ex maioribus noſtris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus ſapientiſſimis, ſenatu, populo, legum ſcriptoribus. Secundus locus eſt, per quem illa res, ad quos pertineat,

Indignatio.

Loci indignationis.

pertineat, cum amplificatione per indignationem oſtenditur, an omnes, an ad maiorem partem, quod atrociſſimum eſt; an ad ſuperiores, quales ſunt ij quorum ex auctoritate indignatio ſumitur; quod indigniſſimũ eſt; an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquiſſimum eſt; an ad inferiores, quod ſuperbiſſimum eſt. Tertius locus eſt, per quem querimus, quidnam ſit euenturum, ſi idem cęteri faciant: & ſimul oſtendimus, huic ſi conceſſum ſit, multos eiuſdem audaciæ futuros: ex quo q͏̃d mali ſit euenturum, demonſtrabimus. Quartus locus eſt, per quem demonſtramus multos alacres expectare quid ſtatuatur, vt ex eo quod vni conceſſum ſit, ſibi quoq; tali de re quid liceat, intelligere poſſit. Quintus locus eſt, per quem oſtendimus cæteras res perperam conſtitutas, intellecta veritate commutatas corrigi poſſe: hanc eſſe rem, quæ ſi ſit ſemel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque vlla poteſtate corrigi poſſit. Sextus locus eſt, per quem conſultò & de induſtria factum eſſe demonſtratur, & illud adiungitur, voluntario maleficio veniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus eſt, per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum eſſe dicamus, per vim, manum, opulentiam, quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotiſſima ſit. Octauus locus eſt, per quem demonſtramus non vulgare, neque factitatum eße, ne ab audaciſſimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur, atque id à feris quoque hominibus, & à barbaris gentibus & immanibus beſtijs remotum

eſſe.

eſſe. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, cõſanguineos, ſupplices crudeliter facta dicentur: & deinceps, ſi qua proferãtur in maiores natu, in hoſpites in vicinos, in amicos in eos, in quibuſcum vitam egeris, i eos, apud quos educatus ſis; in eos, a quibus eruditus; in mortuos, in miſeros, & miſericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore vſos; in eos, q neque lædere alium, nec ſe defendere potuerunt, vt in pueros, ſenes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio ſummum in eum, qui violarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus eſt, per quem cum aliis, quæ conſtant eſſe peccata, hoc, quo de quæſtio eſt, comparatur; & ita per contentionem quanto atrocius & indignius ſit illud, de quo agitur, oſtenditur. Decimus locus eſt, per quẽ omnia quæ in negocio gerendo acta ſunt, quæque poſt negotium cõſecuta ſunt, cum vniuſcuiuſque indignatione & criminatione colligimus, & rem verbis quàm maximè ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, vt id quod indignum eſt, perinde illi videatur indignum, ac ſi ipſe interfuit, ac præſens viderit. Vndecimus locus eſt, per quem oſtendimus ab eo factum, à quo minimè oportuerit, & à quo, ſi alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus eſt, per quem indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui vnquam vſu euenerit. Tertiuſdecimus locus eſt ſi cũ iniuria contumelia iuncta demonſtratur, per quẽ locum in ſuperbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartuſdecimus locus eſt, per quem petimus ab iis, qui audiunt, vt ad ſuas res noſtras iniurias referant;

rant;ſi ad pueros pertinebit, de liberis ſuis cogitent; ſi ad mulieres, de vxoribus; ſi ad ſenes, de patribus, aut parentibus. Quintuſdecimus eſt locus, per quem dicemus inimicis quoque, & hoſtibus, ea quæ nobis acciderint, indigna videri ſolere. Et indignatio quidē his fere de locis grauiſſimè ſumetur. Conqueſtionis autem huiuſmodi de rebus partes petere oportebit. Conqueſtio eſt oratio auditorum miſericordiam captans. Hac primum animum auditoris mitem & miſericordem conficere oportet, quò facilius conqueſtione commoueri poſſit. Id locis communibus efficere oportebit per quos fortunæ vis in omnes, & hominum infirmitas oſtenditur. Qua ratione habita grauiter & ſententiosè, maximè demittitur animus hominum, & ad miſericordiam comparatur: cùm in alieno malo ſuã infirmitatem conſiderabit. Deinde primus locus eſt miſericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis ſint, oſtenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem quibus in malis fuerint, & ſint, & futuri ſint, demõſtratur. Tertius, per quem vnumquodque deploratur incommodum, vt in morte filij, pueritiæ delectatio, amor, ſpes, ſolatium, educatio, & ſi qua ſimili in genere quolibet de incommodo per conqueſtionem dici poterun. Qu   , per quem res turpes, & humiles, & illiberale   oferentur, & indignæ ętate, genere, fortuna, priſtino honore, beneficijs, quas paſſi perpeſſuri ve ſint. Quintus eſt per quē omnia ante oculos ſingillatim incommoda ponentur, vt videatur is, qui audit, videre, & re quoque ipſa, quaſi adſit, non verbis ſolum ad miſeri-

cordiam

cordiam ducatur. Sextus, per quē præter ſpem in miſerijs demonſtratur eſſe, & cùm aliquid expectaret, non modò id non ademptum eſſe, ſed in ſummas miſerias incidiſſe. Septimus, per quem ad ipſos, qui audiunt, ſimilem caſum conuertimus & petimus, vt de ſuis liberis, aut parentib. aut aliquo, qui illis carus debeat eſſe, nos eùm videant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur eſſe factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, non vidi, non poſtremam eius vocem audiui, non extremum eius ſpiritum excepi. Item, Inimicorum in manibus mortuus eſt, hoſtili in terra turpiter iacuit inſepultus, à feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas & expertes animi res refertur: vt ſi ad equum, domum, veſtem, ſermonem alicuius accommodes, quib. animus eorum, qui audiunt: & aliquem dilexerunt, vehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, ſolitudo demonſtratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut ſui corporis ſepeliendi, aut alicuius eiuſmodi rei commēdatio fit. Duodecimus, per quem diſiunctio deploratur ab aliquo, cùm deducaris ab eo, qui cum libentiſſimè vixeris, vt à parēte, filio, fratre, familiari. Tertiuſdecimus, per quem cum indignatione conquerimur quòd ab ijs, à quibus minimè conueniat, malè tractemur, propinquis, amicis, quib. beneſecerimus, quos adiutores fore putauerimus, aut à quib. indignum eſt, vt ſeruis, libertis, clientib. ſupplicibus. Quartuſdecimus, qui per obſecrationem

ſumitur,

ſumitur, in quo ornatur modo illi, qui audiunt humili & ſupplici oratione, vt miſereatur. Quintusdecimus, per quē non noſtras, ſed eorū, qui cari nobis debent eſſe, fortunas conqueri nos demonſtramus. Sextusdecimus eſt, per quem animū noſtrum in alios miſericordem eſſe oſtendimus, & tamen amplum & excelſum & patientem incommodorum eſſe, & futurum, ſi quid acciderit, demonſtramus. Nam ſæpe uirtus & magnificentia, in qua grauitas & auctoritas eſt, plus proficit ad miſericordiam commouendam, quàm humilitas & obſecratio. Commotis autem animis, diutius in conqueſtione morari non oportebit. Quemadmodū enim dixit rhetor Apollonius, Lacryma nihil citius areſcit. Sed quoniam & ſatis, ut videmur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius voluminis magnitudo longius proceſſit; quæ ſequuntur deinceps, in ſecundo libro dicemus.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE

LIBER II.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

CROTONIATAE quondam, cùm florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religioſiſſimè colebant, egregijs picturis locupletare voluerunt. Itaque Heracleoten Zeuſim, qui tum longè ceteris excellere pictoribus exiſtimabatur, magno pretio

conductũ adhibuerunt. Is & ceteras tabulas complures pinxit, quarũ nonnulla pars vſque ad noſtrã memoriã propter fani religionem remãſit: &, vt excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in ſe ſe imago cõtineret, Helenæ ſe pingere ſimulacrũ velle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimũ alijs præſtare ſępe accepiſſent, libenter audierunt. Putauerunt enim eum, ſi quo in genere plurimũ poſſet, in eo magnopere elaboraſſet, egregium ſibi opus illo in ſano relicturum. Neque tamen eos illa opinio fefellit. nam Zeuſis illico quæſiuit ab eis quaſnam virgines formoſas haberent. Illi autem ſtatim hominem duxerunt, in palęſtram, atque ei pueros oſtenderunt multos magna præditos dignitate. etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum viribus & dignitatibus anteſteterunt, atque honeſtiſſimas ex gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt. Cum puerum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur: Horum, inquiunt illi, ſorores ſunt apud nos virgines. quare, qua ſint illæ dignitate, potes ex his ſuſpicari. Præbete igitur mihi quæſo, inquit, ex iſtis virginib. formoſiſſimas, dum pingo id, quod pollicitus ſum vobis, vt mutum in ſimulacrum ex animali exemplo veritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de conſilio uirgines vnũ in locum cõduxerunt, & pictori quas vellet eligendi poteſtatem dederunt. Ille autem quinque delegit: quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quod eius eſſent iudicio probatæ, qui veriſſimum pulchritudinis

habere iudicium debuiſſet. Neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uenuſtatē, vno in corpore ſe reperire poſſe, ideo quod nihil ſimplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. Itaque tanquam cæteris non ſit habitura quod largiatur, ſi uni cuncta conceſſerit, aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. Quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi deſcriberemus, nō unum aliquod propoſuimus exemplum. Cuius omnes partes, quocunq; eſſent in genere, exprimendæ nobis neceſſario uiderentur, ſed omnibus unum in locum coactis ſcriptoribus, quod quiſq; commodiſſimè præcipere uidebatur, excerpſimus, & ex varijs ingenijs excellentiſſima quæq; libauimus: Ex his optime, qui omnia & memoria digni ſunt, nec nihil enim, qui nomina præclariſſimè quiſquam dicere nobis uidebatur: quapropter ſtultitia nobis uiſa eſt, aut à bene inuentis alicuius recedere, ſi quò in uitio eius offenderemur, aut ad uitia quoq; eius accedere cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quod ſi in cæteris quoque ſtudijs à multis eligere homines commodiſſimum quodq; quam ſeſe vni alicui certo vellent addicere: minus in arrogantiā offenderent, non tantopere in uitijs perſeuerarent, aliquanto ex inſcitia leuius laborarent. Ac ſi par in nobis huius artis, atq; illo picturæ ſcientia fuiſſet; fortaſſe magis hoc ſuo in genere opus noſtrum, quàm ille in ſua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quam illi, fuit exemplorum eligēdi poteſtas. Ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quæ tū erant, eligere

potuit, nobis omnium, quicunque fuerint ab vltimo principio huius præceptionis uſque ac hoc tẽpus, ex poſitis copijs, quodcunque placeret, eligendi poteſtas fuit. Ac veteres quidẽ ſcriptores artis uſque ab principe illo atque inuentore Tyſia repetitos, unum in locum conduxit Ariſtotiles, & nominatim cuiuſque præcepta magna conquiſita cura perſpicue ſcripſit, atque enodata diligenter expoſuit; ac tantum inuentoribus ipſi ſuauitate & breuitate dicendi præſtitit ut nemo illorũ pręcepta ex ipſorum libris cognoſcat ſed oẽs, qui, quod illi præcipiant, velint intelligere ad hunc, quaſi ad quendam multò commodiorem explicatorem, reuertantur. Atque hic quidem ipſe & ſeſe ipſum nobis, & eos, qui ante ſe fuerant, in medio poſuit, vt cæteros, & ſeipſum per ſe cognoſceremus. Ab hoc autem qui profecti ſunt, quanquam in maximis philoſophiæ partibus operæ plurimum conſumpſerunt, ſicut & ipſe, cuius inſtituta ſequebãtur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendũ ſi quid ars proficit, opitulati ſunt. Nam fuit tempore eodem, quo Ariſtotiles, magnus et nobilis rethor Iſocrates, cuius ipſius quam conſtet eſſe artem, non inuenimus. Diſcipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac ſunt diſciplina profecti, multa de arte pręcepta reperimus. Ex his duabus diuerſis, ſicuti familijs quarum altera cùm verſaretur in philoſophia, nõ nullam rhetoricæ quoque artis ſibi curam aſſumebat altera verò omnis indicendi erat ſtudio & præceptione

ne occupata; vnum quoddam eſt conflatum genus à poſterioribus, qui ab vtriſq; ea, quæ commodè dici videbantur, in ſuas artes contulerūt: quos ipſos ſimul atque illos ſuperiores nos nobis omnes, quo ad facultas tulit, propoſuimus, & ex noſtro quoque non nihil in commune contulimus. Quòd ſi ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto ſtudio electa ſunt; profectò neque nos, neque alios induſtriæ noſtræ pænitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præteriiſſe, aut non ſatis eleganter ſecuti videbimur; docti ab aliquo facilè & libenter ſententiam commutabimus. Non enim parum cognoſse, ſed in parum cognito ſtultè & diu perſeueraſſe turpe eſt: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati alterum ſingulari vniuſcuiuſque vitio eſt attributū. Quare nos quidem ſine vlla affirmatione ſimul quærentes dubitanter vnumquodq; dicemus, ne dum par uulū hoc conſequimur, vt ſatis commodè hæc perſcripſiſſe videamur, illud amittamus, quòd maximum eſt vt ne cui rei temere atque arroganter aſſenſerimus. Verùm hoc quidem nos & in hoc tempore, & in oī vita ſtudioſè, quoad facultas feret, cōſequemur: nūc autē, ne lōgius oratio progreſſa videatur, de reliquis quæ præcipienda videntur eſſe dicemus. Igitur primus liber, expoſito genere huius artis, & officio, & fine, et materia, et partibus, genera cōtrouerſiarū, & inuentiones, et cōſtitutiones continebat; deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in eo cæteris de rebus diſtinctius dictum ſit, diſperſè autem de confirmatione, & de reprehenſio-

Epilogus dictorum ī primo lib.

ne;nunc certos confirmandi & reprehendendi in ſingula cauſſarũ genera locos tradendos arbitramur. Et quia,quo pacto tractari conueniret argumentationes in libro primo non indiligenter expoſitũ eſt;hic tantum ipſa inuenta vnamquanque in rem exponentur ſimpliciter ſine vlla exornatione, vt ex hoc inuenta ipſa, ex ſuperiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc,quæ nunc præcipientur, ad confirmationis & reprehenſionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonſtratiua,& deliberatiua, & iudicialis cauſſa neceſſe eſt in aliquo eorum, quæ antè expoſita ſunt, conſtitutionis genere vno pluribusue verſetur. Hoc quanquam ita eſt:tamen,cum communiter quædam de omnib. præcipi poſſint, ſeparatim quoque aliæ ſunt cuiuſque generis & diuerſæ præceptiones. Aliud enim laus,aut vituperatio,aliud ſententiæ dictio,aliud accuſatio, aut recuſatio conficere debet. In iudiciis,quid æquũ ſit,quæritur. In demonſtrationib. quid honeſtũ. In deliberationib. vt nos arbitramur,quid honeſtũ ſit,et quid vtile. Nã cæteri vtilitatis modo finem in ſuadendo & in diſſuadendo exponi oportere arbitrati ſunt. Quorũ igitur generum fines & exitus diuerſi ſunt, eorum præcepta eadẽ eſſe non poſſunt. Neque nunc hoc dicimus,non eaſdem incidere conſtitutiones:veruntamen oratio quædam ex ipſo fine & genere cauſſæ naſcitur, quæ pertineat ad vitæ alicuius demonſtrationem, aut ad ſententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuerſiis in iudiciali genere cauſſarum,& præceptorum verſabimur. Ex quo pleraq; in cætera quoque cauſſarũ genera

ra ſimili implicità controuerſia nulla cum difficultate transferētur: poſt autem ſeparatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali conſtitutione proficiſcemur: cuius exemplū ſit hoc expoſitū. In itinere quidā proficiſcentem ad mercatum quendam, & ſecum aliquantum nummorū ferentem eſt comitatus; cū hoc, vt ferè fit, in via ſermonem contulit: ex quo factū eſt, vt illud iter familiarius facere vellent: quare cùm in quandam tabernam diuertiſſent, ſimul cœnare, & in eodem loco ſomnum capere voluerunt. Cœnati diſcubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur poſt inuentum, cum in alio maleficio deprehenſus eſſet) cùm illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animaduertiſſet, noctu, poſtquam illos arctius, vt fit, iam ex laſſitudine dormire ſenſit, acceſſit, & alterius eorum, qui ſine nummis erat, gladiū propter appoſitum è vagina eduxit, & illum alterum occidit, nummos abſtulit, gladium cruentum in vaginam recondidit, ipſe ſeſe in lectum ſuum recepit. Ille autem, cuius gladio occiſio erat facta, multo ante lucem ſurrexit, comitem illum ſuum inclamauit ſemel & ſæpius, illum ſomno impeditum non reſpondere exiſtimauit, ipſe gladium, & cætera, quę ſecum attulerat, ſuſtulit, ſolus profectus. Caupo non multò poſt conclamauit hominem eſſe occiſum, & cum quibuſdam diuerſorib. illum, qui antè exierat, conſequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius à vagina educit, reperit cruentum: homo in vrbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio eſt criminis, Occidiſti. Depulſio, Non occidi. Ex quibus conſtitutio eſt. Quæ-

De coniecturali.

ſtio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, Occiderit ne. Nunc exponemus locos, quorũ pars aliqua in omnẽ coniecturalẽ incidit controuerſiã. Hoc autẽ & in horũ locorũ expoſitione, & in cæterorũ oportebit attendere, non omnes in omnẽ cauſſam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis ſcribitur: ſic omnem in cauſſam nõ omnis argumentorum copia, ſed eorum neceſſaria pars aliqua cõueniet. Omnis igitur ex cauſa, ex perſona, ex facto ipſo coniectura capienda eſt. Cauſſa diſtribuitur in

Cauſa. Impulſio. *impulſionẽ & in ratiocinationẽ; Impulſio eſt, quę ſine cogitatione per quandã affectionẽ animi facere aliquid hortatur, vt amor iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uidetur affectus fuiſſe, vt rẽ perſpicere cũ conſilio & cura nõ potuerit, & id, quod fecit, impetu quodã animi potius, quàm cogitatione fecerit.*

Ratiocinatio. *Ratiocinatio autem eſt diligens & conſiderata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuiſſe, cũ aliquid faciendũ, aut non faciendũ certa de cauſſa vitaſſe, aut ſecutus eſſe animus videtur, vt ſi amicitiæ quid cauſſa factum dicetur, ſi inimicis vlciſcẽdi, ſi metus, ſi gloriæ, ſi pecuniæ, ſi denique ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi, adipiſcendiue commodi, aut contra reijciendi, dimiuuendi, deuitandiue incommodi cauſſa: Nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris vitandi incommodi cauſa, aut maioris adipiſcendi commodi ſuſcipitur: aut commodum aliquod maiores adipi-*

ſcendi

ſcendi commodi, aut maioris vitandi incommodi præteritur. Hic locus ſicut aliquod fundamentum eſt huius conſtitutionis: nam nihil factum eſſe cuiquam probatur, niſi aliquid, quare factum ſit, oſtēditur. Ergo accuſator: cum aliquid impulſione factum eſſe, dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemq́; verbis & ſententijs amplificare debebit, & oſtendere, quanta vis amoris ſit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua cauſſa earū, qua impulſum aliquem id feciſſe dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui ſimili impulſu aliquid commiſerint, & ſimilitudinem collatione, & ipſius animi affectionis explicatione curandum eſt, vt nō mirum videatur, ſi quod ad facinus tali perturbatione commotus animus acceſſerit. Cùm autem non impulſione, verū ratiocinatione aliquem commiſiſſe quid dicet, quid commodi ſit ſecutus, aut quid incommodi fugerit, demōſtrabit, & id augebit, quam maximè poterit, vt, quo ad eius fieri poſſit, idonea quā maximè cauſſa ad peccandū hortata videatur. Si gloriæ cauſſa, quantā gloriam conſecuturā exiſtimarit. Item ſi dominationis, ſi pecuniæ, ſi amicitiæ, ſi inimicitiarum, & omnino quicquid erit, quod cauſſæ fuiſſe dicet, id ſummè augere debebit. Et hoc eum magnopere conſiderare oportebit, nō quid in veritate modo, verùm etiam vehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. Nihil enim refert nō fuiſſe, aut non eſſe aliquid commodi aut incommodi, ſi oſtendi poteſt ei viſum eſſe, qui arguatur. Nā opinio dupliciter fallit homines, cū aut res aliuſmodi eſt, ac putatur;

tur: aut non is euentus eſt, quem arbitrati ſunt. Res aliuſmodi eſt tum, cũ aut id, quod bonũ eſt, malum putant: aut contrà, quod malum eſt, bonum: aut quod nec malum eſt, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum aut bonum eſt, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, ſi quis negabit vllam eſſe pecuniam fratris, aut amici vita, aut deniq; officio ſuo antiquiorem aut ſuauiorem, nõ erit hoc accuſatori negãdum. Nam in eum culpa & ſummum odium transferetur, qui id, quod tam verè & pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non eſſe ita viſum, quod ſumi oportet ex iis, quæ ad perſonam pertinẽt, de quo poſt dicendum eſt. Euentus autem tum fallit, cùm aliter accidit, atque ii, qui arguuntur, arbitrati eſſe dicuntur: vt ſi quis dicatur alium occidiſſe, ac voluerit, quòd aut ſimilitudine, aut ſuſpicione, aut demõſtratione falſa deceptus ſit; aut eum necaſſe, cuius teſtamento non ſit hæres, quod eius teſtamento ſe hæredem arbitratus ſit. Non enim ex euentu cogitationẽ ſpectari oportere, ſed qua cogitatione, & ſpe ad maleficium profectus ſit, conſiderare; & quo animo quid quiſq; faciat, non quo caſu vtatur, ad rem pertinere: In hoc autem loco, caput illud erit accuſatori, ſi demonſtrare poterit; alii nemini cauſſam fuiſſe faciendi. Secundarium, ſi tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuiſſe aliis quoque cauſſa faciendi videbitur: aut poteſtas aliis defuiſſe demonſtranda eſt, aut facultas, aut voluntas. Poteſtas, ſi aut neſciſſe, aut non affuiſſe, aut conficere aliquid non potuiſſe dicetur. Facultas, ſi ratio, adiutores, adiumenta, & cætera,

quæ

quæ ad rem pertinebunt, defuiſſe alicui demonſtrabuntur. Voluntas, ſi animus à talibus factis vacuus & integer eſſe dicetur. Poſtremò quas ad defenſionem rationes reo dabimus, ijs accuſator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verùm in breui faciendum eſt, & in vnum multa ſunt conducenda, vt ne alterius defendendi cauſſa hunc accuſare, ſed huius accuſandi cauſſa defendere alterum videatur. Atque accuſatori quidem hæc ferè ſunt in cauſſa facienda & conſideranda. Defenſor autem ex contrario primùm impulſionem aut nullam fuiſſe dicet, aut ſi fuiße concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuiſſe demonſtrabit; aut non ex ea ſolere huiuſmodi facta naſci docebit. Quò erit in loco demonſtrandum, quæ vis & natura eius ſit affectionis, qua impulſus aliquid reus commiſiße dicetur, in quo & exempla & ſimilitudines erunt proferendæ, & ipſa diligenter natura eius affectionis quam leuiſſimè quietiſſimam ad partem explicanda, vt & res ipſa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius qui audiet, & ad animi quendam intimum ſenſum acommodetur. Ratiocinationis autem ſuſpiciones infirmabit, ſi aut commodum nullum fuiße, aut paruũ, aut alijs magis fuiſſe, aut nihilo ſibi magis, quàm alijs, aut incommodum ſibi maius, quàm commodũ dicet, vt nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod ſubeatur, comparanda: qui omnes loci ſimiliter incom-

modi

modi quoque vitatione tractabuntur. Sin accuſator dixerit, eum id eſſe ſecutum, quod ei viſum ſit commodum, aut id fugiſſe, quod putarit eſſe incommodum, quamquàm in falſa fuerit opinione: demonſtrandum erit defenſori, neminẽ tãtæ eſſe ſtultitiæ, qui tali in re poſſit veritatem ignorare. Quòd ſi id concedatur, illud non conceſſum iri, nec dubitaſſe quidem hunc quid eius iuris eſſet, ſed id, quod falſum fuerit, ſine vlla dubitatione pro falſo, quod verum pro vero probaſſe. Quod ſi dubitauerit, ſummæ fuiſse amentiæ: dubia ſpe impulſum certum in periculum ſe committere. Quemadmodum autem accuſator, cum ab aliis culpam dimouebit, defenſoris locis vtetur. ſic iis locis, qui accuſatori dati ſunt, vtetur reus, cum in alios ab ſe crimen volet transferre. Ex perſona autem coniectura capietur, ſi eæ res, quæ perſonis attributæ ſunt diligenter conſiderabuntur: quas omnes in primo libro expoſuimus. Nam & de nomine nonnunquam aliquid ſuſpicionis naſcitur. Nomen autem cùm dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo & proprio vocabulo agitur: vt ſi dicamus, iccirco aliquem Caldum vocari, quòd temerario & repentino conſilio ſit: aut ſi ea de re hominibus Græcos imperitis verba dediſse, ꝙ Clodius, aut Cæcilius aut Mucius vocarentur. Et de natura licet, aliquantulũ ducere ſuſpicionis: omnia enim hæc, vir an mulier, huius an illius ciuitatis ſit, quibus ſit maioribus, quibus conſanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ ſunt attributa, ad aliquam coniectu-

ram faciendam pertinebunt. Et ex victu multæ trahuntur ſuſpiciones, cum quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus & eruditus ſit, quæritur, & quibuſcum viuat, qua ratione vitæ, quo more domeſtico viuat. Et ex fortuna ſæpe argumentatio naſcitur, cùm ſeruus, an liber, pecunioſus, an pauper, nobilis an ignobilis, felix, an infelix, priuatus an cum poteſtate ſit, an aut fuerit, aut futurus ſit, conſideratur, aut denique aliquid eorum queritur, que fortunę eſſe attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & conſtanti animi, aut corporis abſolutione conſiſtit, quo in genere eſt virtus, ſcientia, & quæ contraria ſunt, res ipſa cauſa poſita docebit, equid hic quoque locus ſuſpicionis oſtendat. Nam affectionis quidem ratio perſpicuam ſolet præ ſe gerere coniecturam, vt amor, iracundia, moleſtia: propterea quòd & ipſorum vis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem conſequantur, faciles cognitu ſunt. Studium autem quoniam eſt aſſidua & vehemens, ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, facilè ex eo ducetur argumentatio, quam res ipſa deſiderabit in cauſſa. Item ex conſilio ſumetur aliquid ſuſpicionis. Nam conſilium eſt aliquid faciendi, non faciendiue excogitata ratio. Item facta, & caſus, & orationes, quæ ſunt omnia (vt in confirmationis præceptis dictum eſt) in tria tempora diſtributa, facile erit videre, ecquid afferãt ad coniecturam confirmandam ſuſpicionis. Ac perſonis quidem res eæ ſunt attributæ, ex quibus omnibus vnum in locum coactis, accuſatoris, erit improbatio-

batione hominis vti. Nam cauſſa facti parũ firmitudinis habet, niſi animus eius, qui inſimulatur, in eam ſuſpicionem adducetur, vt à tali culpa non videatur abhorruiße. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cùm cauſſa, quare peccauerit, non interceſſerit: ſic cauſſam peccati intercedere leue eſt, ſi animus nulli minus honeſtæ rationi affinis oſtenditur. Quare vitam eius, quem arguit, ex antè factis accuſator improbare debebit, & oſtendere, ſi quo in pari antè peccato conuictus ſit. Si id non poterit, ſi quam in ſimilem ante ſuſpicionem venerit, ac maximè ſi fieri poterit, ſimili aliquo in genere eiuſmodi cauſſa aliqua commotum peccaße, aut in æquè magna re, aut in maiore, aut in minore: vt ſi quis pecunia dicat inductum feciſſe, poſſit demonſtrare, aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item in omni cauſſa naturam, aut victum, aut ſtudium, aut fortunam, aut aliquid eorum quæ perſonis attributa ſunt ad eam cauſſam, qua commotum peccaße dicet, adiungere, atque ex diſpari quoque genere culparum ſi ex pari ſumendi facultas nõ erit, improbare animum aduerſarij oportebit vt ſi auaritia inductum arguas feciße, & auarum eum, quem accuſes, demonſtrare non poſſis, alijs affinem eſſe vitijs doceas, & ex ea re non eſſe mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquiſſe. Quoniam enim de honeſtate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum eſt; tantum de facultate totius eſt defenſionis diminutum. Si nulli affinis poterit vitio reus antè admiſſo demonſtrari, locus

inducetur ille, per quę hortandi iudices erunt, vt veterem famam hominis nihil ad rem putēt pertinere: nam eum antè celaſſe, nunc manifeſto teneri: quare non oportere hac rem ex ſuperiori vita ſpectari: ſed ſuperiorem vitam ex hac re improbari, aut poteſtatem antè peccandi non fuiſſe, aut cauſſam. Aut ſi hæc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non eſſe mirum, ſi nunc primum deliquerit. Nam neceſſe eſt eum, qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin uita antè acta ignorabitur: hoc loco præterito, & cur prætereatur demonſtrato, argumentis accuſationem ſtatim confirmare oportebit. Defenſor autem primum ſi poterit, debebit vitam eius, qui inſimulabitur, quam honeſtiſſimam demonſtrare. Id faciet, ſi oſtendet aliqua eius nota & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, neceſſarios; etiam quæ magis rara & eximia ſunt, ſi ab eo cum magno aliquo labore, aut periculo, aut vtraque re, cùm neceſſe non eſſet, officij cauſſa, aut in rempubl. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modò expoſiti ſunt; facta eſſe dicet. Deinde ſe nihil deliquiſſe, nulla cupiditate impeditum ab officio receſſiſſe. Quòd eò confirmatius erit, ſi cum poteſtas impunè aliquid faciendi minus honeſtè fuiſſe dicetur, voluntas ei faciendi demonſtrabitur abſuiſſe. Hoc autem ipſum genus erit eo firmius, ſi eo ipſo in genere, quo arguitur, integer antea fuiſſe demonſtrabitur: vt ſi cùm auaritiæ cauſſa feciſſe arguatur: minimè omni in vita pecuniæ cupidus fuiſſe doceatur. Hic illa magna cum grauitate indu-

cetur

cetur indignatio iuncta conqueſtioni, per quam miſerum facinus eſſe, & indignum demonſtrabitur, cū animus omni in vita fuerit à vitijs remotiſſimus, eam cauſſam putare: quæ homines audaces in fraudem rapere ſoleat, caſtiſſimum quoque hominem ad peccandum potuiſſe impellere: aut iniquum eſſe, & optimo cuique pernicioſiſſimum, non vitam honeſte actam tali in tempore, quàmplurimum prodeſſe, ſed ſubita ex criminatione, quæ confingi facilè poſſit, nō ex antè acta uita, quæ neq; ad tempus fingi, neq; vllo modo immutari poſſit, facere iudiciū. Sin autē in antè acta vita aliquæ turpitudines erunt, aut falsò ueniſse in eam exiſtimationem dicetur, aut ex aliquorū inuidia, aut obtrectatione, aut falſa opinione, aut imprudentiæ, neceſſitudini, aut perſuaſioni, adoleſcentiæ, aut alicui non malitioſæ animi affectioni attribuentur, aut diſſimili in genere vitiorum, vt animus nòn omnino integer, ſed a tali culpa remòtus eſse videatur. Ac ſi nullo modo vitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de vita eius & moribus quæri, ſed de eo crimine: quo de arguatur: quare, antè factis omiſſis, illud quod inſtet, agi oportere. Ex facto autem ipſo ſuſpiciones ducentur, ſi totius adminiſtratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atq; hæ ſuſpiciones partim ex negotio ſeparatim, partim communiter ex perſonis, atq; ex negotio proficiſcentur. Ex negotio duci poterunt, ſi eas res, quæ negotijs attributæ ſunt, diligenter conſiderabimus. Ex ijs igitur in hanc conſtitutionem conuenire videntur genera eorum omnia, partes ge-

Suſpiciones ex facto.

ne-

nerum plæreque. Videre igitur primum oportebit, quę ſint continẽtia cũ ipſo negotio, hoc eſt, quę ab re ſeparari non poſſunt. Quo in loco ſatis erit diligenter conſiderare, quid ſit ante rem factũ, ex quo ſpes perficiendi nata, & faciendi facultas quæſita videatur: quid in ipſa re gerenda, quid poſtea conſecutum ſit. Deinde ipſius eſt negotij geſtio pertractãda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributę ſunt, ſecũdo in loco nobis eſt expoſitum. Hoc ergo in genere ſpectabitur locus, tempus, occaſio, facultas: quorũ vniuſcuiuſque vis diligenter in confirmationis pręceptis explicata eſt. Quare, nec aut hic non admonuiſſe, aut ne eadem iterum dixiſſe videamur, breuiter demonſtrabimus, quid quaque in parte cõſiderari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore lõginquitas, in occaſione commoditas, ad faciendum idonea, in facultate copia & poteſtas earũ rerum propter quas aliquid facilius fit, aut ſine quibus omnino confici non poteſt, conſideranda eſt. Deinde videndum eſt quid adiunctum ſit negotio, hoc eſt, quid maius, quid minus, quid æque magnum ſit, quid ſimile: ex quibus coniectura quædam ducitur, ſi quemadmodum res maiores, minores, æquè magnæ, ſimileſq; agi ſoleant, diligenter conſiderabitur. Quo in genere euentus quoque videndus erit: hoc eſt, quid ex vnaquaq; re ſoleat euenire, magnopere conſiderandum eſt, vt metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus eſſe attributas, conſecutio. In ea quæruntur ea, quæ geſtum negotiũ confeſtim, aut ex interuallo conſequuntur. in qua vi- Euẽtus videndus.

debimus ecquæ conſuetudo, ecque lex, ecquę actio, ecquod eius rei artificium ſit, aut vſus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offenſio: ex quibus nonnunquam elicitur aliquid ſuſpicionis. Sũt autem aliquæ ſuſpiciones, quæ communiter, & ex negotiorũ & ex perſonarum attributionibus ſumuntur. Nam ex fortuna, & ex natura, & ex victu, ſtudio, factis, caſu, orationibus, conſilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraq; pertinent ad eaſdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere poſſunt, & cum facti ſuſpicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac conſtitutione, Primùm potuerit ne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde vtrum id facinus ſit, quod pœnitere fuerit neceſſe. Item quod ſpem celandi haberet. Deinde neceſſitudo, in qua num neceſſe fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quæritur. Quorũ pars ad conſilium pertinet, quod perſonis attributum eſt, vt in ea cauſſa, quam expoſuimus. Ante rem erit, quòd in itinere ſe tam familiariter applicauerit, quòd ſermonis cauſſam quæſiuerit, quod ſimul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, ſomnus. Poſt rem, quòd ſolus exierit, quod illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Horum pars ad conſilium pertinet. Quæritur enim, vtrum videatur diligenter ratio faciendi eſſe habita & excogitata, an ita temere, vt non veriſimile ſit quẽquam tam temere ad maleficium acceſſiſſe. In quo quæritur, num quo alio modo cõmodius potuerit fieri, vel à fortuna admini-

Aliæ ſuſpiciones.

miniſtrari. Nam ſæpe ſi pecuniæ adiumenta, ſi adiutores deſint, facultas fuiſſe faciendi nō videtur. Hoc modo ſi diligenter attendemus, apta inter ſe eſſe intelligimus hæc, quæ negotijs, & illa, quæ perſonis sūt attributa. Hic neque facile eſt, neque neceſsarium diſtinguere, vt in ſuperioribus partibus, quo pacto quidque accuſatorem, & quo modo defenſorem tractare oporteat. Nō neceſsarium, propterea quòd cauſſa poſita, quid in quanq; conueniat, res ipſa docebit, eos, qui nō omnia hic ſe inuenturos putabunt, ſed ea, quæ præcepta ſunt, comparationis modo quādam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quòd & infinitū eſt de tot reb. vtranq; in partē ſingillatim de vnaquaq; explicare, & aliàs aliter hęc in vtranq; partem cauſsę ſolent cōuenire. Quare conſiderare hęc, quę expoſuimus, oportebit. Facilius autē ad inuētionem eius incedet, ſi geſti negotij & ſuam, & aduerſarij narrationē ſæpe & diligēter pertractabit, & quid quęque pars ſuſpicionis habebit, eliciēs conſiderabit. Quare, quo conſilio, qua ſpe perficiendi quidq; factum ſit: cur hoc modo potius, quam illo: cur ab hoc potius, quam ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo ſit conſcius, aut cur ſit, aut cur hic ſic: cur hoc antè factum ſit, cur hoc antè factum non ſit: cur hoc in ipſo negotio, cur hoc poſt negotium: aut quid factū de induſtria: aut quid rem ipſam conſecutum ſit: conſtet ne oratio, aut cum re, aut ipſa ſecum: hoc huius ne rei ſit ſignū: an illius, an huius & illius, & vtrius potius: quid factum ſit quod nō oportuerit, aut nō factū quod oportuerit. Cū

animus hac intentione omnes totius nègotij partes conſiderabit, tum illi ipſi in medium conſeruati loci procedent, de quibus antè dictum eſt: & cum ex ſingulis, tum coniunctis argumenta certa naſcentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars neceſſario in genere verſabitur. Accedunt autem ad coniecturam ſæpe quæſtiones, teſtimonia, rumores, quæ contra omnia vterque ſimili via præceptorum torquere ad ſuæ cauſſæ commodum debebit. Nam & ex quæſtione ſuſpiciones, & ex teſtimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, vt ex cauſſa, & ex perſona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij videntur errare, qui hoc genus ſuſpicionum artificij non putant indigere, & ij: qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim iiſdem ex locis, coniectura ſumenda eſt. Nam & eius, qui in quæſtione aliquid dixerit, & eius, qui in teſtimonio, & ipſius rumoris cauſſa & veritas ex iiſdem attributionib. reperietur. Omni autem in cauſa pars argumentorum eſt adiuncta ei cauſæ ſolum, quę dicitur, & ab ipſa ita ducta, vt ab ea ſeparatim in omnes eiuſdem generis cauſas transferri non ſatis commodè poſſit. Pars autem eſt peruagatior, & aut in omnes eiuſdem generis, aut in pleraſq; cauſſas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas cauſſas poſſunt, locos cõmunes nominamus: nam locus communis aut certæ rei quandam continet amplificationem: vt ſi quis hoc velit oſtendere, eum, qui parentem necare, maximo ſupplicio eſſe dignum; quo loco, niſi perorata, & probata cauſſa, non

eſt vtendum. Aut dubiæ, quæ ex contrario quoq; habeat probabiles rationes argumentandi: vt ſuſpicionibus credi, oportere, & contrà ſuſpicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, aut per indignationem, aut per conqueſtionem inducitur, de quibus antè dictum eſt: pars per aliquam probabilẽ vtraq; ex parte rationem, Diſtinguitur autem oratio atq; illuſtratur maximè rarò inducendis locis communibus, & aliquo loco iam certioribus illis argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cùm diligenter aliquis proprius cauſſæ locus tractatus eſt, & auditoris animus aut renouatur ad ea, quę reſtant, aut omnib. iam dictis exuſcitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & ſuauitatis & grauitatis plurimum conſiſtit, & omnia, quæ in inuentione verborum & ſententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare nõ, vt cauſſarũ, ſic oratorum quoque multorum communes loci ſunt. Nam niſi ab iis, qui multa exercitatione magnam ſibi & verborum, & ſententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornatè & grauiter, quemadmodum natura ipſorum deſiderat. Atque hoc ſit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus, in coniecturalem conſtitutionem qui loci communes incidere ſoleant. Suſpicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Teſtibus credi oportere, & non oportere. Quæſtionibus credi oportere, & non oportere. Vitam antè actam

De ſenſoris loci.

ſpectari oportere, & non oportere. Eiuſdem eſſe, qui in illa re peccarit, & hoc quoq; admiſiſſe, & non eſſe eiuſdem. Maximè ſpectari cauſſam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & ſi qui eiuſmodi ex proprio argumento communes loci naſcentur, in cõtrarias partes diducentur. Certus autem locus eſt accuſatoris, per quem auget facti atrocitatem, et alter, per quem negat malorum miſereri oportere. Defenſoris, per quem calumnia accuſatorum cum indignatione oſtenditur, & per quem cum conqueſtione miſericordia captatur. Hi, & cæteri omnes loci communes ex iiſdem præceptis ſumuntur: quibus cęteræ argumentationes: ſed illæ tenuius, & acutius, & ſubtilius tractantur; hi autem grauius & ornatius, & cũ verbis, tũ etiã ſententijs excellentibus. In illis enim finis eſt, vt id, quod dicitur, verũ eſſe videatur: in his tametſi hoc quoque videri oportet, tamẽ finis eſt amplitudo. Nunc ad aliam conſtitutionem tranſeamus.

Cõſtitutio definitiua. CVM eſt nominis cõtrouerſia, quia vis vocabuli definienda verbis eſt, conſtitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis poſita ſit hæc cauſſa. C. Flaminius, is, qui conſul. remp. malè geſſit bello Punico ſecundo, cùm tribunus pl. eſſet, inuito ſenatu, & omnino contra voluntatem omnium optimatum, per ſeditionem ad populum legem agrariam ferebat. hunc pater ſuus concilium plebis habentem de templo deduxit. accerſitur maieſtatis. Intẽtio eſt, Maieſtatem minuiſti, quòd tribunum pl. de templo deduxiſti. Depulſio eſt, Non minui maieſtatem. Quæſtio eſt, Maieſtatem ne minuerit. Ratio, In filium enim,

quam

quam habebam poteſtatem, ea vſus ſum. Rationis infirmatio, At enim quia patria poteſtate, hoc eſt priuata quadam, tribunitiam poteſtatem, hoc eſt populi poteſtatem infirmat, minuit is maieſtatem. Iudicatio eſt; Minuatne is maieſtatem, qui in tribunitiam poteſtatem patria poteſtate vtatur. Ad hanc indicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis fortè arbitretur, nos nõ intelligere aliam quoque incidere conſtitutionem in hanc cauſſam, eã nos partem ſolam ſumimus, in qua præcepta nobis danda ſunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in cauſa, ſi diligenter attendet, omnes videbit conſtitutiones, & earum partes & controuerſias, ſi quæ fortè in eas incident. Nam de omnibus perſcribemus. Primus ergo accuſatoris locus eſt, eius nominis cuius de vi quæritur breuis & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maieſtatẽ minuere, eſt de dignitate, aut amplitudine, aut poteſtate populi, aut eorum, quibus populus poteſtatẽ dedit, aliquid derogare. Hoc ſic breuiter expoſitũ, pluribus verbis eſt, & rationibus cõfirmandũ, & ita eſſe, vt deſcripſeris, oſtendendum. Poſtea ad id, quod definieris, actum eius, qui accuſabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod oſtenderis eſſe: verbi cauſſa, Maieſtatem minuere, docere aduerſarium maieſtatem minuiſſe, & hunc locum totum communi loco confirmare, per quem ipſius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cũ indignatione augeatur. Poſt erit infirmanda aduerſariorum deſcriptio. Ea autem infirmabitur, ſi falſa demonſtrabitur. Hoc

ex opinione hominium ſumetur, cùm quemadmodum & quibus in rebus homines in conſuetudine ſcribendi, aut ſermocinandi eo verbo uti ſoleant, conſiderabitur. Item confirmabitur, ſi turpis, aut inutilis eſſe oſtenditur eius deſcriptionis approbatio; & ſi quæ incommoda conſecutura ſint eo conceſſo, oſtendetur. Id autem ex honeſtatis & utilitatis partibus ſumetur, de quibus deliberationis præceptis exponemus. Et ſi cum definitione noſtra aduerſariorum definitionem conferemus & noſtram veram, honeſtam, vtilem eſſe demonſtrabimus, illorum contrà. Quæremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio ſimiles, ex quibus affirmetur noſtra deſcriptio. Iam ſi res plures erunt definiendę, vt ſi quæratur, fur ſit, an ſacrilegus, qui uaſa ex priuato ſacra ſurripuerit, erit vtendum pluribus definitionibus.

Loci cõmunes. *Deinde ſimili ratione cauſſa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modò rerum verum etiam verborum poteſtatem ſibi arrogare conetur, vt & faciat quod velit, & id, quod fecerit, quo uelit nomine appellat. Deinde defenſoris primus locus eſt, item nominis breuis & aperta, & ex opinione hominum deſcriptio, hoc modo: Maieſtatem minuere, eſt aliquid de rep. cùm poteſtatem non habeas, adminiſtrare. Deinde huius confirmatio eſt ſimilibus & exemplis, & rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honeſtas adaugetur. Deinde ſequitur auderſariorum definitionis reprehenſio, quæ iiſdem ex locis omnibus, quos acu-*

ſatori

ſatori præſcripſimus, conficitur: & cætera poſt eadẽ præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defenſoris is, per quem indignabitur, accuſatorem ſui periculi cauſſa, non re ſolum conuertere, verum, etiã verba commutare conari. Nam illi quidem communes loci qui aut calumnię accuſatorum demonſtrandæ; aut miſericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à miſericordia deterrendi cauſſa ſumuntur, ex periculi magnitudine, non ex cauſſæ genere dicuntur. Quare non in omnem cauſſam, ſed in omne cauſſæ genus incidunt. Eorum mentionem in cõiecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum cauſſa poſtulabit, vtemur.

CVM autem actio translationis aut commutationis indigere videtur, quòd non aut is agit, quem oportet, aut cum eo, qui cum oportet, aut apud quos, quà lege, qua pęna, quo crimine, quo tempore oportet, cõſtitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla per multa opus ſunt, ſi ſingula translationum genera quæramus: ſed quia ratio præceptorum ſimilis eſt, exemplorum multitudine ſuperſedendum eſt. Atque in noſtra quidem conſuetudine multis de cauſſis fit, vt rarius incidant translationes. Nam & prætorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones; & ita ius ciuile habemus conſtitutum, vt à cauſſa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerunque verſantur, ibi enim & exceptiones poſtulantur, & quodammodo agendi poteſtas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum conſtituitur. In ipſis autem iudicijs Translatoria & cõmutatio

rarius

rarius incidunt, & tamen, ſi quando incidũt, eiuſmodi ſunt vt per ſe minus habeant firmitudinis, confirmentur autem aſſumpta alia aliqua conſtitutione. Vt in quodam iudicio, cùm venefici cuiuſdam nomen eſſet delatum, & quia parricidij cauſſa ſubſcripta eſſet, extra ordinem eſſet acceptum, cùm in accuſatione alia quædam crimina teſtibus & argumentis confirmarentur: parricidij autem ſolùm mentio facta eſſet, defenſor in hoc ipſo multum oportet & diu conſiſtat; cùm de nece parentis nihil demonſtratum ſit, indignum facinus eſſe ea pœna afficere eum, qua parricidæ afficiuntur. Id autem, ſi damnaretur, fieri neceſſe eſſet quoniam & id cauſſæ ſubſcriptum & ex ea nomen extra ordinem ſit acceptum. Ea igitur pęna ſi affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam pęna damnationem neceſſario conſequatur. Hic defenſor pęnæ commutationem ex translatiuo genere inducendo, totam infirmabit accuſationem. Veruntamen cęteris quoque criminibus defendendis coniecturali conſtitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in cauſſa nobis poſitum ſit huiuſmodi. Cùm ad vim faciendam quidam armati veniſſent: armati contrà præſtò fuerunt, & cuidam equiti. Romano quidam ex armatis reſiſtenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, iniuriarum: poſtulat is, qui cum agitur, à prætore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum poſtulat: ille, qui cum agitur exceptionem addi ait oportere. Quęſtio

ſtio eſt, Excipiendum ſit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter ſicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, Eiuſmodi ſunt iniuriæ, vt de his indignum ſit non primo quoq; tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum, ſatis ne cauſſæ ſit, quare dum de ea iudicetur, de quo alio maiore maleficio, de quo iudicium comparatum ſit, præiudicetur. Atque exemplum quidem hoc eſt. In omni autem cauſſa ab vtroque quæri oportebit, à quo & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari: aut quid ſtatui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus poſt dicendum eſt, ſumi oportebit; & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat; & videre vtrum malitia quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitia, an neceſſitudine, quòd alio modo agi non poſſit, an occaſione agendi ſic ſit iudicium, aut actio cōſtituta, an rectè ſine vlla re eiuſmodi res agatur. Locus autem communis contra eum, qui translationem indicet, fugere iudicium ac pęnam, quia cauſſę diffidat. A tranſlatione autem omnium fore perturbationem, ſi non ita res agatur, & in iudicium veniat, quo pacto oporteat: hoc eſt. ſi aut, cùm eo agatur, qui cum non oporteat aut alia pęna, alio crimine: alio tēpore: atq; hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ cōſtitutiones, quę partes nō habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem conſtitutionem & partes eius conſideremus.

CVM & facto, & facti nomine conceſſo, neq; vlla actionis illata cōtrouerſia, & vis et natura & genus negotij Conſtitutio generali.

negotij ipſius quæritur, conſtitutionem generalem appellamus. Huius primas eſſe partes duas nobis videri diximus, negotialem & iuridicialem. Negotialis eſt, quæ in ipſo negotio iuris ciuilis habet implicitam controuerſiam. Ea eſt huiuſmodi. Quidam pupillum hęredem fecit, pupillus autem antè mortuus eſt, quàm in ſuam tutelã veniret. De hæreditate ea, quę pupillo venit inter eos, qui patris pupilli hæredes ſecundi ſunt, & inter agnatos pupilli controuerſia eſt, poſſeſſio hæredum ſecundorum eſt. Intentio eſt agnatorum. Noſtra pecunia eſt, de qua is, cuius agnati ſumus, teſtatus non eſt. Depulſio eſt, Imo noſtra qui hæredes ſecundi teſtamento patris ſumus. Quæſtio eſt. Vtrorum ſit. Ratio eſt, Pater enim & ſibi & filio teſtamẽto ſcripſit, dum is pupillus eſset. Quare, quæ filij fuerunt: teſtamento patris noſtra fiant neceſſe eſt. Infirmatio eſt rationis, Immò pater ſibi ſcripſit, & ſecundum hæredem non filio, ſed ſibi iuſſit eſſe. Quare præterquam quòd ipſius fuit in teſtamento, vllius veſtrum eſſe nõ poteſt. Iudicatio, Poſſit ne quiſquam de filij pupilli re teſtari: An hæredes ſecundi ipſius patris familias, non filij quoque eius pupilli hæredes ſint. Atque hoc non alienum eſt, quod ad multa pertineat, ne aut nuſquam, aut vſquequaque dicatur, hic admonere. Sunt cauſſæ, quæ plures habent rationes, ĩ ſimplici conſtitutione: quod fit, cùm id quod factum eſt, aut quod defenditur, pluribus de cauſſis rectum, aut probabile videri poteſt, vt in hac ipſa cauſſa. Supponatur enim ab hæredib. hæc ratio. Vnius enim pecunię plures diſſimilibus de cauſſis hęredes eſſe non poſſunt:

negotialis conſtitio.

poßunt: nec vnquam factum eſt, ut eiuſdem pecuniæ alius teſtamento, alius lege hæres eſſet. Infirmatio autem hæc erit, Non eſt vna pecunia, propterea quod altera iam erat pupilli aduentitia, cuius hæres non illo in tempore in teſtamento quiſquam ſcriptus erat, ſi quid pupillo accidißet: et de altera patris etiam nũc mortui voluntas plurimũm ualebat; quæ iam mortuo pupillo ſuis hæredibus concedebat. Iudicatio eſt, vna ne pecunia fuerit: ac ſi hac erunt vſi infirmatione: Poſſe plures eſſe vnius hæredes pecuniæ diſſimilibus de cauſſis; de eo ipſo iudicatio naſcitur, Poſſint ne eiuſdẽ pecuniæ plures diſſimilibus generibus eße hæredes. Ergo vna in conſtitutione intellectũ eſt, quomodo & rationes & rationum infirmationes & præterea iudicationes plures fiant. Nũc huius generis præcepta videamus. Vtriſq; aut etiam omnibus ſi plures ambigent, ius ex quibus rebus conſtet, eſt conſiderandum. Initium ergo eius ab natura ductum videtur: quandam autem ex vtilitatis ratione, aut perſpicua nobis, aut obſcura ĩ cõſuetudinẽ ueniſſe: poſt autẽ approbata quædã aut à cõſuetudine, aut verò utilia uiſa, legibus eſſe firmata. Ac naturæ quidem ius eſt, quod nobis non opinio, ſed quędã innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obſeruantiam, veritatem. Religionem, eã quæ in metu & cæremonia deorum ſit, appellãt. Pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios ſanguine coniunctos officium conſeruare moneat. Gratiam, quæ in memoria et remuneratione officiorũ et honorum & amicitiarum obſeruantiam teneat. Vindica-

Ius naturę.

dicationem, per quam vim & contumeliam defen-dendo, aut vlciſcendo propulſamus à nobis, & à no-ſtris, qui nobis eſſe cari debent, & per quam peccata punimus. Obſeruantiam, per quam ætate, aut ſapien tia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes re ueremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam, nequid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum ſit. Ac naturę quidem iura minus ipſa quæruntur ad hanc controuerſiam, quod neque in hoc ciuili iure versãtur, & à vulgari intel-ligentia remotiora ſunt: ad ſimilitudinem uerò ali-quam, aut ad rem amplificandam ſæpe ſunt inferen-da. Conſuetudinis autem ius eſſe putatur id, quod uo-lũtate omnium ſine lege uetuſtas comprobabit. In ea autem iura ſunt quædam ipſa iam certa propter uetu ſtatem, quo in genere & alia ſunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ prętores edicere conſueue-runt. Quædam autem genera iuris iam certa conſue tudine facta ſunt. quod genus pactum, par, iudicatũ. Pactum eſt, quod inter aliquos cõuenit, quod iam ita iuſtum putatur, ut iuri pręſtare dicatur. Par, quod in omnes æquabile eſt. Iudicatum, de quo iam antè ſen-tentia alicuius, aut aliquorum conſtitutum eſt. Iam iura legitima ex legibus cognoſci oportebit. His ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipſa re, aut ex ſimi li, aut ex maiore, aut ex minore naſci uidebitur, quẽ-que attendere, atque elicere pertentando unam quã-que partem iuris oportebit. Locorum autem commu nium, quoniam (ut antè dictum eſt) duo ſunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet

Ius conſuetudinis.

amplifi-

amplificationem, quid ipſa cauſa det, & quid augeri per communem locum poſſit, & oporteat conſiderabitur. Nam certi, qui in omnes incidāt, loci præſcribi non poſſunt: in pleriſque fortaſſe ab authoritate iuriſ conſultorum, & cōtra auctoritatem oportebit. Attē dendum eſt autem in hac & omnibus, num quos locos cōmunes, p̄ter eos, quos expoſuimus, ipſa res oſtē dat. Nūc iuridiciale genus, et partes eius cōſideremus

Iuridicialis.

IVRIDICIALIS eſt, in qua æqui & iniqui natura, & præmij, aut pœnæ ratio quęritur. Huius partes ſunt duę, quarum alterā abſolutam, alteram aſſūptiuam nominamus.

Abſoluta.

Abſoluta eſt, quæ ipſa in ſe non vt negotialis implicitè & abſconditè, ſed patentius & expeditius recti, & nō recti quæſtionem continet. Ea eſt huiuſmodi: Cum Thebani Lacedæmonios bello ſuperauiſſent, & fere mos eſſet Graijs, cū inter ſe bellū geſſiſſent, vt ij, qui viciſſent trophęū aliquod in finibus ſtatuerent uictoriæ modo in pręſentia declarandæ cauſſa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum ſtatuerunt trophæum. Accuſantur apud Amphictyonas, id eſt, apud commune Græcię concilium. Intentio eſt, Non oportuit. Depulſio eſt, Oportuit, Quæſtio eſt, oportuerit ne. Ratio eſt, Eam enim ex bello gloriā uirtute peperimus, vt eius ęterna inſignia poſteris noſtris relinquere vellemus. Infirmatio eſt, Attamen æternum inimicitiarum monumentum Graios de Graijs ſtatuere non oportet. Iudicatio eſt, Cum ſummæ virtutis celebrandæ cauſſa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monumentū ſtatuerit, recte ne, an contrà fecerint. Hanc ideo ra-

tionem

tionem ſubiecimus, vt hoc cauſſę genus ipſum, de quo agimus, cognoſceretur. Nam ſi eam ſuppoſuiſſemus, qua fortaſſe vſi ſunt. Non enim iuſtè, neque piè bellū geſſiſtis; in relationē criminis dilaberemur, de qua poſt loquemur. Vtrunque autem cauſſæ genus in hāc cauſſā incidere perſpicuum eſt. In hanc argumētationes ex iiſdem locis ſumēdæ ſunt, atque in cauſſam negotialem, de qua autè dictum eſt. Locos autem communes ex cauſſa ipſa, ſi quid interit indignationis aut conqueſtionis, et ex iuris utilitate & natura multos & graues ſumere licebit, & oportebit, ſi cauſſę dignitas videbitur poſtulare. Nunc aſſumptiuam partem iuridicialis conſideremus. Aſſumptiua igitur tunc dicitur, cum ipſum ex ſe factum probari nō poteſt, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes ſunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, cōceſſio. Comparatio eſt, cùm aliquod factum, quod per ſe ipſum non ſit probādum, ex eo, cuius id cauſſa factum eſt, defenditur. Ea eſt huiuſmodi: Quidam imperator, cum ab hoſtibus circunſideretur, neq; effugere vllo modo poſſet depactus eſt cum eis vt arma & impedimenta relinqueret, milites educeret: itaq; fecit: armis & impedimētis amiſſis, præter ſpē milites cōſeruauit. Accuſatur maieſtatis. Incurrit huc definitio: ſed nos hūc locū de quo agimus, cōſideremus. Intētio eſt, Nō oportuit arma et impedimēta relinquere. Depulſio eſt, oportuit. Queſtio eſt. Oportuerit ne. Ratio eſt, Milites enim omnes periiſſent. Infirmatio eſt, aut coniecturalis, Non periiſſent. aut altera coniecturalis. Non ideo feciſti.

quid ſit lædere maieſtatem.

Ex

Ex quib. ſunt iudicationes, Perijſſent ne: &, Ideo ne fecerit, aut hæc cōparatiua, cuius nūc indigemus: At enim ſatius fuit amittere milites, quàm arma & impedimēta hoſtib. cōcedere. Ex qua iudicatio naſcitur: Cùm omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactio nē veniſſent, vtrùm ſatius fuerit amittere milites, an ad hāc cōditionem venire. Hoc cauſſæ genus ex his lo cis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoque conſtitutionū rationem atq; præcepta, at maximè coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij, q accuſabūtur, comparabunt. Id fiet, ſi aut id, quod dicēt defenſores futurum fuiſſe niſi id factum eſſet, quo de facto iudicium eſt; futurum fuiſſe negabitur: aut ſi alia ratione, & aliam ob cauſſam, ac dicet ſe reus feciſſe, demonſtrabitur eſſe factū. Eius rei confirmatio, & itē contraria de parte infirmatio ex cōiecturalis cōſtitutionē ſumetur. Si autem certo nomine maleficij, vocabitur in iudicium ſicut in hac cauſſa (nam maieſtatis accerſitur) definitione & definitionis præceptis vti oportebit. Atque hæc quidem plerunq; in hoc genere incidunt, vt coniectura & definitione vtendum ſit. Sin aliud quoq; aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accuſatori maximè eſt in hoc elaborandum, vt id ipſum factum, propter quod ſibi reus cōcedi putat oportere, quampluri mis infirmet rationibus. Quod facile eſt, ſi quampluri mis conſtitutionibus aggrediatur id improbare. Ipſa autem comparatio ſeparata à cæteris generib. cōtrouerſiarum ſi ex ſua vi conſiderabitur, ſi illud, quod

comparabitur, aut non honeſtum, aut non vtile, aut non neceſſarium fuiſſe, aut non tantopere vtile; aut non tantopere honeſtum, aut non tantopere neceſſarium fuiſſe demonſtrabitur. Deinde oportet accuſatorem illud, quod ipſe arguat, ab eo, quod defenſor comparat, ſeparare. Id autem faciet, ſi demonſtrabit non ita fieri ſolere, neq; oportere, neq; eſſe rationem, quare hoc propter hoc fiat, vt propter ſalutem militũ ea quæ ſalutis cauſſa cõparata ſunt, hoſtibus tradantur. Poſtea comparare oportebit cũ beneficio maleficiũ, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defenſore laudatur, aut faciendum fuiſſe demonſtratur, contendere & hoc extenuando, maleficij magnitudinẽ ſimul adaugere. Id fieri poterit, ſi demonſtrabitur, honeſtius, vtilius magis neceſſarium fuiſſe illud, quod vitarit reus, quã illud, quod fecerit. Honeſti autem & vtilis & neceſſarij vis & natura in deliberationis præceptis cognoſcetur. Deinde oportebit ipſam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam cauſſam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc iudicatio, quam antè expoſuimus: Cùm omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem veniſſent, vtrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem venire? Hoc ex locis deliberationis, quaſi aliquam in cõſultationem res veniat, tractari oportebit. Defenſor autem, quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erunt inductæ, in ijs ipſe quoque ex ijſdem conſtitutionibus defenſionem comparabit. Cæteros autem omnes locos, qui ad ipſam comparationem

tionem

tionem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accuſatoris, in eum, qui cum de facto turpi aliquo aut inutili, aut vtroq; fateatur, quærat tamen aliquam defenſionẽ, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cũ indignatione proferre. Defenſoris eſt, nullum factum inutile, neq; turpe, neque item vtile, neque honeſtum putari oportere, niſi quo animo, quò tẽpote, qua de cauſſa factum, ſit intelligatur. Qui locus ita communis eſt, vt bene tractatus in hac cauſſa, magno ad perſuadendum momento futurus ſit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex vtilitate, aut honeſtate, aut facti neceſſitudine demonſtratur: Et tertius per quem res expreſſa verbis ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, vt ipſi ſe quoq; idem facturos fuiſſe arbitrentur, ſi ſibi illa res atq; ea faciendi cauſſa per idẽ tempus accidiſſet. Relatio criminis eſt, cum reus id, quod arguitur, confeſſus, alterius ſe inductũ peccato, iure feciſſe demõſtrat. Ea eſt huiuſmodi: Horatius, occiſis tribus Curiatibus, & duobus amiſſis fratrib. domũ ſe uictor recepit. Is animaduertit ſororem ſuã, de fratrum morte non laborantem, ſponſi autem nomen appellantem identidem Curiatis cùm gemitu & lamẽtatione: indignè paſſus, virginem occidit: accuſatur. Intentio eſt, Iniuria ſororem occidiſti. Depulſio eſt, Iure occidi. Quæſtio eſt, Iure ne occiderit. Ratio eſt, Illa enim hoſtium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populũ R. viciſſe moleſte ferebat. Infirmatio eſt, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit. Ex qua iudicatio fit, Cũ Horatio fratrũ

mortem negligeret, hoſtium lugeret, de fratris & populi Romani victoria non gauderet, oportuerit ne eã à fratre indemnatam necari. Hoc in genere cauſſæ primum ſi quid ex cæteris dabitur conſtitutionibus ſumi oportebit, ſicut in cõparatione præceptum eſt. Poſtea ſi qua facultas erit, per aliquam conſtitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde lenius eſſe illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quàm quod ipſe ſuſceperit. Poſtea tranſlationis partibus vti, & oſtendere à quo, & per quos, & quo modo, & quo tẽpore aut agi, aut iudicari, aut ſtatui de ea re conuenerit: ac ſimul oſtendere non oportuiſſe ante ſupplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonſtranda ſunt, per quæ potuerit id peccatum, quod ſponte ſua reus punitus ſit, moribus & iudicio vindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo iis ipſe, qui confert, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non ſit, pro infecto haberi oportere. Poſtea impudentiam demonſtrare eorum, qui eum nunc apud iudices accuſent, quem ſine iudicibus ipſi condemnarint; & de eo iudicium faciant, de quo iam ipſi ſupplicium ſumpſerint. Poſtea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quàm poteſtatem habeant progreſſuros, ſi ſimul & de reo, de eo, quem reus arguat iudicarint. Deinde hoc ſi conſtitutum ſit, vt peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs vlciſcantur, quantum incommodorum conſequatur. At ſi idem facere ipſe, qui nunc accuſat, voluiſſet, ne hoc

quidem

quidem ipſo quidquam opus fuiſſet iudicio: ſi vero cæteri quoque idem faciant, omnino iudicium nullum futurum. Poſtea demõſtrabitur, ne ſi iudicio quidem illa damnata eſſet; in quã id crimẽ ab reo conferatur potuiſſe, hunc ipſum de illa ſupplicium ſumere. Quare eſse indignum, eum, qui ne de damnata quidem pœnas ſumere potuiſſet, de ea ſupplicium ſumpſiſse, quæ ne adducta quidem ſit in iudicium. Deinde poſtulabit, vt legem, qua lege fecerit, proferat. Deinde quem admodum in comparatione præcipiebamus, vt illud, quod cõparabatur, extenuaretur ab accuſatore quã maximè: ſic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur cum huius maleficio, qui ſe iure fecíſse dicat comparare. Poſtea demonſtrandum eſt, non eſse illud eiuſmodi, vt ob id hoc fieri conueniret. Extrema eſt, vt in comparatione, aſsumptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defenſor autem, quæ per alias conſtitutiones inducẽtur, ex iis locis, qui traditi ſunt, infirmabit. Ipſam autem relationem comprobabit, primùm augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quam maximè per indignationem, ſi res feret, iũcta conqueſtione ante oculos ponendo. Poſtea leuius demonſtrando reum punitum, quam ſit ille promeritus; & ſuum ſupplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accuſatore tractati, vt refelli & contrariam in partem conuerti poſſint; quo in genere ſunt tres extremi, contrariis rationibus infirmare. Illa autem accerrima accuſatorum criminatio

per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonſtrant, ſi de indemnato ſupplicij ſumendi poteſtas data ſit, leuabitur. Primum ſi eiuſmodi demonſtrabitur iniuria, ut nō modò uiro bono, uerum etiam homini libero uideatur non fuiſſe toleranda. Deinde ita perſpicua, ut ne ab ipſo quidē, qui feciſſet, in dubium uocaretur. Deinde eiuſmodi, ut in eam is maximè debuerit animaduertere, qui animaduerterit, ut non tam rectum, non tam fuerit honeſtum in iudiciū illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo uindicari, quo & à quo ſit uindicata. Poſtea ſit rem fuiſſe apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonſtrandum eſt rationibus, & rebus ſimilibus permultas ita atroces, & perſpicuas res eſſe, ut de his non modo non neceſſe ſit, ſed ne utile quidem, quin mox iudicium fiat, expectare. Locus communis accuſatoris in eum, qui cum id, quod arguitur negare non poſſit, tamen aliquid ſibi ſpei compareet ex iudiciorum pertubatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonſtratio, & de eo conqueſtio, qui ſupplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui ſumpſerit, audaciam & crudelitatem indignatio. Ab defenſore, in eius, quem ultus ſit, audaciam ſui conqueſtione, rem non ex nomine ipſius negotij, ſed ex conſilio eius, qui fecerit, & cauſſa & tempore cōſiderari oportere: quid mali futurū ſit, aut ex iniuria, aut ex ſcelere alicuius, niſi tanta & tam perſpicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram eſſe omnibus aut neceſſe eſt, aut oportet eſſe, fuerit uindicata.

dicata. Remotio criminis eſt, cùm eius intentio facti, quod ab aduerſario infertur, in alium, aut id aliud dimouetur. Id fit bipertito. Nam tū cauſſa tum res ipſa remouetur. Cauſſæ remotionis hoc nobis exemplo ſit; Rhodij quoſdam legarunt Athenas, Legatis Quæſtores ſumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti nō ſunt: accuſantur. Intētio, eſt, Proficiſci oportuit. Depulſio eſt, Non oportuit. Quæſtio eſt, Oportuerit ne. Ratio eſt: Sumptus enim, qui de publico dari ſolet, is ab Quæſtore non eſt datus. Infirmatio eſt, Vos tamen id, quòd publicè vobis datum erat, negotij conficere oportebat. Iudicatio eſt, Cum ijs, qui legati erant, ſumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primùm, ſicut in cæteris, ſi quid aut ex coniecturali, aut ex alia cōſtitutione ſumi poſſit, videri oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoq; cauſſam conuenire poterunt. Accuſator autem illum, cuius culpa id factum prius dicet, primum defendet, ſi poterit: ſin minus poterit, negabit ad hoc, iudicium illius, ſed huius, quem ipſe accuſet, culpam pertinere. Poſteà dicet, ſuo quenque officio conſulere oportere, nec ſi ille peccaſſet, hunc oportuiſſe peccare. Deinde ſi ille deliquerit, ſeparatim illum, ſicut hunc, accuſari oportere; & non cum huius defenſione coniungi illius accuſationem. Deſenſor autem cùm cætera, ſi qua ex alijs incident conſtitutionibus, pertractarit de ipſa remotione ſic argumentabitur. Primùm, cuius acciderit culpa demōſtrabit. Deinde,

inde, cùm id aliena culpa accidiſſe, oſtẽdet ſe aut non potuiſſe aut non debuiſſe id facere, quod accuſator dicat oportuiſſe. Quòd non potuerit, ex vtilitatis partibus, in quibus eſt neceſſitudinis vis implicata, demõſtrabit. Quòd nõ debuerit, ex honeſtate conſiderabitur. De vtroque diſtinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta eſſe ab reo, quę in ipſius fuerint poteſtate: quod minus, quã conuenerit, factũ ſit, culpa id alterius accidiſſe. Deinde in alterius culpa exponenda demonſtrandũ eſt, quantũ voluntatis & ſtudij fuerit in ipſo: & id ſignis cõfirmandũ huiuſmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis, aut dictis, atque hoc ipſi vtile fuiſſe facere, inutile autem non facere, & cum cætera vita magis hoc fuiſſe conſentaneum, quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, ſed in rem aliquam cauſſa dimouebitur, vt in hac eadem re, ſi quæſtor mortuus eſſet, & idcirco legatis pecunia data non eſſet, accuſatione alterius, & culpæ depulſione adempta, cęteris ſimiliter vti locis oportebit, et ex conceſſionis partibus, quæ conuenient, aſſumere, de quibus poſt nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem vtriuſque ferè, qui ſuperioribus aſſumptiuis incident; hi tamen certiſſimi. Accuſatoris, facti indignatio. Defenſoris, cum in alio culpa ſit, aut in ipſo non ſit, ſupplicio reũ affici non oportere. Ipſius autem rei fit remotio, cùm id, quòd datur crimini, negat neq; ad ſe, neq; ad officium ſuum reus pertinuiſſe: nec ſi quod in eo ſit delictum, ſibi attribui oportere. Id genus cauſſæ eſt huiuſmodi: In co fœdere, quod

factum

factũm eſt quondam cum Samnitibus, quidam adoleſcens nobilis porcam ſuſtinuit iuſſu imperatoris. Fœdere autem ab ſenatu improbato, & imperatore Samnitibus dedito, quidam in ſenatu eum quoq; dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio eſt, Dedi oportet. Depulſio eſt, Non oportet. Quæſtio eſt, Oporteat ne. Ratio eſt, Non enim meum fuit officium, nec mea poteſtas, cùm & id ętatis & priuatus eſſem; & eſſet ſumma cum auctoritate & poteſtate imperator, qui videret vt ſatis honeſtum fœdus feriretur. Infirmatio eſt, Attamen, quoniã tu particeps factus es in turpiſſimo fœdere ſummæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio eſt, Cùm is, qui poteſtatis nihil habuerit, iuſſu imperatoris in fędere, & in tanta religione interfuerit, dedendus ne ſit hoſtibus, nec ne. Hoc genus cauſſæ à ſuperiore hoc differt, quod in illo concedit ſe reus oportuiſſe facere id, quod fieri dicat accuſator oportuiſſe, ſed alicui rei, aut homini cauſsam attribuit; quæ voluntati ſuæ fuerit impedimento, ſine conceſſionis partibus. Nam earum quædam maior vis eſt, quòd paulo poſt intelligetur. In hoc autem non accuſare alterum, nec culpam alium transferre debet, ſed demonſtrare eam rem nec ad ſe, nec ad poteſtatem, neque ad officium ſuũ pertinuiſſe aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quod accuſator quoq; ſępe ex remotione criminationẽ cõficit. Vt ſi quis eum accuſet, qui cũ prætor eſset. In expeditionem ad arma populum vocarit, cũ conſules adeſſent. Nam vt in ſuperiore exẽplo reus ab ſuo officio ac poteſtate factũ dimouebat: ſic ĩ hoc ab eius officio ac

pote-

poteſtate, qui accuſatur, ipſe, accuſator factum remo uendo, hac ipſa ratione confirmat accuſationem. In hac ab vtroque ex omnibus partibus honeſtatis, & omnibus vtilitatis partibus, exempli, ſignis, ratiocinando, quid cuiuſque officij, iuris, poteſtatis ſit, quæri oportebit, & fuerit ne ei de quo agitur, id iuris, officij, poteſtatis attributum nec ne. Locos autem communes ex ipſa re, ſi quid indignationis ac conqueſtionis habebit, ſumi oportebit. Conceſſio eſt, per quam non factum ipſum improbatur ab reo, ſed, vt ignoſcatur, id petitur. Cuius partes ſunt duæ purgatio & deprecatio. Purgatio eſt, per quam eius, qui accuſatur, non factum ipſum, ſed voluntas defenditur. Ea habet partes tres, imprudentiam, caſum, neceſſitudinem. Imprudentia eſt, cum ſciſſe aliquid is, qui arguitur, negat. Vt apud quoſdam lex erat, Ne quis Dianę vitulum immolaret. Nautę quidam, cum aduerſa tempeſtate in alto iactarentur, vouerunt, ſi eo portu, quem conſpiciebant, potiti eſſent, ei deo, qui ibi eſſet, ſe vitulum immolaturos. Caſu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui vitulum immolari non licebat: imprudentes legis, cùm exiſſent, vitulum immolauerũt. Accuſantur. Intẽtio eſt, Vitulum immolaſtis ei deo, cui non licebat. Depulſio eſt in conceſſione poſita. Ratio eſt, Neſciui non licere. Infirmatio eſt. Tamen, quoniã feciſti, quod non licebat, ex lege ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cũ id fecerit, quod non oportuerit, & id nõ oportere neſcierit, ſit ne ſupplicio dignus. Caſus autẽ inferetur in conceſſionem, cùm demonſtrabitur aliqua fortunæ vis volũtati obſtitiſſe, vt in hac: Cùm

Conceſſio. Purgatio.

Lace-

Lacedemonijs lex eſſet, vt, hoſtias niſi ad ſacrificium quoddam redemptor prębuiſſet, capitale eſſet: hoſtias is, qui redemerat, cum ſacrificij dies inſtaret, in vrbẽ ex agro cępit agere: tum ſubitò magnis commotis tempeſtatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & vehemens factus eſt, vt eò traduci victimæ nullo modo poßent. Redemptor ſuæ voluntatis oſtendendę cauſſa hoſtias conſtituit omnes in litore, vt qui trãs flumen eßent, videre poßẽt. Cum omnes ſtudio eius ſubitam fluminis magnitudinem ſcirent fuiſſe impedimento, tamen quidam capitis accerſierunt. Intentio eſt, Hoſtiæ, quas debuiſti, ad ſacrificium prę ſto non fuerunt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Flumen enim ſubitò accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio eſt, Tamẽ, quoniam quod lex iubet, factum non eſt, ſupplicio dignus es. Iudicatio eſt, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re ſtudio eius ſubita fluminis obſtiterit magnitudo ſupplicio ne dignus ſit. Neceſſitudo autem infertur, cum vi quadam reus id, quod fecerit, feciſſe defenditur, hoc modo: Lex eſt apud Rhodios, vt ſi qua roſtrata in portu nauis deprehenſa ſit, publicetur. Cùm magna in alto tempeſtas eſſet, vis ventorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæſtor nauim populi vocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio eſt, Roſtrata nauis in portu deprehenſa eſt. Depulſio eſt conceſſio. Ratio, Vi & neceſſario ſumus in portum coacti. Infirmatio eſt, Nauim ex lege tamen populi eſſe oportet. Iudicatio eſt, Cum roſtratam nauim

in portu deprehenſam lex publicarit, cúq; hæc nautis inuitis nautis vi tempeſtatis in portum coniecta ſit, oporteat ne eam publicari. Horum trium generum iccirco vnum in locum contulimus exempla, quòd ſimilis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, ſi quid res ipſa dabit facultatis, cóiecturam ab accuſatore induci oportebit, vt id, quod voluntate factum negabitur, conſultò factũ ſuſpicione aliqua demõſtretur. Deinde inducere definitionem neceſſitudinis, aut caſus, aut imprudentiæ, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuiſſe videatur, aut caſus, aut neceſſitudo, & ab his id, quod reus inferat, ſeparare, id eſt oſtendere diſſimile, quod leuius, facillius, non ignorabile, non fortuitum, nõ neceſſarium fuerit. Poſtea demonſtrare, potuiſſe euitari, & hac ratione prouideri potuiſſe, ſi hoc aut illud feciſſet, aut niſi feciſſet, præcaueri, & definitionibus oſtendere nõ hanc imprudentiam, aut caſum, aut neceſſitudinem, ſed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac ſi qua neceſſitudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonſtrare, quiduis perpeti, mori denique ſatius fuiſſe, quàm eiuſmodi neceſſitudini obtemperare. Atque tũ ex his locis, de quibus in negotiali parte dictum eſt, iuris & æquitatis naturam oportebit, quærere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim conſiderare. Atque hoc in loco, ſi facultas erit, exemplis vti oportebit, quibus in ſimili excuſatione

non

non ſit ignotum: & contentione, magis illius ignoſcẽdum fuiſſe; & ex deliberationis partib. turpe, aut inutile eſſe cõcedi eam, rem, quæ ab aduerſario commiſſa ſit: permagnũ eſſe; & magno futurũ detrimẽto, ſi ea res ab ijs, qui poteſtatẽ habent iudicandi, neglecta ſit. Defenſor autẽ cõuerſis omnib. his partib. poterit uti. Maximè aũt in uolũtate defendẽda cõmorabitur & in ea re adaugenda quæ voluntati fuerit impedimento, & ſe plus, quã fecerit, facere non potuiſſe, & in omnib. reb. uolũtatẽ ſpectari oportere: & ſe cõuinci non poſſe, quòd non abſit a culpa: & ex ſuo nomine communẽ hominũ infirmitatẽ poſſe damnari. Deinde nihil indignius eſſe, quam eum, qui culpa careat, ſupplicio nõ carere. Loci autem, cõmunes accuſatoris unus in confeſſione, & alter, quanta poteſtas peccãdi relinquatur, ſi ſemel inſtitutum ſit, vt non de facto, ſed de facti cauſſa quæratur. Defenſoris autẽ, cõqueſtio calamitatis eius, quæ non culpa, ſed vi maiore quadam acciderit, & de fortunæ poteſtate: & hominum infirmitate, & uti ſuum animum non euentum conſiderent. In quibus omnibus conqueſtionem ſuarum ærumnarum, & crudelitatis aduerſariorum indignationem ineſſe oportebit. At neminem mirari conueniet, ſi aut in ijs, aut in alijs exẽplis ſcripti quoque controuerſiam adiunctam uidebit. Quo de genere poſt erit nobis ſeparatim dicendũ: propterea quod quædam genera cauſſarum ſimpliciter & ex ſuaui conſiderantur: quædã autem ſibi aliud quoq; aliquod controuerſiæ genus aſſumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in vnamquanq; cauſſam transferre,

ferre,

*ferre, quod ex eo quoque genere conueniet: vt in his exemplis conceſſionis ineſt omnibus ſcripti controuerſia ea, quæ ex ſcripto & ſententia nominatur: ſed quia de conceſſione loquebamur; in eā præcepta dedimus. Alio autem loco de ſcripto & ſententia dicemus. Nunc in alteram conceſſionis partem conſiderationem intendemus. Deprecatio eſt, in qua non defenſio facti, ſed ignoſcendi poſtulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari poteſt: ideo quòd, conceſſo peccato, difficile eſt ab eo, qui peccatorum uindex eſſe debet, vt ignoſcat, impetrare. Quare parte eius generis cum cauſſam non in eo, conſtitueris, vti licebit. Vt ſi pro aliquo claro, aut forti uiro, cuius in rēp. multa ſint beneficia, dixeris, poſſis, cum uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modum: Quod ſi iudices hic pro ſuis beneficijs, pro ſuo ſtudio, quod in uos habuit ſemper, tali ſuo tempore multorū ſuorū rectè factorū cauſſa, uni delicto ut ignoſceretis, poſtularet, tamen dignum ueſtra manſuetudine, dignum uirtute huius eſſet iudices à uobis hanc rem hoc poſtulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoſcendi uolūtatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non verſatur niſi quadam ex parte: tamē quia & pars ipſa inducenda nonnunquam eſt, & in ſenatu, aut concilio ſæpe oī in genere tractanda, in id, quoq; præcepta ponemus. Nam in ſenatu & in concilio de Syphace diu deliberatum eſt, & de Qu. Numitorio Pullo apud L. Opimium, & eius * conſilium diu dictum eſt. Et magis in hoc quidem ignoſcendi, quam cognoſcendi poſtu-*

Concilij diui dictum.

ſtu-

ſtulatio valuit. Nam ſemper animo bono ſe in populum R. fuiſſe non tam facilè probabat. Cum coniecturali cõſtitutione vteretur, quàm ut propter poſterius beneficium ſibi ignoſceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui ſibi vt ignoſcatur, poſtulabit, commemorare ſi qua poterit beneficia, & ſi poterit, oſtendere ea maiora eſſe quam hæc quæ deliquerit, vt plus ab eo boni quàm mali profectum eſſe videatur. Deinde maiorum ſuorum beneficia, ſi qua extabunt, proferre. Deinde oſtendere non odio, neq; crudelitate fecіße quod fecerit, ſed aut ſtultitia, aut impulſu alicuius, aut aliqua honeſta aut probabili cauſa. Poſtea polliceri & confirmare, ſe & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui ſibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturũ. Deinde ſpem oſtendere, aliquo ſe in loco magno ijs, qui ſibi conceſſerint, vſui futurum. Poſtea, ſi facultas erit, ſe aut conſanguineum, aut iam à maioribus in primis amicũ eſſe demonſtrabit, & amplitudinem ſuæ voluntatis, et nobilitatem generis eorũ, qui ſe ſaluum velint, & dignitatẽ oſtendere, & cætera ea, quæ perſonis ad honeſtatẽ, et amplitudinẽ ſunt attributa, cũ conqueſtione ſine arrogantia in ſe eße demõſtrabit vt honore potius aliquo, quàm ullo ſupplicio dignus eſſe videatur. Deinde cęteros proferre quibus maiora delicta conceſſa ſunt. Ac multum proficiet, ſi ſe miſericordẽ in poteſtate, & propenſum ad ignoſcendum fuiße oſtẽdet. Atq; ipſum illud peccatũ erit extenuãdũ vt quã minimũ obfuiße videatur, et aut turpe, aut inutile demonſtrandum tali de homine ſupplicium ſumere.

mere. Deinde locis communibus miſericordia captare oportebit ex iis præceptis, quæ in primo libro ſunt expoſita. Aduerſarius autem malefacta augebit nihil imprudenter, ſed omnia ex crudelitate & ex malitia facta dicet. Ipſum miſericordem, ſuperbum fuiſſe: & ſi poterit, oſtendet ſemper inimicum fuiſſe, & amicum fieri nullo modo poſſe. Si beneficia proferet, aut aliqua de cauſſa facta, non propter beneuolẽtiam demonſtrabit, aut poſtea odium eſſe acre ſuſceptũ, aut illa omnia maleficiis eſſe delata, aut leuiora beneficia, quàm maleficia, aut cùm beneficiis honos habitus ſi pro maleficio pænam ſumi oportere. Deinde turpe eſſe aut inutile ignoſci. Deinde, de quo ut poteſtas eſſet, ſæpè optarint, in eum poteſtate non uti, ſummam eſſe ſtultitiam, & cogitare oportere, quem animum in eum, vel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficii: & alter, eorum miſereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miſeriis ſint. Quoniam igitur in generali conſtitutione tam diu propter eius partium multitudinem commoramur, ne fortè varietate, & diſſimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errore deferatur, quid etiam nobis ex eo genere reſtet, & quare reſtet, admonendum uidetur. Iuridicialem cauſſam eſſe dicebamus, in qua æqui & iniqui naturæ, præmii aut pænę ratio quæreretur. Eas cauſſas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, expoſuimus. Nunc reſtat, vt de præmio & de pæna explicemus, ſunt enim multę cauſſę, quæ ex præmii alicuius petitione conſtant. Nam & apud

De præmio.

iudices

iudices præmio ſæpe accuſatorũ quæritur, & à ſenatu, aut concilio aliquod præmium ſępe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in ſenatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. Quidquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cùm ad eam dictionem ſententiarum quoq; ratio accommodetur, id nõ, ſi per ſentẽtiæ dictionẽ agitur, deliberatiuũ eſt; ſed quia de homine ſtatuitur, iudiciale eſt habẽdum. Omnino autem qui diligenter omniũ cauſsarum vim & naturã cognouerit cũ genere primo, tũ etiã forma eas intelliget diſſidere: cæteris autẽ partibus aptas inter ſe oẽs & aliam in aliam implicatam videbit. Nunc de præmijs conſideremus. L. Licinius Craſsus conſul quoſdam in citeriore Gallia nullo illuſtri, neque certo duce, neque eo nomine, neque numero præditos, vt digni eſsent qui hoſtes populi. Reſse dicerẽtur; quod tamen ex curſionibus & lotrocinijs infeſtam prouinciã redderent, confectatus eſt, & confecit. Romam rediit, triumphum ab ſenatu poſtulat. Hic, vt & in deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus & infirmationibus rationum ſupponendis ad iudicationem peruenire. propterea quod niſi alia quoque indicet conſtitutio, aut par cõſtitutionis, ſimplex erit iudicatio, & in quæſtione ipſa continebitur. In deprecatione huiuſmodi, oporteat ne pœna affici. In hac huiuſmodi Oporteat ne præmium dari. Nunc ad præmij quæſtionem oppoſitos locos exponemus. Ratio igitur præmij quatuor eſt in partes diſtributa, in beneficia, in hominem in præmij genus, in facultates. Beneficia, ex ſua vi, ex

tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex cauſſa conſiderantur. Ex ſua vi quærentur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, ſingularia ſint, an vulgaria, vera an falſa quadam ex oratione honeſtētur. Ex tempore autē, Si. tū cùm indigeremus, cùm cæteri nō poſſent, aut uellēt opitulari, ſi tū cùm ſpes deſeruiſſet opitulatus ſit. Ex animo, Si non ſui commodi cauſſa, ſed eo conſilio fecit omnia, vt hoc conficere poſſet. Ex caſu. Si nō fortuna, ſed induſtria factū videbitur, aut ſi induſtriæ fortuna obſtitiſſet. In hominem autē, Quibus rationibus vixerit, quid ſumptus in eā rē aut laboris inſumpſerit, & ſi qd aliquādo tale [fecerit], nū alieni laboris aut deorum bonitatis præmium ſibi poſtulent: num aliquando ipſe talem ob cauſſam aliquē præmio affici negarit oportere: aut num iam ſatis pro eo, quod fecerit, honos habitus ſit: aut num neceſſe fuerit ei facere id, quod fecerit: aut non huiuſmodi ſit factum, vt niſi feciſſet, ſupplicio dignus eſſet, non, qa fecerit, præmio: aut num antè tempus præmium petat, & ſpem incertam certo venditet precio: aut num quo ſupplicium aliquod vitet, eo præmium poſtulet, vti de ſe præiudicium factum eſſe videatur. In præmij autem genere quid, & quantum, & quamobrem poſtuletur, & quo, & quāto quæq; res præmio digna ſit, cōſiderabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, & quibus de cauſſis talis honos ſit habitus, quęretur. Deīde ne is honos nimiam peruagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem pręmium poſtulantē dicet, locus erit communis: præmia virtutis & officij ſancta & caſta eſſe oportere; neque ea aut cum impro

bis

bis communicari, aut in mediocribus hominibus peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua ſint, ea ex præmio pulchra & iucunda homini bus uideri. Et tertius, ſi exiſtant, qui apud maiores noſtros ob egregiam uirtutē tali honore dignati ſunt, nōne de ſua gloria cum pari prēmio tales homines afſici videant, deliberari putēt? & eorum enumeratio, & cū eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem, q præmium petet, facti ſui amplificatio, & eorū, qui præmio affecti ſunt, cum ſuis factis contentio. Deinde cæteros à uirtutis ſtudio repulſum iri, ſi ipſe præmio non ſit affectus. Facultates autem conſiderātur, cum aliquod pecuniariū præmiū poſtulatur, in quo, utrū copia ne ſit agri, uectigalium, pecuniē an penuria, cōſideratur. Loci communes, facultates augere: non minuere & oportere; et impudētē eſſe, qui pro beneficio non gratiam, verùm mercedem poſtulat: contra autē de pecunia ratiocinari, ſordidum eſſe, cum de gratia referēda deliberetur: & ſe nō pretium pro facto, ſed honorem, ita ut factitatū ſit pro beneficio poſtulare. Ac de conſtitutionibs quidē ſatis dictū eſt: nunc de ijs cōtrouerſiis, q̄ in ſcripto uersātur, dicēdū uidetur.

IN ſcripto uerſatur controuerſia, cum ex ſcriptionis ratione aliquid dubij naſcitur. Id fit ex ambiguo, ex ſcripto & ſententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem naſcitur controuerſia, cùm quid ſenſerit ſcriptor, obſcurum eſt, quod ſcriptum duas pluresue res ſignificat, ad hunc modum: Pater familias, cum filium hære- De controuerſijs in ſcripto ſanti

dem faceret, vaſorum argumentorum pondo centum vxori ſuæ ſic legauit: Heres meus vxori meę uaſorum argentorum pondo centum, quę uolet dato. Poſt mortem eius uaſa magnifica, et precioſè cælata petit à filio mater: ille ſe, quæ ipſe uellet, debere dicit. Primum, ſi fieri poterit, demonſtrandum eſt non eſſe ambiguè ſcriptũ, propterea quòd omnes in conſuetudine ſermonis ſic uti ſolent eo verbo uno pluribus ue in ea ſententia, in qua is, qui dicet, accipiendum eſſe demonſtrabit. Deinde ex ſuperiore & ex inferiore ſcriptura docẽdum id, quod quæratur, fieri perſpicuum. Quare, ſi ipſa ſeparatim ex ſe verba conſiderentur, omnia aut pleraque ambigua uiſum iri. Quæ autem ex omni conſiderata ſcriptura perſpicua fiant, hæc ambigua non oportere exiſtimari. Deinde qua in ſentẽtia ſcriptor fuerit, ex cęteris eı⁹ ſcriptis, ex factis, dictis, animo, atque uita eius ſumi oportebit, & eam ipſam ſcripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totã omnibus ex partibus pertentare ſi quid aut ad id appoſitum ſi, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduerſarius intelligat, aduerſetur. Nam facile, quid veriſimile ſit eum uoluiſſe qui ſcripſit, ex omni ſcriptura: & ex perſona ſcriptoris atq; iis rebus, quę perſonis attributæ ſunt, cõſiderabitur. Deinde erit demonſtrandum, ſi quid ex ipſa re dabitur facultatis, id quid aduerſarius intelligat, multo minus commodè fieri poſſe, quam id, quod nos accipimus; quod illius rei neque adminiſtratio: neque exitus ullus extet: nos quod dicamus facilè & commodè trãſigi poſſe, vt in hac lege (nihil enim prohibet fictã

exempli

exempli loco ponere, quò facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: ſi habuerit, publica eſto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, poſſet dici, neque adminiſtrationem eſſe in vllam publicæ meretricis, neq; exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & adminiſtrationem & exitum facilèm eſſe, & incommodi nihil ineſſe. Ac diligenter illud quoq; attendere oportebit, num illo probato, quod aduerſarius intelligat, vtilior res, aut honeſtior, aut magis neceſſaria, à ſcriptore neglecta videatur. id fiet, ſi id, quod nos demonſtrabimus honeſtũ, aut vtile, aut neceßarium demonſtrabimus: & ſi id, q̃d ab aduerſaris dicetur, minimè eiuſmodi dicemus eſſe. Deinde ſi in lege erit ex ambiguo cõtrouerſia, dare operã oportebit, vt de eo, quod aduerſarius intelligat, alia in lege cautum eſſe doceatur. Permultũ autẽ proficiet illud demõſtrare, quemadmodum ſcripſiſſet, ſi id quod aduerſarius accipiat, fieri aut intelligi voluiſſet: vt in hac cauſſa, in qua de ũaſis argenteis quæritur, poſſit mulier dicere, nihil attinuiſſe aſcribi, quę volet, ſi hæredis volũtati permitteret. Eo enim non aſcripto, nihil ineße dubitationis, quin hæres, q̃ ipſe uellet daret. Amentiæ igitur fuiſſe, cũ hæredi vellet cauere, id adſcribere, quo nõ aſcripto nihilominus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in cauſsis uti oportebit: ſi hoc modo ſcripſiſset, iſto verbo uſus nõ eſset, nõ iſto loco verbũ iſtud collocaſſet. Nam ex his ſententia ſcriptoris maxime perſpicitur. Deinde quo tẽpore ſcriptum ſit, quærẽdũ eſt. ut quod eũ uoluiße eiuſmodi tẽpore ueri-

ſimile ſit, intelligatur. Poſt ex deliberationis partibus, quid vtilius, & quid honeſtius; & illi ad ſcribendũ, & his ad comprobandum ſit demonſtrandum: & ex his ſi quid amplificationis dabitur, communibus, vtrũq; locis vti oportebit. Ex ſcripto & ſententia cõtrouerſia conſiſtit; cùm alter verbis ipſis, quæ ſcripta ſunt vtitur: alter ad id, quod ſcriptorem ſenſiſſe dicet omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem ſententia ab eo, qui ſententia ſe defendet, tum ſemper ad idẽ ſpectare, & idem velle demonſtrabitur: tum ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod inſtituit, accommodatur. Semper ad idem ſpectare, hoc modo: Pater familias cùm liberorum nihil haberet, vxorem autẽ haberet, in teſtamento ita ſcripſit; Si mihi filius genitus fuerit vnus plures ve, is mihi hæres eſto. Deinde quæ aſſolent. Poſtea, Si filius antè moritur, quàm in tutelã ſuã venerit, tu mihi, dicebat, ſecũdus hæres eſto. Filius natus non eſt, ambigunt cum eo, qui eſt ſecũdus hæres, ſi filius antè, quam in tutelam veniat, mortuus ſit. In hoc genere nõ põt hoc dici, ad tẽpus, aut ad euentum aliquẽ ſententiã ſcriptoris oportere accõmodari: propterea quòd ea ſola demonſtratur, qua fretus ille, qui cõtra ſcriptũ dicet, ſuã eſſe hæreditatẽ defendit. Alterũ autẽ genus eſt eorum, qui ſententiam inducũt, in quo non ſimplex volũtas ſcriptoris oſtenditur, quę in omne tẽpus, & in omne factũ idem valeat: ſed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis aſſumptiuę maximè ſuſtinetur. Nã tum inducitur comparatio, ut in eum, qui cũ lex aperiri portas no-

Ex ſcripto ſententia.

eſt hæres.

ctu vetaret,aperuit quodam in bello,& auxilia quędam in oppidum recepit,ne ab hoſtibus opprimerentur,ſi foris eſſent,quod prope muros caſtra,hoſtes haberent.Tum relatio criminis,vt in eo,qui, cùm communis lex omnium hominem occidere vetaret, tribunum militum ſuum, qui vim ſibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis,vt in eo, qui cum lex quibus diebus in legationē proficiſceretur,pręſtitueret, quia ſumptum non dedit quęſtor, profectus non eſt.Tum conceſſio per purgationem & per imprudentiam,vt in vituli immolatione:& per vim,vt naui roſtrata: & per caſum, vt in Eurotæ fluminis magnitudine, Quare aut ita ſententia inducetur, vt vnum quoddam voluiſſe ſcriptor demonſtretur:aut ſic, vt i eiuſmodi re & tempore hoc voluiſſe doceatur. Ergo is, qui ſcriptum defendit,his locis plerūq; omnibus maiore autem parte ſemper poterit vti.Primum ſcriptoris collaudatione & loco communi,nihil eos,q iudicēt,niſi id,quod ſcriptum ſit,ſpectare oportere: & hoc eo magis, ſi legitimum ſcriptum proferetur, id eſt,aut lex ipſa,aut ex lege aliquid.Poſtea,quod vehementiſſimum eſt,facti aut intentionis aduerſariorum cum ipſo ſcripto contentione,quid ſcriptum ſit, quid factum, quid iuratus iudex:quem locum multis modis variare oportebit. Tum ipſum ſecum admirantem quidnam contra dici poſſit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentē quid præterea audire aut expectare debeat: tum ipſum aduerſarium quaſi intentantis loco producendo,hoc interrogando,vtrum ſcriptū neget eſſe eo modo,an ab ſe con

tra factum eſſe, aut contra contendi neget vtrum negare auſus ſit, ſe dicere deſiturum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat, nihil eſſe quo hominem impudentiorem quiſquam ſe viſurũ arbitretur. In hoc ita commorari cõueniet, quaſi nihil præterea dicendum ſit, & quaſi cõtra dici nihil poſſit, ſępe id, quod ſcriptũ eſt, recitando, ſæpe cum ſcripto factũ aduerſarij confligendo, atq; interdum acriter ad iudicem ipſum reuertendo. Quo in loco iudici demonſtrandum eſt, quid iuratus ſit, quid ſequi debeat: duabus de cauſſis iudicem dubitare oportere, ſi aut ſcriptum ſit obſcurè, aut neget aliquid aduerſarius. Cùm & ſcriptum ſit apertè, & aduerſarius omnia confiteatur, cũ iudicẽ legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contrà autem dicetur, ſi aut prorſus aliud ſenſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtrabitur, vt in illa de teſtamento, quã poſuimus, controuerſia; aut cauſſa aſſũptiua inferetur, quamobrẽ ſcripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. Si aliud ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcripſiſſe dicetur is, qui ſcripto vtetur, hoc dicet, nõ oportet de eius voluntate nos argumentari, qui ne id facere poſſemus, indiciũ nobis reliquerit ſuæ volũtatis: multa incõmoda cõſequi, ſi inſtituatur, vt à ſcripto recedatur. Nã & eo, qui aliquid ſcribant, non exiſtimaturos id, quod ſcripſerint, ratũ futurum: & eos, qui iudicẽt, & certũ quid ſequantur, nihil habituros, ſi ſemel à ſcripto recedere conſueuerint. Quod ſi voluntas ſcriptoris conſeruanda ſit, ſe non aduerſarios à voluntate eius ſtare.

Nam

Nā multò proprius accedere ad ſcriptoris uoluntatē eum, qui ex ipſius eā literis interpretetur, quam illum, qui ſententiam ſcriptoris non ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ voluntatis quaſi imaginem reliquerit, ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſſam afferetis, qui à ſententia ſtabit; primum erit contradicendum, quam abſurdum non negare contra legem feciſſe, ſed quare fecerit, cauſſam aliquā inuenire. Deinde conuerſa omnia eſse: antè ſolitos eſſe accuſatores iudicibus perſuadere, affinem eſſe alicuius culpæ eū, qui accuſaretur; cauſsam proferre, quæ eum ad peccandū impuliſset: nunc ipſum reū cauſsam afferre, quare deliquerit. Deinde hic inducere partitionem, cuius in ſingulas partes multæ cōuenient argumentationes. Primū nulla in lege ullam cauſsam contra ſcriptum accipit cōuenire. Deinde ſi in cæteris legibus conueniat, hanc eſſe huiuſmodi legem, vt in ea non oporteat. Poſtremò ſi in hac quoq; lege oporteat hanc quidē cauſſam accipi minimè oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur, ſcriptori neq; ingenium, neq; operā, neq; vllam facultatē defuiſſe, quò minus poſſet apertè perſcribere id, quod cogitaret: non fuiſse ei graue, nec difficile, eam cauſsam excipere, quam aduerſarij proferant, ſi quicquam excipiendum putaſset: cōſueuiſſe eos, qui leges ſcribant, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cū exceptionibus ſcriptas, & maximè videre, ſi qua in ea ipſa lege, qua de agitur, ſit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis ſcriptorē, quo magis eū probetur fuiſſe excepturū, ſi quid excipiendum putaret.

&

& oſtendere cauſſam accipere, nihil aliud eſſe niſi legē tollere: ideo quod, cum ſemel cauſſa conſideretur, nihil attineat, eā ex lege conſiderare, quippe quæ in lege ſcripta non ſit. Quod ſi ſit inſtitutum, omnibus cauſſam dari & poteſtatē peccandi, cū intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quam iurati ſitis, rem iudicare. Deinde & ipſis iudicibus iudicandi, & cęteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, ſi ſemel à legibus receſſum ſit. Nam & iudices neq; quid ſequantur habituros, ſi ab eo, quod ſcriptum ſit, recedāt; neq; quo pacto alijs improbare poſſint, quod contra legem iudicarint: & cæteros ciues quid agant ignoraturos, ſi ex ſuo quiſq; conſilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem venerit, non ex communi præſcripto ciuitatis vnamquanq; rem adminiſtrabit. Poſtea quærere à iudicibus ipſius, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediantur, cum ſæpius ſuis rebus & commodis ſeruire poſſint, cur in certa verba iurent, cur certo tempore conueniat, certo diſcedant; nihil quiſquā afferat cauſſæ, quo minus frequenter operam reip. det, niſi quæ cauſſa, in lege excepta ſit: an ſe legibus obſtrictos in tantis moleſtijs eſſe æquum cenſeat, aduerſarios noſtros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, ſi eius rei cauſſam, propter quam ſe reus contra legē feciſſe dicat, exceptionem ipſe in lege aſcribat, paſſuri ne ſint. Poſtea hoc, quod faciat, indignius, & impudentius eſſe, quam ſi aſcribat. Age porrò, quid ſi ipſi velint iudices aſcribere, paſſurus ne ſit populus?

atq;

àtque hoc eſſe indignus, quàm rem verbo & literis mutare non poſſit, eam re ipſa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignus eſſe de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari, cùm populo cognoſcendi, & probandi, aut improbandi poteſtas nulla fiat, hoc ipſis iudicibus inuidioſiſſimum, futurum. Non hunc locum eſſe neq; hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire: quod ſi nunc id agāt, velle ſe ſcire qui lator ſit, qui ſint accepturi ſe actiones uidere, & diſſuadere velle. Quod ſi hæc cũ ſummè inutilia, tum multò turpiſſima ſint legem cuiuſmodi ſit, in præſentia conſeruari à iudicibus, poſt, ſi diſpliceat, a populo corrigi conuenire. Deinde ſi ſcriptum non extaret, magnopere quæreremus. Neq; iſti, ne ſi extra periculum quidem eſſet, crederemus: nunc cùm ſcriptum ſit; amentiam eſſe eius rei qui peccarit potius, quam legis ipſius verba cognoſcere. His & huiuſmodi rationibus oſtenditur, cauſſam extra ſcriptum accipi non oportere. Secunda pars eſt, in qua eſt oſtendendum, ſi in cęteris legibus oporteat, in hac nõ oportere. Hoc demonſtrabitur, ſi lex aut ad res maximas, vtiliſſimas, honeſtiſſimas, religioſiſſimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas eſſe tali in re non diligentiſſimè legi obtemporare: aut ita lex diligenter perſcripta demõſtrabitur: ita cautum vnaquaque de re ita quod oportuerit exceptum, vt minimè conueniat quidquã in tam diligenti ſcriptura præteritum arbitrari. Tertius locus eſt ei, qui pro ſcripto dicet, maximè neceſ-

ſarius,

ſarius, per quem oſtendat oportet, ſi eò ueniat, cauſſam contra ſcriptum accipi, eam tamē minimè oportere, quæ ab aduerſarijs afferatur. Qui locus iccirco eſt huic neceſſarius, quod ſemper is, qui contra ſcriptū dicit, æquitatis aliquid afferat oportere. Nā ſumma imprudentia eſt, eum, qui contra quod ſcriptum ſit, aliquid probare velit, non æquitatis præſidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipſa accuſator de roget, omnibus partibus iuſtius & probabilius accuſare videatur. Nam ſuperior oratio hoc omnis faciebat, vti iudices, etiam ſi nollent, neceſſe eſſet: hæc autem, etiam ſi neceſſe non eſſet, ut uellent contra iudicare. Id autem fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur non eſſe in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut conceſſionis partibus ſe defendit, de quibus antè, vt potuimus, diligenter perſcripſimus: ſi de his loci s, quæ res poſtulabit, ad cauſſam aduerſariorum importandam transferemus: aut cauſſæ & rationes afferētur. Quare & quo conſilio ita ſit in lege, aut in teſtamēto ſcriptum, vt ſententia quoque & uoluntate ſcriptionis non ipſa ſolum ſcripturæ cauſſa confirmatum eſſe uideatur: aut alijs quoque conſtitutionibus factum coarguetur. Contra ſcriptū. *Contra ſcriptum autem qui dicet, primùm eum inducet locum, per quem æquitas cauſſæ demonſtretur: aut oſtendet quo animo, quo conſilio, qua de cauſſa fecerit, & quancunque cauſſam aſſumet, aſſumptionis partibus ſe defendet; de quibus antè dictum eſt. Atque hoc in loco, cùm diutius commoratus ſui facti rationem, & æquitatem*

cauſſæ exornauerit, tum ex his locis ferè cōtra aduerſarios dicet oportere cauſſas accipi: demonſtrabit nullam eſſe legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit: omnia ſupplicia, quæ a legibus proficiſcantur, culpæ ac militiæ vindicandæ cauſſa conſtituta eſſe. Scriptorem ipſum, ſi exiſtat, factum hoc probaturum: & idem ipſum, ſi ei talis res accidiſſet, facturum fuiſſe; & ea re legis ſcriptorem certo ex ordine iudices certa ætate præditos conſtituiſſe, vt eſſent, non qui ſcriptum ſuum recitarent, quod quiuis puer facere poſſet; ſed qui cogitationem aſſequi poſſent, & voluntatem interpretari. Deinde illum ſcriptorem, ſi ſcripta ſua ſtultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia ſumma diligentia perſcripturum fuiſſe: nūc verò, quòd intelligeret, quales viri iudicaturi eſſent iccirco eū, quæ perſpicua videret eſſe, nō a ſcripſiſſe: neque enim vos ſcripti ſui recitatores, ſed voluntatis interpretes fore putauit. Poſtea quærere ab aduerſarijs, quid ſi hoc feciſſet? quid ſi hoc accidiſſet? eorū aliquid, in quibus aut cauſſa ſit honeſtiſſima, aut neceſſitudo certiſſima, tum ne accuſaretis? Atqui lex nuſquam excepit. Nō ergo omnia ſcriptis, ſed quędam, quę præſpicua ſunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque ſcriptura vlla, denique ne in ſermone quidem quotidiano atque imperijs domeſticis rectè poſſe adminiſtrari, ſi vnuſquiſque velit verba ſpectare, & non ad voluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honeſtatis partibus oſtendere, quàm inutile, aut quam turpe ſit

id, quòd

id, quòd aduerſarij dicant fieri oportuiſſe, aut oportere; & id, quid nos fecerimus, aut poſtulemus, quàm vtile, aut quàm honeſtum ſit. Deinde leges nobis charas eſſe non propter literas, quæ tenues & obſcuræ notæ ſint voluntatis, ſed propter earum rerum, quibus deſcriptum eſt, vtilitatem, & eorum, qui ſcripſerint, ſapientiam & diligentiam. Poſtea quid ſit lex deſcribere, Vt ea videatur in ſententijs, non in verbis conſiſtere: & iudex is videatur legi obtemperare, qui ſententiam eius, non qui ſcripturam ſequatur. Deinde quàm indignum ſit eodem affici ſupplicio eum, qui propter aliquod ſcelus & audaciam contra legem fecerit, & eum, qui honeſta, aut neceſſaria de cauſſa, non ab ſententia, ſed ab literis legis receſſerit; atque his & huiuſmodi rationibus, & accipi cauſſam, & in hac lege accipi, & eum cauſſam, quam ipſe afferat, oportere accipi demonſtrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à ſcripto diceret, hoc fore vtiliſſimum, ſi quid de ęquitate ea, quę cum aduerſario ſtaret, derogaſſet. Sic huic, qui contra ſcriptum dicet, plurimum proderit, ex ipſa ſcriptura aliquid ad ſuam cauſſam conuertere, aut ambiguè aliquid ſcriptum oſtendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ ſibi proſit, defendere, aut verbis definitionē īducere, & illius verbi vim, quo vrgeri videatur, ad ſuæ cauſſæ commodum traducere, aut ex ſcripto non ſcriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua poſt dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili ſcripto ipſo ſe defenderit, etiam cum æquitate cauſſa abundabit, neceſſario multum proſi-

proficiet: ideo quod ſi id, quo nititur aduerſariorum cauſſa, ſubduxerit, omnem illam eius vim & acrimo niam lenierit ac diluerit. Loci aut communes certi ex aßumptionis partibus in vtranque partem conue nient. Præterea eius, qui a ſcripto dicet, leges ex ſe, non ex eius, qui contra commiſerit vtilitate ſpectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra ſcriptum, leges in conſilio ſcriptoris & vtilitate communi, non in verbis conſiſtere. Quam indignum ſit æquitatem literis vrgeri, quæ voluntate eius, qui ſcripſerit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus controuerſia naſcitur, cùm inter ſe duæ videtur leges, aut plures diſcrepare, hoc modo: Lex eſt, qui tyrannum occiderit. Olympionicarum præmium capito, & quam volet ſibi rem à magiſtratu poſcito, & magiſtratus ei concedito. Ex altera lex, Tyranno occiſo quinque eius proximos cognatione magiſtratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Theſſalia tyrannidem occuparat, vxor ſua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cùm ſimul cubaret, occidit. Hæc filium ſuum, quem ex tyranno habebat, ſibi præmij loco depoſcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio eſt. In hoc genere vtran que in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conuenient, ideo quòd vterque ſuam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primùm igitur leges oportet contendere, conſiderando vtra lex ad maiores, hoc eſt ad vtiliores, ad honeſtiores ac magis neceſſarias res pertineat. Ex quo conficitur vt ſi leges duæ, aut ſi plures, aut quotquot erunt,

Ex contrarijs legibus.

con-

conſeruari nō poſſint, quia diſcrepent inter ſe; ea maximè conſeruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere videatur. Deinde vtra lex poſterius lata ſit: nā poſtrema quæque grauiſſima eſt. Deinde vtra lex iubeat aliquid, vtra permittat: nam id, quod imperatur neceſſarium illud, quod permittitur, volūtarium eſt. Deinde in vtra lege, ſi non obtemperatum ſit, pęna afficiatur, aut in vtra maior pœna ſtatuatur. Nam maximè conſeruanda eſt ea, quę diligentiſſima & ſancta eſt: Deinde vtra lex iubeat, vtra vetet: nam ſæpe ea, quæ vetat, quaſi exceptione quadam corrigere videtur illam, quæ iubet. Deinde vtra lex de genere omni, vtra de parte quadam, vtra cōmuniter plures, vtra in aliquam certam rem ſcripta videatur: nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandam rem ſcripta eſt, promptius ad cauſſam accedere videtur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege vtrum ſtatim fieri neceſſe ſit, vtrum habeat aliquam moram & ſuſtentantionem. Nam id, quod ſtatim faciendum ſit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, vt ſua lex ipſo ſcripto videatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per diſtinctionem iudici, quo ſanctius & firmius id videatur eſſe, quod apertius deſcriptum ſit. Deinde ſuæ legis ad ſcriptum ipſam ſententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam ſententiam traducere, vt ſi fieri poterit, ne diſcrepare quidem videantur inter ſe. Poſtremo facere, ſi cauſſa facultatem dabit, vt noſtra ratione vtraque lex conſeruari videatur,

&

& aduerſariorum ratione, altera ſit neceſſariò negligenda. Locos autem communes, & quos ipſa cauſſa det, videre oportebit & ex vtilitatis & honeſtatis ampliſſimis partibus ſumere, demonſtrantem per amplificationem ad vtram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione naſcitur controuerſia, cùm ex eo, quod vſpiam eſt ad id, quod nuſquam ſcriptum eſt, peruenitur hoc pacto: Lex eſt, Si furioſus eſt, agnatorum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius poteſtas eſto. Et lex, Paterfamilias vti ſuper familia, pecuniaq; ſua legauerit, ita ius eſto. Et lex, Si pater familias inteſtato moritur, familia, pecuniaq; eius agnatorum gentiliumq; eſto. Quidã iudicatus eſt parentem occidiſſe, & ſtatim, quod effugiendi poteſtas non fuit, ligneæ ſoleæ in pedes inductæ ſunt: os autem obuolutum eſt folliculo, & præligatum: deinde eſt in carcerem deductus, vt ibi eſſet tantiſper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & teſtes adducunt. Hæredes, quos ipſe iubet, ſcribunt, tabulæ obſignantur: de illo poſt ſupplicium ſumitur. Inter eos, qui hæredes in tabulis ſcripti ſunt, & inter agnatos de hæreditate controuerſia eſt. Hic certa lex, quæ teſtamenti faciendi iis, qui in eo loco ſint, adimat poteſtatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipſum ſupplicio huiuſmodi afficiunt, & quæ ad teſtamenti faciendi poteſtatem pertinent, per ratiocinationem veniendum eſt ad eiuſmodi rationem, vt quæratur, habuerit ne teſtamenti faciendi

Ex ratiocinatione.

poteſtatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiuſmodi quoſdam eſſe arbitramur. Primùm eius ſcripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei, quæ de quæratur, cùm eo, de quo conſtat, collationem eiuſmodi, ut id, de quo quæritur, rei, de qua conſtet, ſimile eſſe videatur. Poſtea admirationem percontatione, qui fieri poſſit, vt qui hoc æquum eſſe concedat, illud neget quod aut æquius, aut eodem ſit in genere. Deinde iccirco de hac re nihil eſſe ſcriptum, quod cùm de illa eſſet ſcriptum, de hac re is, qui ſcribebat, neminem dubitaturum arbitratus ſit. Poſtea multis in legibus multa eſſe præterita, quæ iccirco præterita nemo arbitretur, quòd ex cæteris, de quibus ſcriptum ſit, intelligi poſſint. Deinde æquitas rei demonſtranda eſt, vt in iuridiciali abſoluta. Contra autem qui dicet, ſimilitudinem infirmare debebit: quod faciet, ſi demonſtrabit illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diuerſum eſſe genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, perſona, opinione: ſi quo in numero illud, quod per ſimilitudinem affertur, & quo in loco, illud cuius cauſſa afferetur, haberi conueniat, oſtendetur. Deinde quid res cum re differat, demonſtrabitur, vt non idem videatur de vtraq; exiſtimari oportere. Ac ſi ipſe quoq; poterit ratiocinationibus vti, iiſdem ratiocinationibus, quibus antè prædictum eſt, vtetur: ſi non poterit, negabit oportere quicquam, niſi quod ſcriptum ſit, conſiderare: periclitari omnia iura, ſi ſimilitudine accipiantur: nihil eſſe penè, quod non alteri ſimile eſſe videa-

deatur: multis diſſimilibus rebus, in vnamquanque rem tantùm ſingulas eſſe leges: omnia poſſe inter ſe vel ſimilia vel diſſimilia demonſtrari. Loci communes à ratiocinatione oportere coniectura ex eo, quod ſcriptum ſit, ad id, quod non ſit ſcriptum, peruenire: & neminem poſse omnes res per ſcripturam amplecti, ſed eum commodiſſimè ſcribere, qui curet, vt quædam ex quibuſdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuſcemodi coniecturam diuinationem eſſe, & ſtulti ſcriptoris eſse non poſse omnibus de rebus cauere quibus velis. Definitio eſt, cùm in ſcripto verbum aliquod eſt poſitum, cuius de vi quæritur hoc modo: Lex, Qui in aduerſa tempeſtate nauim relinquerint, omnia amittunt: eorum nauis & onera ſunto, qui in naui remanſerint. Duo quidam, cùm iam in alto nauigarent, & eorum alterius nauis, alterius onus eſſet, naufragum quendam natantem, & manus ad ſe tendentem animaduerterunt: miſericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad ſe ſuſtulerunt. Poſtea aliquanto ipſos quoque tempeſtas vehementius iactare cępit, vſque adeo vt dominus nauis, cùm idem gubernator eſset, in ſcapham confugeret, & inde funiculo, qui à puppi religatus ſcapham annexã trahebat, nauim, quoad poſset, moderaretur: ille autem; cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum acceſſit, & naui, quoad potuit, eſt opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempeſtate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter ſaucius

Definitio.

facilè eſt ex vulnere recreatus. Nauim cùm onere horum trium ſuam quiſque eſſe dicit. Hic omnes ſcripto ad cauſſam accedunt, & ex nominis vi naſcitur controuerſia: nam & relinquere nauem, & remanere in naui, denique nauis ipſa quid ſit, definitionibus quæritur. Iiſdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua conſtitutio, tractabitur. Nunc ex poſitis iis argumentationibus, quæ in iudiciale cauſſarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demonſtratiuum argumentandi locos & præcepta dabimus, non quo non in aliqua conſtitutione omnis ſemper cauſſa verſetur, ſed quia proprij tantùm harum cauſſarum quidam loci ſunt non à conſtitutione ſeparati, ſed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem eſſe æquitatem, hoc eſt, partem quandam honeſtatis. In deliberatiuo autem Ariſtoteli placet vtilitatem, nobis & honeſtatem & vtilitatem: in demonſtratiuo autem, honeſtatem. Quare in hoc quoque genere cauſſæ quædam argumentationes communiter ac ſimiliter tractabuntur: quædam ſeparatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque vniuſcuiuſque conſtitutionis exemplum ſupponere non grauaremur, niſi illud videremus, quemadmodum res obſcuræ, dicendo fierent apertiores, ſic res apertas obſcuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

Expetēda. *RERVM expetendarum tria genera ſunt. Par item numerus vitandarum ex contraria parte. Nā eſt quiddā, quod ſua vi nos alliciat ad ſeſe, nō emolumen*

to captans aliquo, ſed trahens ſua dignitate: quod genus, virtus, ſcientia, veritas eſt. Aliud autem non propter ſuā vim et naturā, ſed propter fructum atq; vtilitatem petendum, quod genus pecunia eſt. Eſt porrò quidam ex horum partibus iunctum, quod & ſua vi, & dignitate nos inductos ducit, & præ ſe gerit quādam vtilitatem, quò magis expetatur, vt amicitia, bona exiſtimatio. Atq; ex his horum contraria facilè tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea quæ poſuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere, quæ ſunt, honeſta appellabuntur: quæ autem in ſecundo, vtilia. Hæc autem tertia quia partem honeſtatis & uirtutis continent, & quia maior eſt uis honeſtatis, iunctā res omnino ex duplici genere intelligentur, ſed in meliorem partem vocabuli conferantur, & honeſta nominentur. Ex his illud conficitur, vt appetendarum rerum partes ſint honeſtas & vtilitas, vitandarum turpitudo & inutilitas. His igitur duabus rebus res duæ grandes ſunt attributæ, neceſſitudo & affectio: quarum altera ex vi, altera ex re & perſonis conſideratur. De vtraque poſt apertius perſcribemus. Nūc honeſtatis rationes primùm explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter ſe petitur, honeſtum nominabimus. Quare cùm eius duæ partes ſint, quarum altera ſimplex, altera iuncta ſit, ſimplicem prius conſideremus. Eſt igitur in eo genere omnes rēs vna vi, atque vno nomine amplexa virtus. Nam virtus eſt animi habitus naturæ modo rationi conſentaneus. Quamobrem omnibus eius Virtus.

partibus cognitis tota vis erit ſimplicis honeſtatis conſiderata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia. *Prudentia eſt rerum bonarum & malarum & vtrarumq; ſcientia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria eſt, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia eſt, per quam ea perſpicit, quæ ſunt. Prouidētia eſt, per quā futurum aliquid uidetur: antè quàm factum ſit.* Iuſtitia. *Iuſtitia eſt habitus animi communi vtilitate conſeruata, ſuam cuiq; tribuēs dignitatem. Eius initium eſt ab natura profectum: deinde quædam in conſuetudinem ex vtilitatis ratione venerunt: poſtea res & ab natura profectas, & ab conſuetudine probatas, legum metus & religio ſanxit. Natura ius eſt, quod non: opinio genuit, ſed quædam innata uis inſeruit, vt religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obſeruātiam, veritatem. Religio eſt, quæ ſuperioris cuiuſdā naturæ (quam diuinā vocant) curam cæremoniamq; affert. Pietas, per quā ſanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi voluntas continetur. Vindicatio eſt, per quam vis & iniuria, & omnino omne, quod obfuturum eſt, defendendo, aut vlciſcendo propulſatur. Obſeruantia eſt, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas eſt, per quam immutata ea, quæ ſunt, aut antè fuerunt, aut futura ſunt, dicuntur. Conſuetudine eius eſt, quod aut leuiter à natura tractū aluit, & maius*

fecit,

fecit, vſus vt religionum, aut ſi quid eorum, quæ antè diximus, ab natura profectum, maius factũ propter conſuetudinem videmus, aut quod in mortem vetuſtas vulgi approbatione perduxit, quod genus, pactũ par, iudicatum. Pactum eſt, quod inter aliquos conuenit. Par quod in omnes æquabile eſt. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam ſententiis conſtitutũ eſt. Lege ius eſt, quod in eo ſcripto, quod populo expoſitum eſt, vt obſeruet, continetur. Fortitudo eſt conſiderata periculorum ſuſceptio, & laborum perpeſſio. Fortitudo.
Eius partes magnificentia, fidentia, patientia, perſeuerantia. Magnificentia eſt rerum magnarum & excelſarum cum animi ampla quadam & ſplendida propoſitione agitatio atque adminiſtratio. Fidentia eſt, per quam magnis & honeſtis in rebus multum ipſe animus in ſe fiducia certa cum ſpe collocauit. Patientia eſt honeſtatis aut vtilitatis cauſſa rerum arduarum ac difficilium voluntaria ac diuturna perpeſſio. Perſeuerantia eſt in ratione bene conſiderata ſtabilis: & perpetua permanſio. Temperantia eſt ratio Temperantia.
nis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes ſũt continentia, clementia, modeſtia. Continentia eſt, per quam cupiditas conſilij gubernatione regitur. Clemẽtia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modeſtia, per quam pudor honeſtus claram & ſtabilem comparat auctoritatem. Atque hæc omnia propter ſe ſolum vt nihil adiungatur emolumenti, petenda ſunt quod vt demonſtretur, neque ad hoc noſtrum in-

ſtitutum pertine,t& à breuitate præcipiendi,remotũ eſt. Propter ſe autẽ vitanda ſunt, non ea modò, quæ his contraria ſunt, vt fortitudini ignauia, & iuſtitiæ iniuſtitia; verùm etiam illa, quæ propinqua videntur & finitima eſſe, abſunt autem longiſſimè: quod genus fidentiæ contrarium eſt diffidentia, & ea re vitium eſt. Audacia non contrarium, ſed appoſitum eſt, at propinquum, & tamen vitium eſt. Sic vnicuique virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo iam nomine appellátum: vt audacia, quæ fidentiæ, pertinacia, quæ perſeuerantiæ finitima eſt ſuperſtitio, quæ religioni propinqua eſt, aut ſine vllo certo nomine. Quæ omnia item vti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honeſtatis, quod omni ex parte propter ſe petitur, ſatis dictum eſt. Nunc de eo: in quo vtilitas quoque adiungitur, quod tamen honeſtum vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate, tum fructu quoque ſuo ducunt ad ſe: quo in genere eſt gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria eſt frequens de aliquo fama cum laude, Dignitas alicuius honeſta, & cultu, & bonore, et verecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ, aut maieſtatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, voluntas ergo aliquem rerum bonarum illius ipſius cauſſa, quem diligit, cum eius pari voluntate. Hic, quia de ciuilibus cauſſis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, vt eorum quoque cauſſa petenda videatur: ne fortè qui nos de omni amicitia dicere exiſtimant, reprehendere incipiant, quanquam ſunt qui propter

Vitanda propter ſe.

vtilitatem

vtilitatem modò petendam putant amiciciam, ſunt qui propter ſe ſolùm, ſunt qui propter ſe & utilitatẽ quorum quid veriſſimè conſtituatur, alius locus erit conſiderandi. Nunc hoc ſic ad uſum oratorium relinquatur, vtranq; propter rem amicitiam eſſe expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim ſunt religionibus iunctæ, partim nõ ſunt: & quia partim veteres ſunt, partim nouæ, partim ab illorũ, partim ab noſtro beneficio profectę, partim utiliores: partim minus vtiles, ex cauſſarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetuſtatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore poſita eſt, aut in extraneis rebus quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in repub. quædam ſunt, quæ (ut ſi dicã) ad corpus pertinẽt ciuitatis, vt agri, portus, pecunia, claſſes, nautæ, milites, ſocij: quibus rebus incolumitatem ac libertatem retinent ciuitates. Alia verò, quæ iam quiddam magis amplum, & minus neceſſarium conficiunt, ut vrbis egregia exornatio atque amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac ſocietatum multitudo. Quibus rebus non illud ſolùm conficitur, ut ſaluæ & incolumes, uerum ẽt ut amplæ atque potentes ſint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes videntur eſſe incolumitas & potẽtia. Incolumitas eſt ſalutis tuta atq; integra cõſeruatio. Potentia eſt ad ſua conſeruanda, & alterius, obtinenda idonearum rerum facultas. Atque in ijs oĩbus, quæ antè dicta ſunt, quid difficulter fieri, & quid facilè fieri poſſit, oportet cõſiderare, Facilè fieri id dicimus,

mus,quod ſine magno,aut ſine vllo laborare ſumptu, moleſtia,quam breuiſſimo tẽpore confici poteſt. Difficile autem fieri,quod quanquã laboris,ſumptus moleſtiæ,longinquitatis indiget,atq; aut omnes, aut plurimus,aut maximas cauſſas habet difficultatis; tamen his ſuceptis difficultatibus compleri, atque ad exitum perduci poteſt: Quoniam ergò de honeſtate et de vtilitate diximus,nunc reſtat ut de ijs rebus,quas his attributas eſſe dicebamus, neceſſitudine & affectione perſcribamus. Puto igitur eſſe hanc neceſſitudinẽ,cui nulla ui reſiſti poteſt, qua neque mutari,neque teneri poteſt. Atque ut apertius hoc ſit, exẽplis licet enim rei,qualis & quanta ſit,cognoſcamus. Vri poſſe flamma ligneam materiam neceſſe eſt. Corpus mortale aliquo tempore interire neceſſe eſt,atque ita neceſſe,ut uis ea poſtulat, quam modò deſcribamus, neceſſitudinis: cui nulla ui reſiſti poteſt,quæ neq; mutari neque leniri poteſt. Huiuſmodi neceſſitudini, cũ in dicendi rationes incident rectè neceſſitudines appellabuntur. Sin aliqua res incident difficiles, in illa ſuperiori poſſit ne fieri,quæſtione cõſiderabimus. Atque etiam hoc mihi videor videre,eſſe quaſdam cum adiunctione neceſſitudines,quaſdam ſimplices & abſolutas,nam aliter dicere ſolemus,neceſſe eſt Caſſilinenſes ſe dedere Hannibali; aliter autem neceſſe eſt Caſſilinum venire in Hannibalis poteſtatem. Illic in ſuperiore adiunctio eſt hæc,niſi malint fame perire: ſi enim id malint,non ex neceſſe. Hoc inferius non itẽ, propterea quod ſine velint Caſſilinenſes ſe dedere, ſine famem perpeti,atq; ita perire,neceſſe eſt Caſſilinũ

uenire

uenire in Hannibalis poteſtatem. Quid igitur perfice re poteſt hæc neceſſitudinis diſtributio? Prope dicã plurimùm, cum is locus neceſſitudinis uidebitur incurrere. Nam cum ſupplex erit neceſſitudo, nihil erit quod multa dicamus, cùm eam nulla ratione lenire poſſimus. Cùm autem ita neceſſe erit vt aliquid eſſugere aut adipiſci uelimus, tum adiunctio id quid habeat utilitatis, aut quid honeſtatis, erit conſiderandum. Nam ſi velis attendere, ita tamen ut id quæras quod cõueniat ad uſum ciuitatis: reperias nullã eſſe rem quam facere neceſſe ſit, niſi propter aliquam cauſſam, quam adiunctionem nominamus. Pariter autem inuenias eſſe multas res neceſſitudinis, ad quas ſimilis adiunctio nõ accedit. Quod genus, vt homines mortales neceſſe eſt interire, ſine adiunctione: vt cibo vtantur, non neceſſe eſt, niſi cum illa exceptione, Extra qua ſi nolint fame perire. Ergo, vt dixi illud, quod adiungitur, ſemper, cuiuſmodi ſit, erit conſiderandum. Nam omni tempore id pertinebit, vt aut ad honeſtatem hoc modo exponenda neceſſitudo ſit: Neceſſe eſt hoc faciamus, ſi honeſtè volumus uiuere: aut ad incolumitatem hoc modo, neceſse eſt, ſi incolumes volumus eſse, aut ad commoditatem hoc modo, Neceſse eſt, ſi ſine incommodo volumus uiuere. Ac ſumma quidem neceſſitudo videtur eſse honeſtatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuiſſima commoditatis: quæ cum his duabus, nunquam poterit contendere. Hæc ſe autem inter ſe ſępe neceſse eſt cõparari, vt quanquam pręſtet honeſtas incolumitati, tamen vtri potiſſimũ conſulendum ſit, deliberetur.

Cuius rei certum quiddam præſcriptum uidetur in perpetuum dari poſſe. Nam qua in re fieri poterit, vt, cum incolumitati cõſuluerimus, quod ſit in pręſentia de honeſtate delibatum, virtute aliquando & induſtria recuperetur, ĭcolumitatis ratio videbitur habẽda; cùm autem id non poterit, honeſtatis. Ita in eiuſmodi quoque re, cùm incolumitati videbimur cõſulere, vere poterimus dicere, nos honeſtatis rationem habere: quoniam ſine incolumitate eam nullo tempore poſſumus adipiſci. Qua in re vel concedere alteri, vel conditionẽ alterius deſcendere, & in præſentia quieſcere, atque aliud tempus expectare oportebit. In cõmoditatis verò ratione modo illud attendatur, digna ne cauſſa videatur ea, quæ ad vtilitatem pertinebit: quare aut de magnificentia, aut de honeſtate quiddã derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur eſſe, vt q̃ramus quid, ſit illud, qđ ſi adipiſci, aut effugere velimus, aliqua res nobis ſit neceſſaria, hoc eſt, quæ ſit adiunctio, vt proinde uti quæque res erit laboremus, & grauiſſimam quanque cauſſam vehementiſſimè neceſſariam iudicemus. Affectio eſt quędam ex tempore, aut negotiorum euentu, aut adminiſtratione, aut ſtudio hominum commutatio rerum, vt non tales, quales antè habitę ſint, aut plerunque haberi ſoleant, habendę uideantur eſſe, vt ad hoſtes tranſire turpe videtur eſſe, at non illo animo, quò Vlyſſes tranſit: & pecuniam in mare deijcere inutile, at non eo conſilio, quo Ariſtippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex conſilio, non ex ſua natura conſiderandæ, quibus in omnibus quid

tempo-

tempora petant, aut quid perſonis dignum ſit conſiderandum eſt: & nõ quid, ſed quo quidq; animo quicũ, quo tempore, quandiu fiat attendendum eſt. His ex partibus ad ſententiam dicendam, locos ſumi oportere arbitramur. Laudes autem & vituperationes ex ijs locis ſumentur, qui loci perſonis ſunt attributi, de quibus antè dictum eſt. Sin diſtributius tractare quis volet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit. Animi eſt virtus, cuius de partibus paulò antè dictum eſt. Corporis valetudo, dignitas, vires, velocitas. Extrariæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia & cætera quæ ſimili eſſe in genere intelligentur. Atque in his id, quod in omnia valet, valere oportebit: cõtraria quoque, et quæ, & qualia ſint, intelligentur. Videre autẽ in laudando & in vituperando oportebit, non tã quæ in corpore, aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur quàm quo pacto his rebus vſus ſit. Nam fortunam quidem & laudare ſtultitia, & vituperare ſuperbia eſt. Animi autem & laus honeſta, & vituperatio vehemens eſt. Nunc quoniam omne in cauſſæ genus argumentãdi ratio tradita eſt de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ ſatis dictũ videtur. Quare quoniam & vna pars ad exitum hunc ab ſuperiore libro perducta eſt, & hic liber non parum continet literarum: quæ reſtant, in reliquis dicemus.

FINIS.